

ПРОЕКТ USAID «ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІНАНСОВОГО СЕКТОРУ»

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ, ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ ТА ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ В УКРАЇНІ У 2021

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підготовлено Info Sapiens

www.sapiens.com.ua

для DAI Global LLC, Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору»

Вересень 2021 р.
Київ, Україна

Цей звіт підготовлено за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). За зміст цього звіту несе виключну відповідальність Проект USAID «Трансформація фінансового сектору», який виконується компанією DAI Global LLC. Висловлені в цьому звіті погляди не обов'язково збігаються із поглядами USAID чи Уряду США.

ЗМІСТ

Блок I. Резюме	3
Блок II. Вступ	8
Блок III. Індекс фінансової грамотності та його компоненти.....	12
III.I. Фінансові знання	19
III.II. Фінансова поведінка	26
III.III. Ставлення до фінансових питань	32
Блок IV. Фінансова інклюзія	40
Блок V. Фінансова стійкість і фінансовий добробут.....	48
Блок VI. Висновки та рекомендації	61
Додаток 1. Методологія	64
Додаток 2. Група країн для порівняння: характеристики.....	67
Додаток 3. Дерево прийняття рішень.....	68
Додаток 4. Анкета опитування	70

БЛОК I. РЕЗЮМЕ

Цей звіт присвячений результатам загальнонаціонального опитування з питань фінансової грамотності, яке проводилось у серпні 2021 р. В опитуванні взяли участь 2040 українців віком від 18 до 79 років. Анкету розроблено на основі методики ОЕСР, що дало змогу обчислити індекс фінансової грамотності для України та порівняти результати з результатами інших країн, що брали участь у подібних опитуваннях у 2020 р. та 2016 р., а також з попередньою хвилею дослідження, проведеного в Україні у 2018 р. Звіт розкриває такі основні теми:

1. Індекс фінансової грамотності та його компоненти: фінансові знання; фінансова поведінка; ставлення до фінансових питань;
2. Фінансова інклюзія, яка оцінюється за такими позиціями: знання щонайменше 5 фінансових продуктів; придбання продукту упродовж останнього року; звернення до родини/друзів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання; користування фінансовими продуктами на поточний момент; користування фінансовими продуктами, крім пенсії з солідарної системи, які забезпечать респондентам належні умови життя після досягнення пенсійного віку;
3. Фінансова стійкість передбачає оцінювання 6 елементів: контроль за грошима, контроль за витратами, планування індивідуальних фінансів, наявність фінансової подушки, управління фінансовими шоками і чутливість до шахрайства;
4. Фінансовий добробут, визначення якого ґрунтується на основі оцінювання таких тверджень: мої фінанси контролюють моє життя; я просто звожу кінці з кінцями; у мене залишаються гроші в кінці місяця; через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті; я стурбований тим, що мої гроші не нескінченні.

Варто звернути увагу, що опитування відбувалося у період пандемії COVID-19, і це могло мати певний вплив на відповіді респондентів. Водночас, криза, спричинена пандемією COVID-19, порівняно з економічними кризами останніх років, мала мінімальний негативний вплив на фінансовий ринок та поведінку споживачів. Натомість локдаун та інші обмеження, пов'язані з пандемією, стали поштовхом для більш активного впровадження діджиталізації у різних сферах, зокрема, сфері фінансових послуг.

ОСНОВНІ ЗНАХІДКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОПИТУВАННЯ У 2021 Р.:

- Україна зростає за рівнем фінансової грамотності як у порівнянні з 2018 р., так і в порівнянні з іншими країнами (тренди України іноді суттєво кращі, ніж інших країн);
- залишаються розбіжності у фінансовій грамотності за віком, місцем проживання, освітою і доходами, що є характерним і для країн дослідження ОЕСР за 2020 р. Водночас, практично відсутні відмінності за статтю (у Звіті ОЕСР навпаки питання відмінностей між фінансовою грамотністю чоловіків і жінок є релевантним); українці мають нижчий рівень доходу та відповідно менший запас міцності на випадок втрати основного джерела доходу та відчувають більший стрес через стан своїх фінансів порівняно із опитаними з країн порівняння.

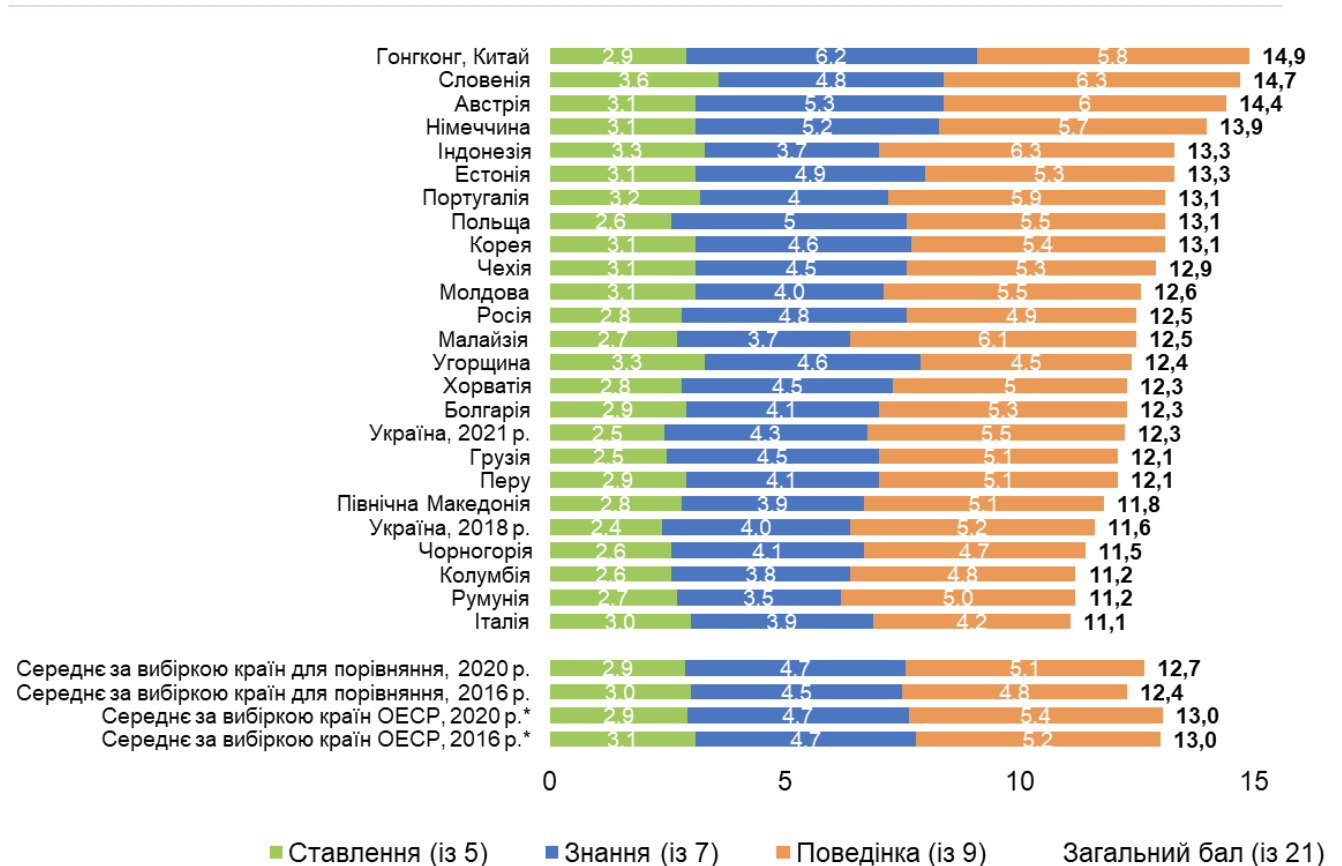
ХАРАКТЕРИСТИКА ІНДЕКСА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

За методологією ОЕСР, загальний індекс фінансової грамотності України становить 12,3 бали (або 58% від його максимального значення). Індекс фінансової грамотності в Україні наразі демонструє гарну динаміку – за менше ніж 3 роки відбулося зростання на 6,0% у бальному вираженні; усі компоненти індексу покращилися. Натомість темп приросту Індексу фінансової грамотності у країнах порівняння¹, які брали участь в опитуваннях ОЕСР у 2016 р. і 2020 р.

¹ Країни порівняння обрані за чотирма критеріями: 1) наявність країни у двох дослідженнях ОЕСР щодо фінансової грамотності (2016 р. та 2020 р.); 2) індекс фінансового розвитку менший за 0,5; 3) розташовані в Європі; 4) нижче середнього, вище середнього або високий рівень ВВП на душу населення за методологією Світового банку. Див. також Додаток 2.

(Грузія, Естонія, Польща, Росія, Угорщина, Хорватія, Чехія) склав лише 2,4%. Так само Україна впритул наблизилася до цих країн за відсотковим значенням від максимуму (60%).

Рис. 1. Індекс фінансової грамотності: порівняння з іншими країнами

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Демографічні відмінності в Індексі фінансової грамотності

Загальний індекс фінансової грамотності в Україні не показав відмінності за статтю, проте відмінності зафіксовано за такими характеристиками як вік, регіон, місце проживання, рівень доходу та освіта, а також за користуванням технологіями та наявністю заощаджень. Як і 2018 року, особливо помітна різниця у знанні та поведінці.

Вік. Порівняно нижчий індекс із фінансової грамотності зафіксовано у віковій групі 18-24 роки зі значенням Індексу 11,4 бали. Проте, не можна не відзначити той факт, що саме в цій групі було найбільше зростання Індексу порівняно з результатами опитування 2018 р. Також вразливою групою є група респондентів старше 60 років (11,6 балів у 2021 р.).

Дохід. Для груп респондентів з більш високим рівнем доходу (наприклад, особистий дохід від 7000 грн і вище) характерний більш високий рівень фінансової грамотності. Для груп респондентів з більш високим рівнем доходу, наприклад, 7 000 грн – 15 000 грн, значення Індексу фінансової грамотності складає 12,9 балів, а для 15 001 грн – 20 000 грн – 13,2 бала.

Освіта. Як і в 2018 р., так і в 2021 р. існує безпосередня залежність між рівнем фінансової грамотності і наявністю освіти: чим вищий рівень освіти, тим вищий бал фінансової грамотності. Якщо загальний бал осіб із середньою спеціальною освітою (технікум) становить 11,9 балів, то осіб із вищою освітою – 13,3 бали. Зауважимо, що зростання фінансової грамотності відбулося за всіма рівнями, крім неповної середньої освіти.

Місце проживання. Відбулося зростання розриву у фінансовій грамотності між селом та містом. Якщо у 2018 р. Індекс фінансової грамотності знаходився приблизно на одному рівні, то наразі у респондентів з міста – 12,6 бали, а з села – 11,8 бали (статистично значуща відмінність). Щодо регіонального зрізу, то у Центральному та Північному регіонах бал із фінансової грамотності був нижчий за середнє значення. Натомість Схід і Південь мають вищі за середні бали за знання, Захід – за поведінку, Південь – за ставлення.

Користування технологіями. Не-користувачі технологіями (за визначенням звіту ОЕСР за 2020 рік – це ті, хто не користувався комп'ютером, електронною поштою, інтернетом та мобільним телефоном останній тиждень) мають значно нижчий бал із фінансової грамотності (9,9) за рахунок знання і поведінки. Примітно, що ця категорія складає лише 5% вибірки і на 68% складається із осіб віком від 60 років і старших.

Наявність заощаджень. Група респондентів, що мають заощадження для покриття поточних витрат протягом щонайменше трьох місяців, продемонструвала значно вищий бал за Індексом фінансової грамотності, включаючи всі його компоненти (рис. 2).

Рис. 2. Середній бал по індексу фінансової грамотності (по шкалі від 1 до 21) в залежності від періоду, на який респонденту вистачить заощаджень в разі втрати основного джерела доходу

Фінансові знання

Бал фінансових знань в Україні складає 4,3 бали з 7 можливих, або 61%. 48% дорослого населення в Україні правильно відповіло на мінімум 5 із 7 запитань на перевірку знань (що вважається мінімальним цільовим показником) проти 43% у 2018 р.

Фінансова поведінка

Середній бал за фінансову поведінку в Україні становив 5,5 балів за шкалою від 0 до 9 (або 61%) і за цим показником Україна входить до ТОП-10 країн з дослідження ОЕСР за 2020 р. 51% дорослого населення в Україні отримало мінімум 6 із 9 балів (що вважається мінімальним цільовим показником) проти 36% у 2018 р.

Ставлення до фінансових питань

У 2021 р. середній бал в Україні склав 2,5 (за шкалою від 1 до 5) порівняно з 2,4 у 2018 р. Лише 17% дорослого населення в Україні набрало більше трьох балів з 5 (що вважається мінімальним цільовим показником). Позитивним моментом є те, що з минулої хвилі Україна дещо покращила свій результат по середньому балу, в той час як в багатьох інших країнах відбулося погіршення цього показника. Українці зосереджені на короткострокових планах і витрачання грошей, ніж на їх заощадженні.

ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ:

- обізнаність про фінансові продукти є досить високою і зростає: 79% респондентів знають щонайменше 5 фінансових продуктів (74% в 2018 р.);
- рівень користування фінансовими продуктами є достатньо невисоким: 57% респондентів сказали, що користувалися фінансовими продуктами упродовж останніх двох років;
- 21% респондентів зверталися до родичів чи друзів з проханням позичити гроші чи взяти їх на зберігання, уникаючи таким чином придбання відповідних фінансових послуг – це ще один маркер, що вказує на потенціал для розвитку фінансової інклюзії;
- найбільш популярними продуктами є платіжні рахунки – 53% використовують платіжну картку (дебетну, зарплатну або для соціальних виплат) або мобільний банкінг. 29% користуються кредитами, 12% використовують депозитні, інвестиційні або пенсійні продукти, 9% – послуги страхування

ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ

Україна входить до ТОП-10 країн за показником достатності заощаджень для покриття поточних витрат протягом щонайменше трьох місяців у випадку втрати основного джерела доходу. Частка респондентів, здатних забезпечувати свої поточні витрати у разі втрати основного джерела доходу до місяця в Україні складає 41%, від одного місяця до шести місяців – 41%, більше шести місяців – 7%.

Також дані свідчать, що українці переживають через фінансові питання. Разом з тим, спостерігається такий позитивний тренд: якщо у 2018 р. 73% респондентів в Україні турбувалися про оплату щоденних витрат, в 2021 р. цей показник знизився на 9 в.п. до 64%.

ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ

Індекс фінансового добробуту в балах для України становить 8,3 бали або 42% від максимально можливого значення (8,1 бали в 2018 р.). Це означає, що респонденти скоріше невпевнені у своїй здатності пережити фінансові потрясіння в майбутньому і більш схильні погодитися з тим, що їхні фінанси обмежують їх життєвий вибір.

ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Проведений аналіз засвідчив наявність низки проблемних зон, які потребують уваги, зокрема за такими трьома блоками:

- робота з вразливими групами населення за віком і за місцем проживання. Найбільші проблеми з фінансовою грамотністю спостерігаються у таких вікових групах, як 18-24 роки (а особливо 18-19 років) та старше 60 років. Також сільське населення має прогалини у фінансовій грамотності. Таким чином, необхідно переформатувати заходи з фінансового просвітництва найбільш прийнятним чином для цих груп населення, в тому числі через формування адекватних каналів поширення інформації. Необхідно зауважити, що онлайн-освіта не завжди є доступною для зазначених груп населення, а це актуалізує питання проведення офлайн-заходів. Відзначимо, що прогрес останніх років в Україні значною мірою був забезпечений просвітницькими заходами за підтримки міжнародних донорів, і реалізацію цих заходів варто продовжувати, щоб зберегти і примножити отриманий ефект;
- проведення роз'яснювальної роботи щодо переваг користування фінансовими продуктами серед населення України. Звісно, це необхідно робити не тільки на рівні фінансових регуляторів, а швидше на рівні фінансових інститутів, які й є кінцевими продуцентами фінансових послуг. Важливо відзначити, що усвідомлення фінансовими установами своєї відповідальності за недоброчесну поведінку щодо споживачів фінансових послуг, зокрема, в частині розкриття інформації про фінансову послугу, стане міцним підґрунтям для зростання довіри до фінансових установ;
- спрямування зусиль фінансових регуляторів на посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та інформування споживачів про вже наявні можливості їх

відстоювання. Дослідження показало, що 10% у 2021 р. (12% у 2018 р.) респондентів не знають про наявність гарантування вкладів фізичних осіб і тільки 31% у 2021 р. (27% у 2018 р.) респондентів знають, що банки мають розкривати інформацію про реальну відсоткову ставку за кредитом.

БЛОК II. ВСТУП

МЕТА ОПИТУВАННЯ

Цей звіт містить результати загальнонаціонального статистично репрезентативного опитування громадської думки з питань фінансової грамотності та фінансової інклюзії в Україні за методологією ОЕСР, яке було проведене у серпні 2021 р. в рамках Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» та у співпраці з Національним банком України (НБУ).

Мета опитування – оцінити рівень фінансової грамотності та фінансової інклюзії українців, у тому числі знань, ставлення та поведінки у двох аспектах: у порівнянні з даними інших країн та у порівнянні з дослідженням, проведеним в Україні у 2018 р. згідно методики ОЕСР.

Опитування має на меті оцінити:

- рівень фінансової грамотності українців;
- фінансові знання, поведінку та ставлення громадян України у таких питаннях як складання бюджету, заощадження, особисті фінанси, управління кредитами/боргами, довгострокове фінансове планування (включно з пенсійними накопиченнями) та вибір фінансових продуктів;
- знання та використання фінансових продуктів, у тому числі цифрових фінансових послуг та криптоактивів;
- рівні фінансового добробуту;
- ступінь обізнаності українців із захистом прав споживачів фінансових послуг;
- регіональні, вікові, гендерні та інші відмінності щодо фінансової грамотності та обізнаності.

Звіт можна використати для таких цілей:

- наведення доказів необхідності заходів з підвищення фінансової грамотності, захисту прав споживачів і фінансової інклюзії;
- визначення пріоритетів і цільових груп для національної стратегії підвищення фінансової грамотності;
- окреслення пріоритетів і цільових груп для проєктів із фінансової інклюзії;
- з'ясування базових показників для порівняння з показниками ефективності реалізації майбутніх проєктів.

УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Економічна ситуація в умовах пандемії COVID-19

Українська економіка виявилася достатньо стійкою в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19. В умовах пандемії COVID-19 та запровадження карантину у 2020 р. український валовий внутрішній продукт (ВВП) знизився на 4%². Максимальне падіння відбулося в другому кварталі 2020 р. (-11%); після цього ситуація поступово вирівнялася, зокрема завдяки адаптації економічних агентів до нових умов, споживчому попиту, стимулюючій монетарній політиці та антикризовим заходам. За попередніми оцінками Міністерства економіки, зростання ВВП дорівнюватиме близько 4% за підсумками 2021 р.³. Таким чином, на кінець 2021 р. українська економіка зможе вийти на докризовий рівень.

Потрібно звернути увагу на два параметри, які впливають на фінансову поведінку: реальні доходи та споживчі настрої населення.

² Таким чином, падіння було значно меншим порівняно з попередніми кризами: у 2009 році ВВП скоротився на 15,1%, а у 2014–2015 роках – на 6,8% та 9,9% відповідно.

³ <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=62459016-a04f-41fc-9eeb-10de5d40d981&tag=ValoviiVnutrishniiProdukt>

Реальні наявні доходи українців у 2020 р. зменшувалися лише у другому кварталі, а за результатами року показали зростання на 2,6%⁴.

Безробіття зросло з 8,2% у 2019 р. до 9,5% за результатами 2020 р. та 10,4% у першому кварталі 2021 р.

Зниження індексу споживчих настроїв в Україні було не таким значним, як у Європі. Зокрема під час другого місяця карантину (квітень 2020 року) індекс споживчих настроїв втратив 7 в.п. Ця втрата була невеликою у порівнянні із погіршенням споживчих настроїв у квітні відносно березня у європейських країнах (зокрема, у Польщі та Угорщині падіння індексу сягнуло 37 в.п., в Німеччині - 26 в.п., в Іспанії - 13 в.п., в Італії - 10 в.п.⁵). Схильність українців вірити у короткостроковість кризи (в перспективі одного року) та оптимізм щодо розвитку у наступні 5 років утримав споживчі настрої від різкого падіння. Зокрема, позитивні настрої можуть бути пов'язані із ефективною комунікацією НБУ та уряду. Водночас найбільш вразливим до кризи виявився індекс доцільності робити великі покупки: він сягнув історичного мінімуму в квітні 2020 р., проте відновив зростання вже в червні 2020 р. Протягом 2021 р. споживчі настрої впевнено поліпшуються: липень 2021 р. за значеннями індексу відповідає рівню весни 2019 р.⁶.

Характеристика поточного стану фінансової системи

Особливість кризи, спричиненої пандемією, в Україні – в мінімальному впливі на банківську систему, порівняно з попередніми, що пояснюється ефективною комунікацією Національного банку України з населенням в період пандемії Covid-19, а також його цілеспрямованою роботою з забезпечення фінансової стабільності у попередні роки. Наразі фінансові установи, зокрема, банки нарощують споживче кредитування, прозорість якого забезпечена Законом України «Про споживче кредитування».

Кризові настрої в березні 2020 р. призвели до традиційного зняття населенням коштів із рахунків, проте відплив коштів тривав менше двох тижнів. Загалом за 2020 р. гривневі депозити населення зросли на 26,5%, а значно дешевші валютні вклади – на 0,6% (в основному приріст забезпечувався за рахунок вкладів на вимогу)⁷. У 2021 р. також відбувається зростання депозитів населення.

З 1 липня 2020 року НБУ взяв на себе функції регулятора ринку небанківських фінансових послуг: страхових, лізингових, факторингових компаній, кредитних спілок, ломбардів та інших фінансових компаній. Цей процес отримав назву «спліт». Водночас, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку контролюватиме недержавні пенсійні фонди та фонди фінансування будівництва.

Розвиток цифрових технологій

Адаптація до нових умов (особливо під час локдауну) прискорила діджиталізацію та розвиток онлайн-послуг. Зокрема, безготівкові розрахунки з платіжними картками в Україні продовжували зростати. Основним трендом 2020 р. на українському картковому ринку став активний перехід українців на безконтактні платежі та розрахунки в Інтернеті⁸. Загальна кількість та сума операцій

⁴ <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/03/37.pdf>

⁵ https://tradingeconomics.com/country-list/consumer-confidence?continent=europe&fbclid=IwAR1Tc2ixb30q_vlDrZ0Klv-q_I9MzmiZZTE5nzmYWO5mhwaJ64ByqBRICV4

⁶ <https://sapiens.com.ua/ua/publication-single-page?id=167>

⁷ <https://bank.gov.ua/ua/news/all/richniy-zvit-natsionalnogo-banku-za-2020-rik-10-faktiv-pro-te-yak-zminilisya-ekonomika-ta-finansova-sistema-uprodovj-pershogo-roku-pandemiji>

⁸ <https://bank.gov.ua/ua/news/all/osnovni-trendi-kartkovogo-rinku-u-2020-rotsi-bezkontakti-plateji-ta-rozrahunki-v-interneti>

з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, у 2020 р. зросли на 19% та 11% відповідно, за перше півріччя 2021 р. обидва показники зросли на третину⁹.

У січні-червні 2021 року порівняно з першим півріччям минулого року кількість безготівкових операцій із використанням платіжних карток збільшилася на 36%, а сума зросла на 42%. За даними НБУ в першому півріччі 2021 дев'ять із десяти операцій були безготівковими (майже 90% від загальної кількості операцій з платіжними картками). Частка безготівкових операцій за сумою становила 61% від усіх операцій із картками. Торік за підсумками аналогічного періоду ці показники становили 86% та 55% відповідно.¹⁰

За рік суттєво розширилася інфраструктура для здійснення безготівкових розрахунків. Кількість пунктів продажу, які приймають платіжні картки, зросла на 20% – до 356 тисяч, якщо порівнювати з першим півріччям торік. Також майже на 20% за рік зросла мережа торговельних pos-терміналів в Україні – до 406,4 тис. (у першому півріччі 2020 року – 340,6 тис.). Із них близько 90% торговельних платіжних терміналів забезпечують можливість здійснення безконтактної оплати¹¹.

Зміна рівня довіри населення до фінансових установ та регуляторів

Рівень довіри до комерційних банків зростає: згідно загальнонаціональним опитуванням, які проводила компанія Info Sapiens, 44% українців довіряли банкам у грудні 2020 р. (проти 34% у 2018 р.). При цьому показник довіри до банків вищий, ніж до інших фінансових інституцій (окрім платіжних систем). Рівень довіри до НБУ майже не змінився: 26% населення довіряло регулятору у 2020 р. (27% – у 2018 р.).

Законодавчі зміни у фінансовій сфері

У 2019-2021 рр. відбулася низка позитивних зрушень у нормативно-правовому регулюванні фінансової сфери, у тому числі щодо захисту прав споживачів фінансових послуг, а саме:

- посилення захисту прав позичальників та захисту від дій колекторських компаній¹²;
- уможливлення банкрутства фізичної особи¹³;
- вдосконалення системи гарантування вкладів фізичних осіб¹⁴;
- вдосконалення регуляторного поля для небанківських фінансових установ¹⁵.

МЕТОДИКА ОПИТУВАННЯ

Опитування проводила дослідницька компанія Info Sapiens з 10 до 26 серпня 2021 р. методом інтерв'ю «обличчя до обличчя» (Computer Assisted Personal Interviewing). Середня тривалість одного інтерв'ю становила 40 хвилин. Опитування охоплювало всі регіони України, крім АР Крим, територій Донецької та Луганської областей, непідконтрольних Уряду України.

Формування вибірки учасників віком від 18 до 79 років відбувалось за випадковим методом. Остаточний розмір вибірки становив 2040 учасників. За такої вибірки похибка не перевищує +/-

⁹ <https://bank.gov.ua/ua/news/all/suma-ta-kilkist-bezgotivkovih-operatsiy-iz-platijnimi-kartkami-zrosli-bilsh-nij-na-tretinu>

¹⁰ <https://bank.gov.ua/ua/news/all/suma-ta-kilkist-bezgotivkovih-operatsiy-iz-platijnimi-kartkami-zrosli-bilsh-nij-na-tretinu>

¹¹ <https://bank.gov.ua/ua/news/all/suma-ta-kilkist-bezgotivkovih-operatsiy-iz-platijnimi-kartkami-zrosli-bilsh-nij-na-tretinu>

¹² <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1734-19#Text>
<https://www.president.gov.ua/news/glava-derzhavi-pidpisav-nizku-zakoniv-shodo-zahistu-ukrayinc-68097>
<https://www.slovoidilo.ua/2021/03/25/infografika/suspilstvo/robova-kolektoriv-zminyt-noviy-zakon>

¹³ <https://jur-gazeta.com/publications/practice/bankrutstvo-i-restrukturizaciya/bankrutstvo-fizichnoyi-osobi--noviy-trend-shcho-nabirae-obertiv.html>, <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/211333.html>, <http://pravda.com.ua/news/2019/12/17/654950/>

¹⁴ https://www.rada.gov.ua/news/news_kom/213656.html

¹⁵ https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2021-H1.pdf?v=4

2,2%. Вибірка є репрезентативною для структури загального населення України за регіонами, статтю, віком і розміром населених пунктів.

Опитування базувалося на анкеті, розробленій Організацією економічного співробітництва та розвитку. Це дало змогу обчислити індекс фінансової грамотності за методикою ОЕСР і порівняти Україну з іншими країнами. Опитування охоплювало такі теми:

- **фінансова поведінка** (зокрема планування, заощадження, порівняння продуктів, звернення за консультацією, обговорення фінансових питань);
- **ставлення до фінансових питань** (зокрема уподобання: витрати чи заощадження, коротко- або довгострокове мислення);
- **знання фінансових питань та питань захисту прав споживачів** (зокрема базові поняття: відсоток, інфляція, ризик/дохід, диверсифікація, гарантована сума відшкодування за вкладом в банках);
- **сприйняття населенням власного рівня фінансового добробуту** (зокрема рівні задоволення, стрес, відчуття контролю, здатність зводити кінці з кінцями);
- **знання фінансових продуктів і користування ними** (зокрема користування банківським рахунком, інвестиції, де зберігаються заощадження);
- **демографія** (зокрема вік, дохід, освіта, регіон).

Докладну методику опитування подано у Додатку 1, анкету – у Додатку 4.

Це четверте опитування з фінансової грамотності в Україні, попередні опитування було проведено у 2010, 2017 та 2018 роках. Оскільки цього разу вибірка була побудована аналогічно до вибірки 2018 року, це дало змогу порівнювати українські дані в динаміці двох хвиль (разом з тим вибірки у перших двох хвилях дослідження були побудовані за іншими принципами¹⁶, що унеможлиблює порівняння усіх 4х досліджень).

СТРУКТУРА ЗВІТУ

Результати дослідження викладені в таких розділах:

5. Індекс фінансової грамотності та його компоненти
 - a. Фінансові знання (характеристика компонента, порівняльний аналіз з іншими країнами, специфічний аналіз для України, аналіз за демографічними характеристиками);
 - b. Фінансова поведінка (характеристика компонента, порівняльний аналіз з іншими країнами, специфічний аналіз для України, аналіз за демографічними характеристиками);
 - c. Ставлення до фінансових питань (характеристика компонента, порівняльний аналіз з іншими країнами, специфічний аналіз для України, аналіз за демографічними характеристиками);
6. Фінансова інклюзія (загальна характеристика, аналіз за основними показниками фінансової інклюзії у порівнянні з іншими країнами, аналіз за демографічними характеристиками);
7. Фінансовий добробут та фінансові шоки (аналіз Індексу фінансового добробуту у 2018 р. та 2021 р. для України, дерево прийняття рішень);
8. Висновки та рекомендації.

Окрім того, в додатках до звіту наведена анкета, опис вибірки, методології та статистичних аналізів, що були задіяні у дослідженні.

¹⁶ У 2010 році було опитано лише мешканців великих міст (а не малих міст або селищ), а в 2017 році опитування охоплювало і міське, і сільське населення, але лише тих, хто сказав, що користувався хоча б однією фінансовою послугою.

БЛОК III. ІНДЕКС ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА ЙОГО КОМПОНЕНТИ

МЕТОДИКА РОЗРАХУНКУ

Формат проведеного в Україні у 2021 р. опитування дає змогу обчислити Індекс фінансової грамотності за методикою ОЕСР, що дозволяє надалі здійснити порівняння з іншими країнами, звіт за якими було опубліковано у 2016 р. і 2020 р., а також з першою хвилею загальнонаціонального опитування щодо фінансової грамотності в Україні у 2018 р.

Індекс фінансової грамотності ОЕСР обчислюється на основі 5 запитань щодо ставлення, 7 запитань щодо знань та 9 запитань щодо поведінки¹⁷. Значення індексу варіюється від 1 до 21 бала. Досягнення максимуму (21 бал) означає володіння базовими знаннями та навичками користування фінансами.

Окрім того, у звітах ОЕСР часто використовується нормалізоване значення індексу у відсотках до максимуму. Також використовується поняття мінімальний цільовий бал: наприклад, мінімальний цільовий бал щодо рівня фінансових знань – це п'ять і більше правильних відповідей на 7 питань (табл. 1).

Таблиця 1. Максимальні та мінімальні цільові значення Індексу фінансової грамотності та його компонентів, бали

	Індекс фінансової грамотності	Знання	Поведінка	Ставлення
Максимально можливе значення	21	7	9	5
Мінімальний цільовий рівень	14	5	6	3

ВИБІРКА КРАЇН ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ

До звіту ОЕСР за 2020 р. включені дані за результатами опитувань у таких 26 країнах (в алфавітному порядку): Австрія, Болгарія, Гонгконг, Грузія, Естонія, Індонезія, Італія, Колумбія, Корея, Малайзія, Мальта, Молдова, Німеччина, Перу, Північна Македонія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Словенія, Тайланд, Угорщина, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія.

Оскільки звіти ОЕСР за 2016 р. та 2020 р. містять різні набори країн, для коректного порівняння трендів обрано ті країни, дані щодо яких були представлені в обох згаданих дослідженнях. Отже, коли в даному звіті йдеться про середнє за вибіркою країн ОЕСР, то обов'язково зазначається, яке саме середнє мається на увазі: фактичне за даними Звіту ОЕСР за 2020 р. або скориговане для порівняння трендів. До скоригованого середнього включені дані за такими країнами (у алфавітному порядку): Австрія, Гонгконг, Грузія, Естонія, Корея, Малайзія, Польща, Португалія, Росія, Угорщина, Хорватія, Чехія. Таким чином, середнє за вибіркою країн ОЕСР в цьому звіті може не співпадати з аналогічним показником із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Додатково було сформовано вибірку країн для порівняння. Для цього обрано країни за чотирма критеріями (Додаток 2):

- 1) наявність країни у двох дослідженнях ОЕСР щодо фінансової грамотності (2016 р. та 2020 р.);

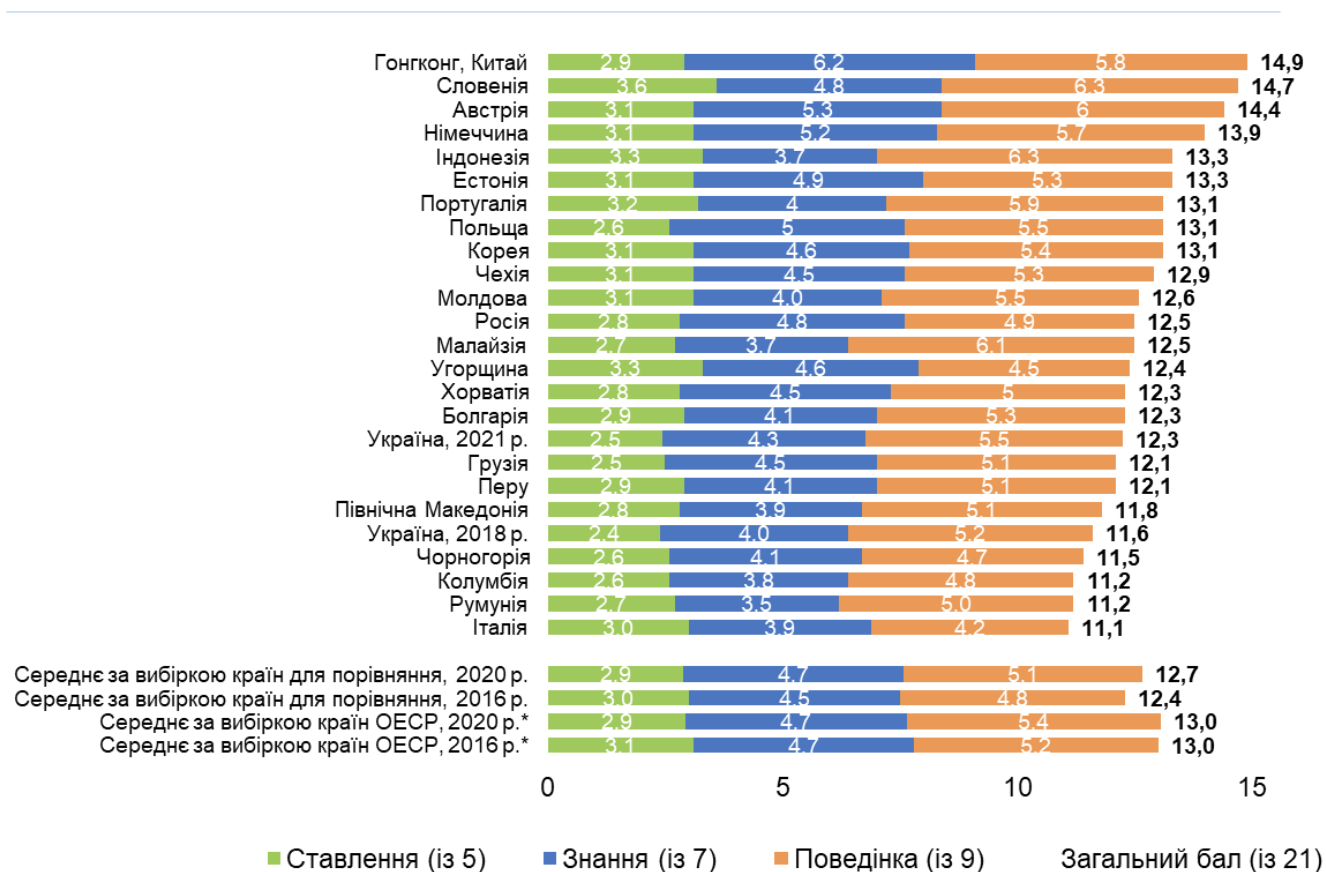
Детально методологію подано в публікації OECD/INFE Toolkit for Measuring Financial Literacy and Financial Inclusion, 2018 <https://www.oecd.org/financial/education/2018-INFE-FinLit-Measurement-Toolkit.pdf>

- 2) індекс фінансового розвитку менший за 0,5¹⁸;
- 3) географічне розташування (Європа та/або неподалік від України) ;
- 4) нижче середнього, вище середнього або високий рівень ВВП на одну особу (за методологією Світового банку)¹⁹.

ІНДЕКС ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

За методологією ОЕСР, **загальний індекс фінансової грамотності України у 2021 р.** становить 12,3 бали (або 58% від його максимального значення – 21 бал) (див. рис. 3). Індекс фінансової грамотності в Україні наразі демонструє гарну динаміку – за менше ніж 3 роки відбулося зростання на 6,0% у бальному вираженні. Натомість темп приросту індексу фінансової грамотності у країнах порівняння²⁰, які включені до звітів ОЕСР у 2016 р. і 2020 р. (Грузія, Естонія, Польща, Росія, Угорщина, Хорватія, Чехія) склав лише 2,4%. Так само Україна впритуп наблизилася до цих країн за відсотковим значенням від максимуму (60%).

Рис. 3. Індекс фінансової грамотності: порівняння з іншими країнами

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Порівняно з результатами дослідження 2018 р., всі компоненти Індексу України покращилися, в результаті загальний бал зріс з 11,6 до 12,3 (або з 55% до 58% від максимального значення).

¹⁸ Дані щодо індексу фінансового розвитку можна знайти за посиланням: <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B>

¹⁹ <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

²⁰ Країни порівняння обрані за чотирма критеріями: 1) наявність країни у двох дослідженнях ОЕСР щодо фінансової грамотності (2016 р. та 2020 р.); 2) індекс фінансового розвитку менший за 0,5; 3) розташовані в Європі; 4) нижче середнього, вище середнього або високий рівень на душу населення за методологією Світового банку. Див. також Додаток 2.

Індекс фінансової грамотності країн ОЕСР залишився на тому самому рівні, країн порівняння – дещо зріс. Таким чином, маємо тенденцію, згідно якої Україна наздоганяє більш розвинуті у сфері фінансової грамотності країни.

Простежуються відмінності у значеннях Індексу України та його компонентів у порівнянні з іншими країнами (табл. 2):

- бал України за **фінансові знання** незначно нижчий за бали країн порівняння (4,3 бали) і за середнє значення країн ОЕСР, але водночас простежується надзвичайно позитивна тенденція – зростання на 7,5% порівняно зі зростанням на 4,4% за країнами порівняння і 0,0% за скоригованою вибіркою країн ОЕСР;
- бал України за **фінансову поведінку** складає 5,5 бала і є вищим, ніж у країн порівняння та практично на одному рівні із середнім значенням за скоригованою вибіркою країн ОЕСР;
- бал України за **ставленням до фінансових питань** складає 2,5 бала і є нижчим за бали країн порівняння і за середнє значення за скоригованою вибіркою країн ОЕСР. Однак, варто зазначити, що на відміну від цих країн Україна за менше ніж 3 роки показала зростання на 6%, в той час, як у країнах порівняння відбулося падіння на 3,3%, а в країнах ОЕСР – на 6,5%.

Таблиця 2. Індекс фінансової грамотності: порівняння країн за компонентами

Компонент	Україна, 2021 р. (бал)	Україна, 2018 р. (бал)	Зміна, %	Середнє по країнах порівняння, 2020 р. (бал)	Середнє по країнах порівняння, 2016 р. (бал)	Зміна, %	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.* (бал)	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2016 р.* (бал)	Зміна, %
Знання (із 7)	4,3	4	7,5	4,7	4,5	4,4	4,7	4,7	0
Поведінка (із 9)	5,5	5,2	5,8	5,1	4,8	6,3	5,4	5,2	3,9
Ставлення (із 5)	2,5	2,4	4,2	2,9	3	-3,3	2,9	3,1	-6,5
Загальний бал із фінансової грамотності (із 21)	12,3	11,6	6,0	12,7	12,4	2,4	13	13	0
Загальний індекс із фінансової грамотності (у відсотках)	58%	55%	5,5	60%	59%	1,7	62%	62%	0

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися

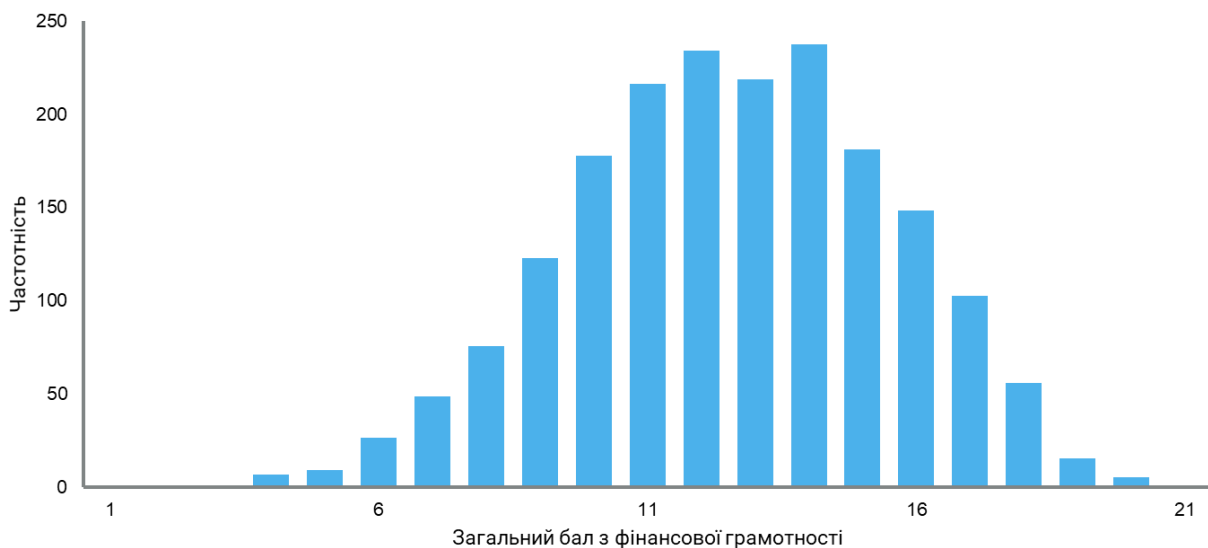
СТАТИСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІНДЕКСУ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Розподіл індексу фінансової грамотності незначно зміщений в правий бік, тобто в бік високих балів (рис. 4). Коефіцієнт асиметрії складає $-0,155^{21}$. Це означає, що показник фінансової грамотності зростає більш рівномірно до середнього значення.

²¹ Асиметрію прийнято вважати суттєвою при показниках коефіцієнта менших за -1 і більших за 1. У нормальному розподілі значення коефіцієнту асиметрії становить 0.

Також розподіл є дещо більш пласким, ніж нормальний: коефіцієнт ексцесу складає $-0,281^{22}$. Це означає, що показники не надто групуються навколо центральних значень, і дещо більша частка людей мають низькі і високі показники. Можна інтерпретувати це таким чином, що багато громадян можуть потенційно значно поліпшити свою фінансову грамотність.

Рис. 4. Частотний розподіл балів за Індексом фінансової грамотності в Україні

ДЕМОГРАФІЧНІ ВІДМІННОСТІ В ІНДЕКСІ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Загальний індекс фінансової грамотності в Україні не показав відмінності за статтю, проте відмінності зафіксовано за такими характеристиками як вік, регіон, місце проживання, рівень доходу та освіта, а також за користуванням технологіями та заощадженнями. У розрізі компонентів Індексу також простежуються певні особливості.

Стать. Різниця між чоловіками та жінками за Індексом фінансової грамотності є статистично незначимою (12,26 та 12,23) за результатами опитування 2021 р., так само як і за його компонентами. Варто відзначити, що у 2018 р. спостерігалася статистично значима відмінність у фінансовій поведінці чоловіків і жінок, при чому останні демонстрували кращі результати (табл. 4).

Вік. Групування за віком відбувалося за різними віковими діапазонами. По-перше, за методикою ОЕСР виокремлюються три вікові групи: 18-29 років, 30-59 років і старше 60 років. Саме таке групування дозволяє зробити порівняння у розрізі країн. За цим групуванням найнижчий Індекс фінансової грамотності зафіксовано у віковій групі старше 60 років (11,6 балів). Проте, обізнаність з фінансових питань осіб старше 60 років в Україні є вищою, ніж в таких країнах, як Італія, Грузія, Північна Македонія, Чорногорія, Румунія, Мальта, Перу і Колумбія. Молодь у віці 18-29 років в Україні у 2021 р. отримала бал з фінансової грамотності 12 балів і таким чином знаходиться на одному рівні з Чехією та випереджає Італію, Мальту, Болгарію, Хорватію, Північну Македонію, Чорногорію і Румунію, Колумбію. Вікова група 30-59 років досягла у 2021 р. 12,6 бали (табл. 3).

По-друге, у дослідженні 2018 р. в Україні було використано інше групування за віком, яке дозволяє більш точно надати рекомендації з проведення освітніх заходів у царині фінансової грамотності. Відповідно, як і у 2018 р., так і у 2021 р. найнижче значення Індексу фінансової грамотності зафіксоване у віковій групі 18-24 роки і наразі складає 11,4 бали проти 10,7 балів у 2018 р. Проте беззаперечним є факт того, що зростання Індексу саме в цій віковій групі було

²² Ексцес прийнято вважати суттєвим при показниках коефіцієнта менших за -1 (тоді розподіл плоский) і більших за 1 (тоді розподіл вигнутий). У нормальному розподілі значення коефіцієнту ексцесу становить 0 .

найбільшим – 7%. Варто відзначити, що саме молодь 18-19 років залишається найменш фінансово обізнаною зі значенням Індексу 10,1 бали, що означає необхідність продовження спрямування зусиль на підвищення фінансової грамотності у цій віковій групі і молодше. Також значущо нижчою є фінансова обізнаність у віковій групі старше 60 років (11,6), що також потребує пильної уваги. Найвищий рівень фінансової грамотності зафіксований у віковій групі 25-34 роки – 12,7 бали, однак необхідно зауважити, що в динаміці ця група відстає від вікових груп 35-44 роки і 45-59 років (табл. 4).

Дохід. Зважаючи на те, що рівень доходів громадян України змінився за останні три роки, порівняння з 2018 р. викликає певні складнощі через коригування інтервалів. Якщо ж аналізувати дані 2021 р., то простежується зростання Індексу фінансової грамотності залежно від обсягу доходу громадян. Для груп респондентів з більш високим рівнем доходу, наприклад, 7 000 грн – 15 000 грн, значення Індексу фінансової грамотності складає 12,9 балів, а для 15 001 грн – 20 000 грн – 13,2 бала (табл. 4).

Наявність заощаджень. Згідно методології звіту ОЕСР за 2020 р. респондентів було поділено на дві групи за ознакою наявності заощаджень для покриття поточних витрат протягом щонайменше трьох місяців у випадку втрати основного джерела доходів. В Україні група респондентів, яка має такі заощадження, продемонструвала значно вищий бал за Індексом фінансової грамотності, який склав 14,2 бали, і таким чином це забезпечило їй місце в ТОП-10 серед країн у дослідженні ОЕСР 2020 р. (табл. 3).

Освіта. Як і в 2018 р., так і в 2021 р. існує пряма залежність між рівнем фінансової грамотності і наявністю освіти: чим вищий рівень освіти, тим вищий бал фінансової грамотності. Якщо загальний бал осіб із повною або неповною середньою освітою становить 11,2 балів у 2021 р., то осіб із середньою спеціальною освітою (технікум) – 11,9 балів, а осіб із вищою освітою – 13,3 бали. Зауважимо, що зростання фінансової грамотності відбулося за всіма рівнями, крім неповної середньої освіти (табл. 4).

Місце проживання. За типом населеного пункту спостерігаємо зростання розриву у фінансовій грамотності між селом та містом. Якщо у 2018 р. Індекс фінансової грамотності знаходився приблизно на одному рівні, то наразі у респондентів з міста – 12,6 бали, а з села – 11,8 бали (статистично значуща відмінність). Якщо порівнювати Індекс фінансової грамотності за регіонами, то примітною є така особливість: у респондентів Півночі і Центру погіршилася фінансова обізнаність, а лідерами стали натомість Південь, Захід і Схід (табл. 4).

Користування технологіями. Згідно методики ОЕСР не-користувачі технологіями – це ті, хто не користувався комп'ютером, електронною поштою, інтернетом та мобільним телефоном за останній тиждень. Якщо порівнювати Україну у розрізі фінансової грамотності некористувачів технологіями, то 9,9 бали є достатньо високим показником, оскільки є країни, в яких цей показник стартує з 8 балів. Однак, якщо аналізувати лише рівень України, то безумовно цей бал є низьким, переважно за рахунок знання і поведінки. Примітно, що ця категорія складає лише 5% вибірки і на 68% складається із осіб віком від 60 років і старших (табл. 3).

Таблиця 3. Значення Індексу фінансової грамотності: демографічні відмінності по Україні та країнам ОЕСР

			Україна, 2021 р.	Середнє по країнах порівняння, 2020 р.	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.*
Індекс фінансової грамотності	Стать	Жінки	12,2	12,7	13,0
		Чоловіки	12,3	12,6	13,1
	Вік	18-29	12,0	12,3	12,6
		30-59	12,6	13,0	13,4
		60+	11,6	12,3	12,6
	Користування технологіями	НЕкористувачі технологій	9,9	10,2	-
		Користувачі технологій	12,4	12,8	-
	Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	11,8	12,2	12,4
		Є заощадження на більше, ніж три місяці	14,2	13,9	14,2
	Знання	Стать	Жінки	4,2	4,6
Чоловіки			4,4	4,8	4,9
Вік		18-29	4,2	4,6	4,7
		30-59	4,5	4,9	4,9
		60+	4,0	4,5	4,5
Користування технологіями		НЕкористувачі технологій	3,2	3,3	-
		Користувачі технологій	4,4	4,8	-
Наявність заощаджень		Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	4,2	4,6	4,5
		Є заощадження на більше, ніж три місяці	4,9	5,1	5,1
Поведінка		Стать	Жінки	5,6	5,2
	Чоловіки		5,4	5,0	5,4
	Вік	18-29	5,4	4,9	5,2
		30-59	5,7	5,2	5,6
		60+	5,0	4,8	5,1
	Користування технологіями	НЕкористувачі технологій	4,4	4,1	-
		Користувачі технологій	5,5	5,1	-
	Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	5,2	4,8	5,0
		Є заощадження на більше, ніж три місяці	6,6	5,8	6,0
	Ставлення	Стать	Жінки	2,4	2,9
Чоловіки			2,5	2,8	2,9
Вік		18-29	2,3	2,8	2,8
		30-59	2,5	2,9	3,0
		60+	2,6	3,0	3,0
Користування технологіями		НЕкористувачі технологій	2,4	2,9	-
		Користувачі технологій	2,5	2,9	-
Наявність заощаджень		Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	2,4	2,8	2,8
		Є заощадження на більше, ніж три місяці	2,7	3,0	3,1

Статистично значуща різниця у порівнянні з середнім значенням по вибірці у 2021 р. при рівні значимості 95%: **зелений колір** = високе значення, **червоний колір**=низьке.

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Таблиця 4. Значення Індексу фінансової грамотності: демографічні відмінності по Україні

		Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, %
Стать	Жінки	12,2	11,7	4%
	Чоловіки	12,3	11,5	7%
Вік	18-24	11,4	10,7	7%
	25-34	12,7	12,1	5%
	35-44	12,6	11,9	6%
	45-59	12,5	11,9	5%
	60 та більше	11,6	11,2	4%
Особистий дохід	До 3 500 грн.	11,2	-	-
	Від 3 501 до 7 000 грн.	12,0	-	-
	Від 7 001 до 15 000 грн.	12,9	-	-
	Від 15 001 до 20 000 грн.	13,2	-	-
	Від 20 001 до 30 000 грн.	14,5	-	-
	Від 30 001 до 50 000 грн.	13,9	-	-
	Більше 50 000 грн.	15,5	-	-
Сімейний дохід	Ледве зводимо кінці з кінцями	10,5	10,6	-1%
	Не вистачає коштів навіть на їжу	11,0	10,3	7%
	Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування викликає труднощі	13,0	11,5	13%
	Вистачає коштів на їжу, одяг і товари тривалого користування	13,9	12,3	13%
Освіта	Вища освіта	13,3	12,5	6%
	Середня спеціальна освіта	11,9	11,4	4%
	Повна або неповна середня	11,2	10,4	8%
Регіон	Центр	11,8	12,4	-5%
	Північ	11,9	12,2	-2%
	Південь	12,6	10,8	17%
	Захід	12,4	11,1	12%
	Схід	12,5	11,8	6%
Тип населеного пункту	Село	11,8	11,5	3%
	Місто	12,6	11,7	-1%
Користування технологіями	НЕкористувачі технологій	9,9	-	-
	Користувачі технологій	12,4	-	-
Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	11,8	-	-
	Є заощадження на більше, ніж три місяці	14,2	-	-

Статистично значуща різниця у порівнянні з середнім значенням по вибірці при рівні значимості 95%: **зелений колір** = високе значення, **червоний колір** = низьке.

Кореляційний аналіз показує, що, як і 2018 р., в Україні слабо корелюються знання, ставлення та поведінка. Ставлення і знання не корелюються взагалі. Слабка кореляція спостерігається між поведінкою та як знаннями, так і ставленням. Це означає, що ці конкретні елементи знань та ставлення з опитування ОЕСР не є визначальними чинниками для поведінки.

Таблиця 5. Кореляція між компонентами балу з фінансової грамотності

	Знання	Ставлення	Поведінка
Знання	1		
Ставлення	- 0,01	1	
Поведінка	0,27**	0,17**	1

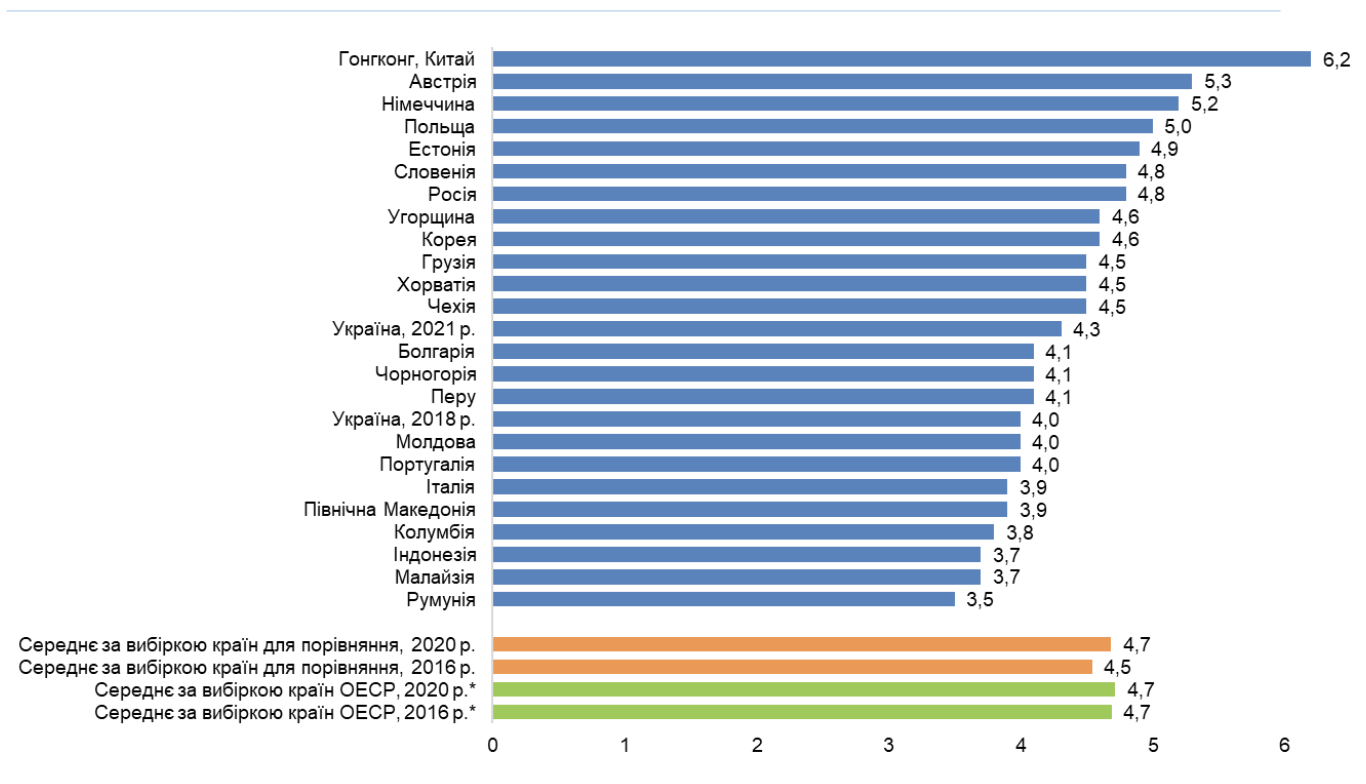
Коефіцієнт кореляції Пірсона.

** = значний при рівні 99%.

III.1. ФІНАНСОВІ ЗНАННЯ

Анкета містила 7 запитань про фінансові знання з індексу ОЕСР та низку інших запитань. За балом фінансових знань Україна знаходиться у середині списку країн зі Звіту ОЕСР за 2020 р. із балом 4,3 або 61% від його максимального значення. За цим показником Україна наближається до середнього за вибіркою країн порівняння і країн ОЕСР (4,7 або 67%). Загалом, бал фінансових знань України вище, ніж в низці країн, таких як Румунія, Чорногорія, Болгарія, Північна Македонія, Італія, Португалія, Молдова, Малайзія, Індонезія, Колумбія, Перу. Окрім того, порівняно з попереднім опитуванням 2018 р., індекс фінансових знань в Україні демонструє зростання (рис. 5).

Рис. 5. Бал за компонентом «Знання»: порівняння з іншими країнами

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

48% дорослого населення в Україні правильно відповіло на мінімум п'ять із семи запитань на перевірку знань (що вважається мінімальним цільовим показником) проти 43% у 2018 р. Український показник нижче за показник країн у вибірці країн ОЕСР у 2020 р. (60%) та показника країн порівняння (теж 60%). Проте, якщо дивитися на тренд, то бачимо, що за більшістю питань українці демонструють більш стрімке покращення обізнаності, ніж країни порівняння і вибірка країн ОЕСР (табл. 6, рис. 6).

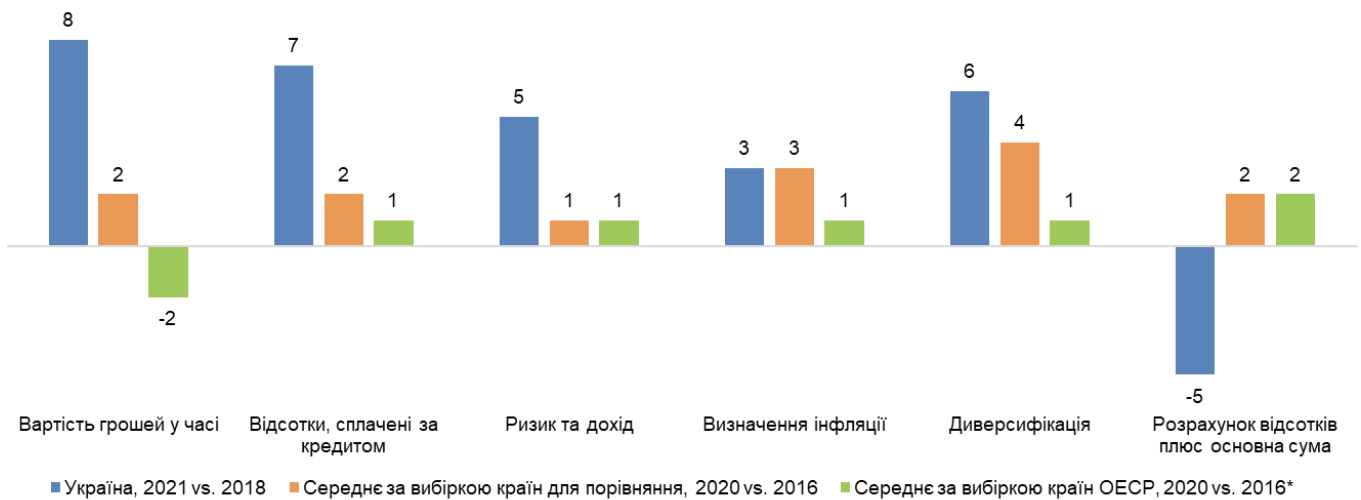
Таблиця 6. Відсоток правильних відповідей за компонентом «Знання» індексу фінансової грамотності: за країнами

Компонент	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Середнє по країнах порівняння, 2020 р.	Середнє по країнах порівняння, 2016 р.	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.*	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2016 р.*
Вартість грошей у часі	63%	55%	70%	68%	67%	69%
Відсотки, сплачені за кредитом	70%	63%	88%	86%	86%	85%
Ризик та дохід	65%	60%	79%	78%	81%	80%
Визначення інфляції	87%	84%	81%	78%	81%	80%
Диверсифікація	63%	57%	65%	61%	63%	62%

Розрахунок відсотків плюс основна сума	50%	55%	61%	59%	62%	60%
Складний відсоток за 5 років	38%	42%	-	39%	-	41%

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Рис. 6. Різниця між рівнем правильних відповідей за компонентом «Знання» (в.п.)

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Українці покращили знання по 5 з 7 питань, що використовувалися для підрахунку Індексу, зокрема щодо інфляції, співвідношення ризику та доходності, диверсифікації активів.

Спираючись на власний досвід, українці дуже гарно знають визначення інфляції. За відповіддю на це запитання українці мають вищі знання, ніж респонденти з вибірки країн ОЕСР у 2016 р. і 2020 р.

Рівень знання відсотків нижчий, ніж в інших країнах. Наразі складно пояснити, чим така ситуація може бути зумовлена. Звісно, можна було б припустити зв'язок з користуванням тими чи іншими фінансовими продуктами, а можливо, й математичними навичками українців. Власне, для відповіді на це запитання потрібне додаткове дослідження.

65% респондентів з України розуміють зв'язок між ризиком та доходом, зокрема, що обіцянки високого доходу ймовірно пов'язані з високим ризиком. Водночас, це не можна вважати достатнім і швидше свідчить про те, що є ймовірність залучення українців до ризикованих схем інвестування, зокрема до фінансових пірамід. Позитивом є те, що у 2018 р. значення цього показника становило 60%. Напевно цьому аспекту треба приділяти окрему увагу при підготовці просвітницьких програм.

Демографічні характеристики компонента «Знання»:

Стать. Немає статистично значимих відмінностей між чоловіками і жінками за знаннями, проте знання чоловіків зросли трохи більшою мірою у 2021 р. порівняно з 2018 р., на 0,3 бали (табл. 7).

Вік. Молодь віком 18-29 років має бал 4,3, що є середнім для вибірки країн з дослідження ОЕСР за 2020 р., зокрема, вищим, ніж у Франції, на одному рівні з Чехією, а також наближається до рівня таких країн, як Словенія, Грузія, Угорщина та Естонія. Незважаючи на те, що бал за знання є найнижчим у віковій категорії 60 років і старше, однак, за цим показником Україна також знаходиться на середньому рівні з вибіркою країн з дослідження ОЕСР 2020 р.

Дохід. Простежується така ж закономірність, яка характерна і для Індексу: зростання балів за знання зі зростанням доходу.

Наявність заощаджень. В Україні група респондентів, яка має заощадження більше, ніж на три місяці у разі втрати основного місця доходу, має бал за знання 4,9 бали, що знаходиться на середньому рівні для вибірки країн у дослідженні ОЕСР 2020 р. Також за цим показником Україна знаходиться на одному рівні з Чехією, Грузією, Угорщиною.

Освіта. У респондентів з вищою освітою компонент «знання» є значущо вищим, ніж у інших респондентів, і становить 4,7 балів (табл. 7).

Місце проживання. За типом населеного пункту зберігається лідирування респондентів з міста з бальною оцінкою 4,5 балів. За регіонами відбувся також перерозподіл, оскільки у Центрі й на Півночі рівень знань знизився, а натомість на Сході, Півдні та Заході відбулося зростання даного показника.

Користування технологіями. Як раніше було зазначено, різниця у балах для користувачів і некористувачів технологіями наявна, але зважаючи на склад вибірки, є адекватною віковій категорії.

Таблиця 7. Бал за компонентом «Знання»: демографічні відмінності

		Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, %
Стать	Жінки	4,2	4,0	5%
	Чоловіки	4,4	4,1	7%
Вік	18-24	4,1	3,9	5%
	25-34	4,4	4,3	2%
	35-44	4,4	4,0	10%
	45-59	4,5	4,1	10%
	60 та більше	4,0	3,8	5%
	Особистий дохід	До 3 500 грн.	3,9	-
Від 3 501 до 7 000 грн.		4,3	-	-
Від 7 001 до 15 000 грн.		4,6	-	-
Від 15 001 до 20 000 грн.		4,6	-	-
Від 20 001 до 30 000 грн.		4,9	-	-
Від 30 001 до 50 000 грн.		4,7	-	-
Більше 50 000 грн.		5,4	-	-
Сімейний дохід	Ледве зводимо кінці з кінцями	3,8	3,5	9%
	Не вистачає коштів навіть на їжу	3,7	3,5	6%
	Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування викликає труднощі	4,7	4,1	15%
	Вистачає коштів на їжу, одяг і товари тривалого користування	4,8	4,2	14%
Освіта	Вища освіта	4,7	4,3	9%
	Середня спеціальна освіта	4,2	3,9	8%
	Повна або неповна середня	4,0	3,5	14%
Регіон	Центр	4,0	4,4	-9%
	Північ	4,1	4,5	-9%
	Південь	4,6	3,9	18%
	Захід	4,2	3,5	20%
	Схід	4,6	4,1	12%
Тип населеного пункту	Село	4,1	3,8	8%
	Місто	4,5	4,1	9%
Користування технологіями	НЕкористувачі технологій	3,2	-	-
	Користувачі технологій	4,4	-	-
Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	4,2	-	-
	Є заощадження на більше, ніж три місяці	4,9	-	-

Статистично значуща різниця у порівнянні з середнім значенням по вибірці при рівні значимості 95%: **зелений колір** = високе значення, **червоний колір** = низьке.

Аналіз компонента «Знання» у розрізі користувачів фінансовими послугами засвідчує значний розрив між тими, хто ними користується, і некористувачами. Найбільший розрив спостерігається за такими позиціями: розуміння складного відсотка та відсотків, сплачених за кредитом (табл. 8).

Таблиця 8. Відсоток правильних відповідей за компонентом «Знання»: за користуванням фінансовими послугами

	Україна, 2021 р. – респонденти, які користуються фінансовими послугами	Україна, 2021 р. – респонденти, які не користуються фінансовими послугами	Різниця між користувачами і некористувачами фінансових послуг
Вартість грошей у часі	66%	58%	8 в.п.
Відсотки, сплачені за кредитом	76%	63%	13 в.п.
Ризик та дохід	68%	61%	7 в.п.

Визначення інфляції	89%	83%	6 в.п.
Диверсифікація	66%	59%	7 в.п.
Розрахунок відсотків плюс основна сума	80%	79%	1 в.п.
Складний відсоток за 5 років	45%	30%	15 в.п.

Громадяни України продемонстрували, що мають навички підрахунку знижок при купівлі товарів. На запитання:

«Припустимо, що Ви побачили телевізор однакової моделі у двох різних магазинах. Його базова роздрібна ціна становить 10 000 грн. Один магазин запропонував знижку на суму 1 500 грн, а інший – на 10%. Які умови вигідніші: знижка на суму 1 500 грн чи на 10%?» –

правильно відповіли 76% опитаних (78% в 2018 р.). Це засвідчує високий рівень базових математичних навичок, які застосовуються для розв'язання знайомої задачі.

ЗНАННЯ ГАРАНТОВАНОЇ СУМИ ВІДШКОДУВАННЯ ЗА БАНКІВСЬКИМ ВКЛАДОМ

Інше запитання перевіряло знання гарантованої суми відшкодування:

«Якщо громадянин України має вклад у звичайному українському недержавному банку і цей банк визнається неплатоспроможним та ліквідується, чи знаєте Ви, яка максимальна сума вкладу підлягає відшкодуванню вкладнику?»

Лише 20% населення вибрали з короткого списку правильну відповідь (200 тис грн). 49% сказали, що не знають, а 9% уважали, що повернення банківських вкладів гарантується в повному розмірі. Обізнаність з цього питання не змінилася з 2018 р. (тоді правильну відповідь дали 21% респондентів, 50% не знали відповіді). Серед респондентів, які за останні два роки користувались фінансовими послугами, 25% обрали правильну відповідь, серед власників «фінансової подушки» на три місяці і більше – 35%.

Лише 22% (23% у 2018 році) знали, що повернення вкладів у кредитних спілках не гарантується. Більше половини респондентів зазначили, що не знають розміру гарантованої суми вкладів у кредитних спілках.

СПРИЙНЯТТЯ ОBOB'ЯЗКІВ БАНКІВ

У 2021 р. 31% респондентів обрали правильну відповідь на запитання про те, що повинні робити банки відповідно до чинного українського законодавства («повідомити позичальнику загальну вартість кредиту та реальну відсоткову ставку») проти 28% у 2018 р., тобто обізнаність з цього питання покращилася. 25% респондентів визнали, що не знають відповіді на це питання (21% у 2018 р.), 15% обрали варіант «приймати платежі та робити інші операції для населення безкоштовно» (проти 19% у 2018 р.). Також 11% респондентів вважають, що банки мають надавати кредити всім бажаним (проти 17% у 2018 р.).

ОБІЗНАНІСТЬ ПРО СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ

У 2021 р. 41% респондентів обрали правильну відповідь на запитання про визначення страхування життя («це послуга, яку може надавати виключно спеціалізована страхова компанія, сутність якої передбачає отримання застрахованою особою грошей після досягнення певного віку, а після смерті такої особи – виплату страховки її спадкоємцям»), тоді як майже стільки ж респондентів (39%) обрали другий із запропонованих варіантів – «це послуга, яку надає будь-яка страхова компанія, сутність якої полягає у виплаті страхового відшкодування визначеним особам у випадку смерті особи, чие життя було застраховане». Обізнаність з цього питання зростає: у 2018 р. правильну відповідь дали 37% респондентів, тоді як неправильне формулювання обрали 46%.

Для цього запитання характерні мінімальні розбіжності у відповідях у розрізі різних демографічних груп, ймовірно через те, що страхування не є популярною фінансовою послугою серед українців (лише 9% опитаних вказали, що вони або члени їх родин користуються страховими послугами). Серед користувачів страхових послуг правильну відповідь на запитання дали вже 62% респондентів.

ОБІЗНАНІСТЬ ПРО ФУНКЦІОНАЛ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК

У 2021 р. 49% респондентів знали, яка картка дозволяє проводити такі операції, як зняття готівки чи оплату в інтернеті чи магазині на суму, більшу за залишок власних коштів на рахунку (обрали відповідь «кредитна картка»). Разом з тим, 26% опитаних відмітили, що такий функціонал має будь-яка платіжна банківська картка, а 20% респондентів було важко відповісти на питання. Обізнаність з цього питання погіршилася (у 2018 р. правильну відповідь дали 53%), і можливо пояснюється тим, що за зарплатними картками банки пропонують овердрафт

ОБІЗНАНІСТЬ ПРО РІЗНИЦЮ МІЖ АКЦІЄЮ І ОБЛІГАЦІЄЮ

Ринок цінних паперів в Україні є недостатньо розвинутим (хоча останнім часом є певні позитивні зрушення, зокрема див. розділ «Фінансова поведінка»), тому не дивно, що мало хто з респондентів знав різницю між акцією і облигацією. В даному питанні анкети респонденту можна було обрати декілька відповідей, при цьому тільки дві були правильні. Лише 16% (проти 21% у 2018 р.) обрали варіант *«акція являє собою інвестицію у статутний фонд, а облигація – ні»*, і лише 12% (проти 9% у 2018 р.) опитаних обрали відповідь *«прості акції не мають гарантованого рівня доходу, а облигації можуть давати фіксований чи змінний дохід»*. Абсолютно правильну відповідь (назвали дві правильні альтернативи) дали тільки 2% респондентів.

ОБІЗНАНІСТЬ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОРУЧИТЕЛЯ ЗА КРЕДИТОМ

Обізнаність про відповідальність поручителя за кредитом погіршилася: 32% респондентів у 2021 р. знали про майнову відповідальність поручителя у випадку неспроможності позичальника виплатити позику проти 41% у 2018 р. 20% не змогли відповісти на дане запитання, 17% думають, що поручителя очікує і майнова, і кримінальна відповідальність у випадку неспроможності позичальника виплатити позику.

САМООЦІНКА ФІНАНСОВИХ ЗНАНЬ

У 2021 р. трохи менше половини респондентів в Україні вважають, що мають середній рівень знань з фінансових питань, тоді як в інших країнах – 54% згідно дослідження ОЕСР за 2020 р.

З одного боку, дані свідчать, що чим вище самооцінка фінансових знань, тим краще бал із фінансових знань. З іншого боку, значна частка респондентів вважає, що їхній рівень знань є середнім, навіть коли це не так. Наприклад, 42% респондентів із балом фінансових знань від 0 до 3 вважали, що мають знання як мінімум середнього рівня. З цього випливає, що людям невідомо, як мало вони знають. Судячи із динаміки, українці стали більше усвідомлювати, що мають недостатній рівень фінансових знань: 37% респондентів позначили свій рівень знань як низький порівняно з 31% у 2018 р. (табл. 9).

Таблиця 9. Результати відповідей на запитання про самооцінку фінансових знань: за країнами

	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, в.п.	Середнє по країнах порівняння, 2020 р.	Середнє по країнах порівняння, 2016 р.	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.*	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2016 р.*
Низькі	37%	31%	+6 в.п.	23%	26%	24%	26%
Середні	45%	52%	-7 в.п.	57%	56%	54%	54%
Високі	9%	9%	0	18%	18%	20%	20%

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

**Дані можуть не давати в сумі 100%, через відмови у відповіді та відповіді «не знаю».

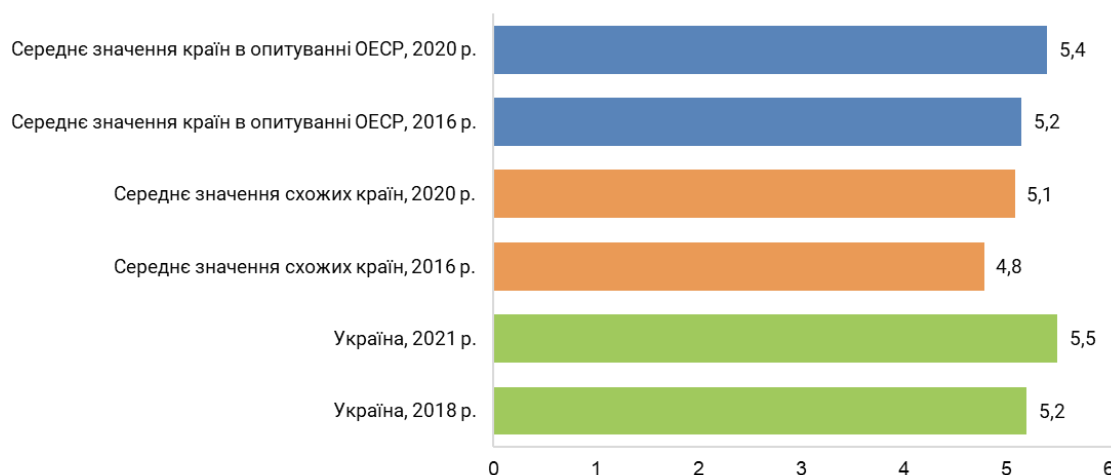
III.II. ФІНАНСОВА ПОВЕДІНКА

Для оцінювання компоненту «фінансова поведінка» використовуються такі ситуації за методикою ОЕСР, коли респондент:

- розпоряджається грошима домогосподарства, ТА домогосподарство займається складанням бюджету;
- здійснює формальні заощадження.
- обмірковує ретельно покупку, перш ніж її здійснити;
- вчасно сплачує свої рахунки;
- ретельно контролює свої фінансові справи;
- ставить довгострокові фінансові цілі та прагне їх досягати;
- порівнює при купівлі фінансові продукти (1 бал за спробу порівняти, 2 бали за більш ретельне порівняння);
- не потребує кредитів, щоб звести кінці з кінцями.

Середній бал за компонентом «фінансова поведінка» в Україні становив 5,5 за шкалою від 0 до 9 (або 61% у відсотковому значенні). Бал України за фінансову поведінку виявився вищим, ніж у країнах порівняння (5,1 або 56%) і на рівні середнього показника у вибірці країн ОЕСР (5,4 або 60%) (рис. 7). За цим показником Україна входить до ТОП-10 країн з дослідження ОЕСР за 2020 р.

Рис. 7. Бал за компонентом «Поведінка»: порівняння з іншими країнами

У 2021 р. 51% дорослого населення в Україні отримали мінімум шість із дев'яти балів (що вважається мінімальним цільовим показником) проти 36% у 2018 р. Цей показник України вище за показник країн порівняння (42%), та фактично на одному рівні з країнами з вибірки країн ОЕСР у 2020 р. (50%). Таке суттєве зростання показника дозволило Україні також потрапити до ТОП-10 країн.

ДЕМОГРАФІЧНІ ВІДМІННОСТІ У ФІНАНСОВІЙ ПОВЕДІНЦІ

Загальний бал за фінансову поведінку в Україні є неоднорідним у розрізі демографічних характеристик (табл. 10).

Стать. У 2021 р. на відміну від 2018 р. немає статистично значимих відмінностей між чоловіками і жінками за компонентом «Поведінка». Однак, можемо зауважити на певні особливості поведінки у розрізі окремих ситуацій. Так, жінки більшою мірою самостійно ухвалюють рішення щодо планування витрат, ніж чоловіки. Особливість цієї хвилі опитування в тому, що збільшилася

частка чоловіків молодшого віку, в родинях яких хтось інший ухвалює рішення щодо планування витрат. Також жінки суттєво покращили ведення особистих фінансів.

Вік. У 2021 р. спостерігається статистично значуща відмінність у групах 30-59 років і старше 60 років. Однак, у порівнянні з країнами з дослідження ОЕСР за 2020 р. за цим показником Україна у всіх вікових групах, по-перше, знаходиться на рівні, близькому до середнього, а по-друге, входить у ТОП-10 країн.

Якщо аналізувати лише національний рівень, порівнюючи 2021 р. з 2018 р., то молодь віком 18-24 роки стала менш самостійна в ухваленні фінансових рішень і рідше це робить, а також менше планує. Респонденти цієї вікової групи мають й інші певні характерні особливості: частка тих, хто нічого не робить для планування витрат і доходів значно скоротилася (з 35% до 29%); частка користувачів банківськими додатками або інструментами управління грошовими коштами для відстеження витрат зросла (з 12% до 16%); молодь частіше почала робити нотатки щодо майбутніх платежів (зростання з 6% до 8%).

Щодо загальних тенденцій у розрізі віку, то відбулося помітне покращення, особливо в частині користування банківськими додатками або інструментами управління грошовими коштами (утричі) і автоматичних платежів для осіб працездатного віку (удвічі). Що стосується осіб пенсійного віку, то також має місце покращення.

Дохід. Простежується така ж закономірність, яка характерна і для Індексу: зростання балів за поведінку зі зростанням доходу.

Наявність заощаджень. Передусім, існує статистично значуща відмінність між балами осіб, які мають заощадження і тими, хто їх не мають для покриття витрат у разі втрати основного джерела доходу у 2021 р.: 6,6 балів (у порівнянні з країнами ОЕСР з дослідження за 2020 р. Україна входить до ТОП-3 країн і обіймає друге місце після Словенії (6,7 балів) і знаходиться на одному рівні з Португалією і Малайзією, на третьому місці Болгарія з 6,5 балами) проти 5,2 бали, які однак дещо перевищують середнє за країнами з того ж звіту. Зауважимо, що особи, які мають заощадження більше, ніж на 3 місяці, на національному рівні також більшою мірою користуються банківськими додатками або інструментами управління грошовими коштами для відстеження витрат і налаштуванням автоматичних платежів. Респонденти, які зазначили, що їм вистачить заощаджень більше, ніж на 3 місяці, переважно планують повсякденні витрати (83%) на відміну від тих, у кого заощаджень вистачить менше, ніж на 3 місяці.

Освіта. У респондентів з вищою освітою компонент «Поведінка» є значущо вищим, ніж у інших респондентів, і становить 6,1 бали (табл. 10).

Місце проживання. У 2021 р. на відміну від 2018 р. з'явилася статистично значуща відмінність між поведінкою респондентів з міста і села, відповідно 5,6 бали проти 5,3 балів. Щодо регіонального зрізу, то змінилися позиції регіонів: якщо у 2018 р. статично значущо вищим була Північ, то наразі цю позицію має Захід. Водночас, якщо оцінювати поведінку респондентів у розрізі ситуацій, то респонденти зі Сходу показують кращі результати і значно кращу динаміку, ніж респонденти інших регіонів щодо тримання грошей окремо для сплати рахунків (зростання з 34% до 44%), ведення записів про майбутні рахунки (зростання удвічі) і використання банківських додатків або інших інструментів управління грошовими коштами (удвічі). За цими ж показниками відбулося й зростання удвічі у розрізі місто/село.

Користування технологіями. Користувачі технологіями за компонентом «Поведінка» мають 5,5 бали. Це ставить Україну на 3-є місце у порівнянні з країнами дослідження ОЕСР за 2020 р., в якому перше місце має Словенія (6,3 бали), друге місце – Молдова (5,6 бали) і третє місце Україна обіймає разом з Польщею і Болгарією. Некористувачі технологіями в Україні мають значно нижчий бал, ніж користувачі, який складає 4,4 бали. Проте, за цим показником Україна є суттєво кращою, ніж країни в дослідженні ОЕСР 2020 р. Фактично ж, Україна посідає друге місце, оскільки перше місце ділять Болгарія і Молдова (4,5 балів), відповідно друге місце – Україна

поділяє з Хорватією, а на третьому місці Румунія і Польща (4,3 бали). Також на національному рівні користувачі технологіями мають кращі позиції щодо планування витрат та доходів, ніж некористувачі (показують гірший результат навіть по тим позиціям, де технології необов'язкові), що знову-таки є зрозумілим з огляду на віковий склад некористувачів. Крім того, вони менш схильні до планування.

Таблиця 10. Бал за компонентом «Фінансова поведінка»: демографічні відмінності

		Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, %
Стать	Жінки	5,6	5,3	6%
	Чоловіки	5,4	5,1	6%
Вік	18-24	4,9	4,6	7%
	25-34	5,9	5,5	7%
	35-44	5,8	5,5	5%
	45-59	5,6	5,4	4%
	60 та більше	5,0	5,0	0%
	Особистий дохід	До 3 500 грн.	4,9	-
	Від 3 501 до 7 000 грн.	5,3	-	-
	Від 7 001 до 15 000 грн.	5,8	-	-
	Від 15 001 до 20 000 грн.	6,1	-	-
	Від 20 001 до 30 000 грн.	6,8	-	-
	Від 30 001 до 50 000 грн.	6,3	-	-
	Більше 50 000 грн.	6,5	-	-
Сімейний дохід	Ледве зводимо кінці з кінцями	4,5	4,8	-6%
	Не вистачає коштів навіть на їжу	4,8	4,5	7%
	Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування викликає труднощі	5,8	5,0	16%
	Вистачає коштів на їжу, одяг і товари тривалого користування	6,4	5,7	12%
Освіта	Вища освіта	6,1	5,7	7%
	Середня спеціальна освіта	5,3	5,1	4%
	Повна або неповна середня	4,9	4,6	7%
Регіон	Центр	5,5	5,4	2%
	Північ	5,4	5,5	-2%
	Південь	5,4	4,8	13%
	Захід	5,7	5,0	14%
	Схід	5,4	5,3	2%
Тип населеного пункту	Село	5,3	5,2	2%
	Місто	5,6	5,2	-6%
Користування технологіями	Некористувачі технологій	4,4	-	-
	Користувачі технологій	5,5	-	-
Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	5,2	-	-
	Є заощадження на більше, ніж три місяці	6,6	-	-

Статистично значуща різниця у порівнянні з середнім значенням по вибірці при рівні значимості 95%: **зелений колір** = високе значення, **червоний колір** = низьке.

Порівняно з 2018 р. населення стало менше планувати. Варто звернути увагу, що у осіб з дуже низькою самооцінкою знань відбулося значне падіння у плануванні повсякденних і/чи регулярних витрат. Якщо аналізувати цей же показник за рівнем доходу респондентів, то особи з низькими доходами менш схильні планувати, ніж особи з середніми доходами. Це можна пояснити тим, що брак коштів є питанням повсякденного виживання, грошей ледве вистачає на харчування і проживання. Середні доходи не дозволяють купувати одразу великі покупки, але вже дозволяють відкладати, і тому в цій групі найвищий відсоток планування.

Попри те, що відсоток осіб, які планують витрати і доходи, зменшився, в цілому простежується позитивна динаміка щодо впорядкування особистих фінансів. Так, за всіма варіантами впорядкування особистих фінансів відбулося зростання, а за такими варіантами, як запис витрат, використання додатків і автоматичних платежів відбулося більш, ніж двократне зростання. Як користувачі, так і некористувачі фінансових послуг суттєво посилили позиції у триманні грошей окремо для сплати рахунків, записів про майбутні рахунки, використанні додатків і налаштуванні автоматичних платежів (користувачі). Щодо запису витрат і тримання грошей для сплати рахунків окремо – відбулося скорочення розриву між користувачами і некористувачами фінансових послуг.

ЗАОЩАДЖЕННЯ

Респондентів запитали, чи робили вони заощадження упродовж попередніх 12 місяців. У 2021 р. 69% респондентів (проти 61% у 2018 р.) відповіли, що робили такі заощадження певними способами, серед яких «заощадив і зберігав готівку вдома або в гаманці», «зберігав гроші на поточному рахунку або на депозитному рахунку на вимогу», «віддавав гроші комусь із членів сім'ї задля заощаджень», «купував облігації або відкладав на строковий депозит», «інвестував в криптоактиви, криптовалюту», «інвестував в акції», «заощаджував або інвестував іншим способом, за винятком пенсійних внесків».

Менший відсоток респондентів обрав «нічого з перерахованого» на питання про способи заощадження. У регіональному розрізі спостерігаємо такі тенденції: Захід (було 39%, стало 19%), Південь (було 68%, стало 32%), Схід (було 36%, стало 20%) суттєво посилили позиції щодо використання різних інструментів заощаджень. За пунктом «зберігав гроші на поточному рахунку» відбулося покращення більше, ніж удвічі, на Заході і Сході, а на Півдні – зростання – з 1% до близько 15%.

Однак, імовірно, що «заощадження» багато опитаних можуть розуміти у короткостроковому значенні. 59% (проти 52% у 2018 р.) респондентів сказали, що заощаджують гроші у своєму гаманці або у вигляді готівки, яку зберігають удома. Чисельність тих, хто також зберігає кошти на поточних рахунках або на депозитних рахунках складає 21% у 2021 р. порівняно з 12% у 2018 р. Це може бути зумовлено, по-перше, невизначеністю через пандемію, по-друге, зростанням обсягів безготівкових розрахунків, по-третє, більшим користуванням мобільним банкінгом.

3-поміж тих, хто зберігає заощадження на рахунку в банку, дві третини респондентів також має заощадження вдома. Це свідчить про міцну культуру надання переваги готівці, але водночас спостерігається активність у користуванні банківськими депозитами. У респондентів працездатного віку помітний зсув до зберігання заощаджень на поточному рахунку. Особи з заощадженнями, яких вистачає більше, ніж на 3 місяці, обирали опцію «нічого з перерахованого» у питанні про способи заощадження у 8% випадків, а ті, в кого менше заощаджень – у 34%. Розрив між цими двома групами по зберіганню грошей на поточному рахунку сягає 30 в.п. на користь тих, хто має заощадження більше, ніж на 3 місяці. Молодь покращила власні позиції зі зберігання коштів на поточному рахунку з 8% до 14%. Також вони частіше, ніж у попередній хвилі, віддають гроші на зберігання комусь іншому (зростання з 8% до 14%). Привертає увагу, що «нічого з перерахованого» як відповідь на питання про способи зберігання грошей у молоді суттєво скоротилося – на 12 в.п.

Населення стало більше диверсифікувати власні фінансові активи, зокрема через інвестиції в акції, облігації та криптоактиви. Це зумовлено низкою чинників, серед яких можна припустити й такі: по-перше, на ринок України були допущені акції іноземних емітентів²³. По-друге, ОВДП стали

²³ <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/yak-kupiti-akciyi-apple-i-tesla-v-ukrayini/>

більш доступними для придбання через банківські додатки²⁴. По-третє, зіграв роль інформаційний шум навколо криптоактивів²⁵.

ФІНАНСОВІ ЦІЛІ

Фінансову ціль має близько половини дорослого населення (45%). Серед осіб віком понад 60 років відсоток тих, хто встановлює для себе такі цілі, менший (20%). На відміну від 2018 р., у трійку найбільш популярних цілей в 2021 р. увійшов ремонт/придбання автомобіля, витіснивши ремонт житла. Топ-3 фінансові цілі виглядають так:

- *Освіта*. Цю мету ставлять 16% опитаних: 29% серед вікової групи від 18 до 24 років (імовірно мається на увазі освіта для себе; зокрема показник складає 36% серед респондентів з неповною вищою освітою) та 22% серед вікової групи від 35 до 44 років (імовірно, для своїх дітей).
- *Ремонт або придбання автомобіля*. Цю мету ставлять 15% опитаних: 22% серед чоловіків, 25% серед вікової групи від 25 до 34 років.
- *Будівництво або придбання житла*. Цю мету ставлять 14% опитаних, але серед молодшої групи цей відсоток вищий: 22% серед осіб віком від 18 до 24 років.

Перелік найбільш розповсюджених дій, спрямованих на реалізацію поставлених цілей – без змін з 2018 р., проте зросла «популярність» заощаджень:

- Пошук додаткового доходу (вказали 51% респондентів проти 50% у 2018 р.).
- Скорочення витрат (45% проти 42% у 2018 р.).
- Заощадження (37% проти 30% у 2018 р.).
- Підготовка плану дій (31%, які і в 2018 р.).

41% опитаних погоджуються із твердженням *«Я ставлю довгострокові фінансові цілі та прагну їх досягти»*.

Респонденти з міст порівняно більше планують свої фінанси (розрив з селом збільшився з 6 в.п. до 14 в.п.). Жителі міст також збільшили виплати за боргом, щоб швидше виплатити кредит. Респонденти з села більше заощаджують і зростання за цим показником більше, ніж у містян. Містяни натомість переорієнтувалися на скорочення витрат.

Аналіз у розрізі користування фінансовими послугами показав, що користувачі фінансових послуг досягають фінансових цілей за рахунок заощаджень, планування і невеликого скорочення витрат; некористувачі менше планують, трохи більше заощаджують, наростили кредити і трохи скоротили витрати, частіше стали вдаватися до пошуку додаткових заробітків порівняно із 2018 р. Респонденти, які оцінюють свої фінансові знання вище за середній рівень, переважно скорочують витрати для досягнення цілей.

ЗВОДИТИ КІНЦІ З КІНЦЯМИ

Одне з основних запитань про фінансову поведінку стосувалося дій у випадку, коли витрати респондентів перевищують доходи. Це актуальна ситуація для України, оскільки суттєва частина населення зазнає фінансових труднощів (див. Блок V «Фінансова стійкість і фінансовий добробут» нижче).

52% опитаних сказали, що іноді (протягом попередніх 12 місяців) їхній дохід не покривав витрат (58% у 2018 р.). Показник є вищим у селах та серед старших людей. Разом з тим, це не лише

²⁴ <https://finclub.net/ua/news/privatbank-uviv-posluhu-kupivliprodazhu-ovdp-onlain.html>,

²⁵ https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_FS_2025.pdf

проблема низького доходу: 43% людей з особистим доходом понад 7 000 грн на місяць також стикалися з цією проблемою.

Ті, кому не вистачало доходу, щоб покрити витрати, найчастіше справлялися своїми силами, не використовуючи кредити. Приблизно 50% респондентів вказали, що просили про допомогу/кредит у друзів чи родичів, 17% – брали офіційно оформлені кредити (частіше це були кредитні картки, зрідка – короткострокові кредити); 16% сплачували поточні фінансові зобов'язання із запізненням.

УВАГА ДО ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

Увага до фінансових питань аналізується у розрізі трьох тверджень, представлених у табл. 11 (детальний огляд окремих тверджень здійснено у Блоці V «Фінансова стійкість і фінансовий добробут»). В Україні більшість респондентів згодні з цими твердженнями, тобто приділяють фінансам велику увагу.

Таблиця 11. Увага до фінансових питань

	Україна, 2021 р. % згодних (повністю чи частково)	Україна, 2018 р. % згодних (повністю чи частково)	Зміна, в.п.
Я постійно стежу за моїми фінансовими справами	74%	71%	+3 в.п.
Перш ніж щось купити, я ретельно обмірковую, чи можу собі дозволити таку покупку	76%	82%	-6 в.п.
Я вчасно сплачую свої рахунки	85%	73%	+12 в.п.

Якщо вище було проаналізовано компонент «Поведінка» у розрізі демографічних характеристик, то наразі представлені узагальнені результати, згідно яких 84% опитаних (проти 82% у 2018 р.) зазначили, що виконали низку дій для контролю за своїми витратами. Порівняно з 2018 р., українці в цілому стали використовувати більше різних дій для контролю за своїм бюджетом (табл. 12).

Таблиця 12. Дії для контролю за бюджетом

Дії	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, в.п.
Планувати доходи та витрати	68%	70%	-2 в.п.
Робити записи своїх витрат	23%	19%	+4 в.п.
Тримати гроші для сплати рахунків окремо від грошей на щоденні витрати	31%	27%	+4 в.п.
Робити записи про майбутні рахунки, щоб їх не пропустити	14%	7%	+7 в.п.
Використовувати банківський додаток або інструмент управління грошовими коштами, щоб відстежити витрати	13%	6%	+7 в.п.
Налаштовувати автоматичні платежі для регулярних витрат	6%	2%	+4 в.п.
НІЧОГО	16%	18%	-2 в.п.

(можливо зазначити декілька відповідей)

ПРОЦЕС ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ПРО ПРИДБАННЯ ФІНАНСОВИХ ПРОДУКТІВ

Коли останнім часом виникала потреба придбати фінансовий продукт, більшість респондентів порівнювали різні варіанти. 40% опитаних розглядали пропозиції різних компаній (проти 45% у 2018 році), а 14% (так само, як і в 2018 р.) – різні пропозиції однієї компанії.

Серед джерел інформації, які найбільше вплинули на їхні рішення, ще більше посилюється вплив рекомендацій родичів або друзів:

- Рекомендація родичів або друзів (49% проти 45% у 2018 р.).
- Інформація від співробітників банку (33% проти 32% у 2018 р.).
- Інформаційні ресурси з порівняння якості та цін (14% проти 17% у 2018 р.).
- Рекомендація незалежного фінансового консультанта (14% проти 15% у 2018 р.).

Таким чином, залишається невикористаним потенціал незалежних джерел інформації, яким люди можуть довіряти (зараз вони покладаються на друзів та родичів, чиї фінансові знання можуть бути недостатніми). Також це вказує на актуальність надійних інструментів для порівняння фінансових продуктів.

III.III. СТАВЛЕННЯ ДО ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

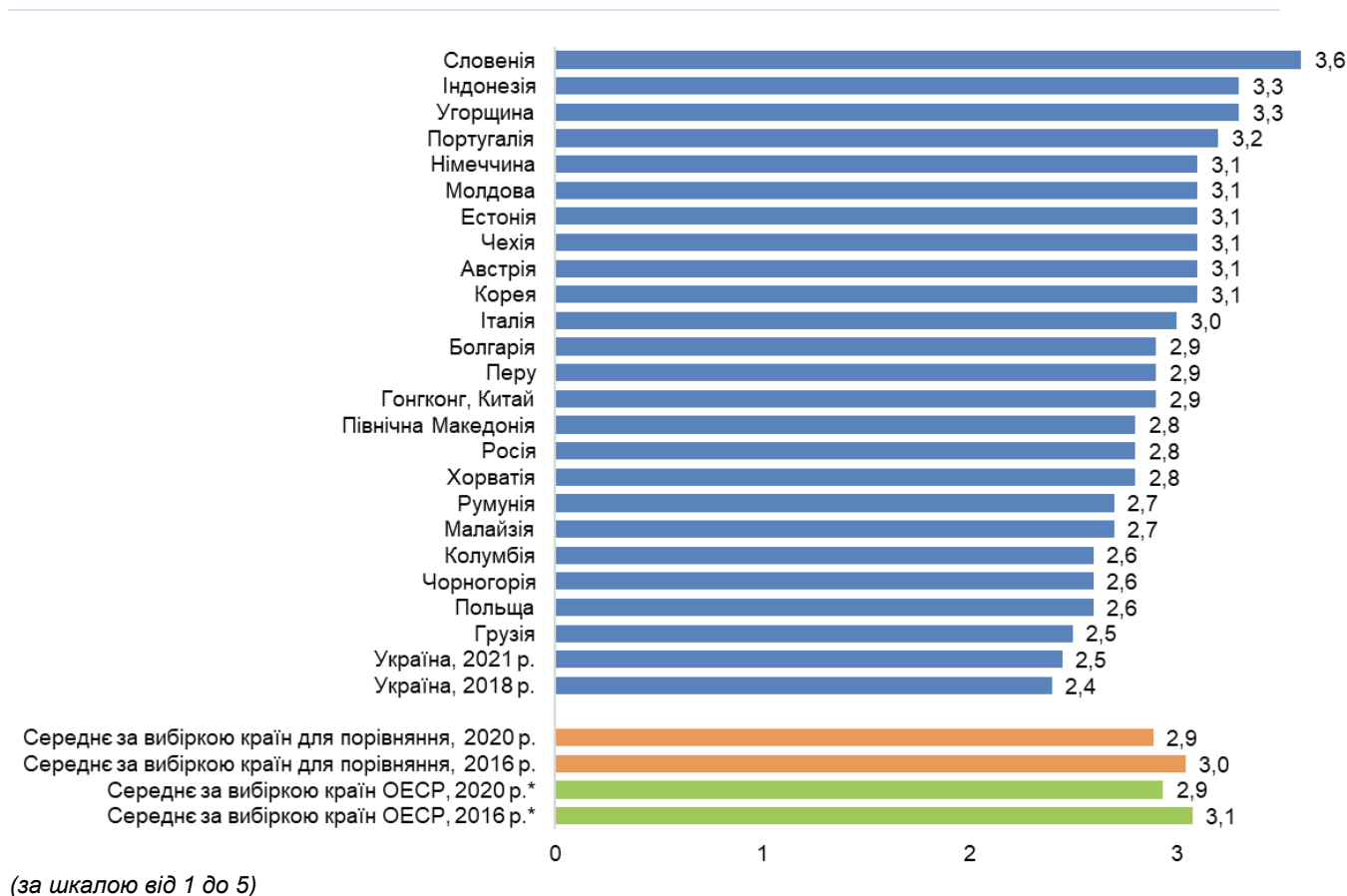
Щоб оцінити ставлення респондентів до грошей та планування майбутнього, у методиці ОЕСР використано три твердження:

- «Я, як правило, живу сьогоднішнім днем, а завтра буде завтра».
- «Мені більше подобається витратити гроші, ніж заощаджувати їх на довгострокову перспективу».
- «Гроші існують, щоб їх витратити».

Можна було вибрати опції від 1 «повністю згоден» до 5 «повністю не згоден». Для розрахунку бала за ставлення до фінансових питань за методикою ОЕСР використовувалось середнє значення за цими трьома твердженнями.

У 2020 р. середній бал в Україні склав 2,5 (за шкалою від 1 до 5) порівняно з 2,4 у 2018 р. Бал за ставлення до фінансових питань в Україні виявився нижчим, ніж у країнах порівняння (2,9) та вибірці країн ОЕСР 2020 р. (2,9), разом з тим, він – практично на одному рівні з такими країнами як Грузія та Польща. Позитивним моментом є те, що з минулої хвилі Україна дещо покращила свій результат по середньому балу, в той час як країни порівняння та вибірка країн ОЕСР погіршили (рис. 8).

Рис. 8. Бал за компонентом «Ставлення»: порівняння з іншими країнами

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

У 2021 р. 17% дорослого населення в Україні набрало більше трьох балів з 5 (що вважається мінімальним цільовим показником); фактично ситуація не змінилася з 2018 р. (тоді було зафіксовано 18%). Український показник суттєво нижче за показник країн порівняння (39%) та вибірки країн ОЕСР у 2020 році (40%). Це означає, що українці порівняно більш зосереджені на короткострокових планах і витрачаннях, а не на заощадженні коштів. Таке ставлення українських респондентів як мінімум частково пояснюється нестабільною економічною ситуацією 2020 р., спричиненою пандемією, та власним досвідом декількох фінансових криз. Такі види преференцій можуть перешкоджати поліпшенню фінансової стійкості та добробуту. Таким чином, пропагування довгострокового фінансового планування варто включити у відповідні просвітницькі програми.

Бал за ставлення до фінансових питань не дуже сильно відрізнявся у розрізі демографічних характеристик порівняно з балами за знання чи поведінку. Цікавим виявилось те, що серед вікових груп найнижче значення зафіксовано для молоді. Очікувано, дещо вищі показники були зафіксовані у респондентів з вищим доходом та заощадженнями (табл. 13).

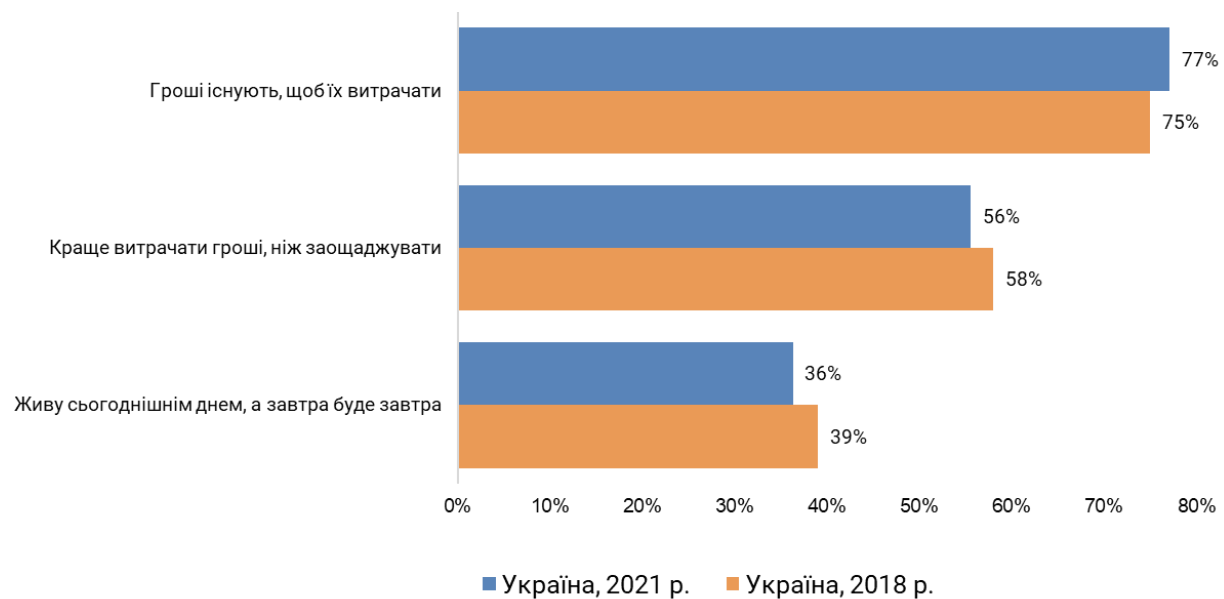
Таблиця 13. Бал за ставлення: демографічні відмінності

		Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, %
Стать	Жінки	2,4	2,4	0%
	Чоловіки	2,5	2,4	4%
Вік	18-24	2,4	2,2	9%
	25-34	2,4	2,3	4%
	35-44	2,5	2,3	9%
	45-59	2,5	2,4	4%
	60 та більше	2,6	2,5	4%
	Особистий дохід	До 3 500 грн.	2,4	-

	Від 3 501 до 7 000 грн.	2,5	-	-
	Від 7 001 до 15 000 грн.	2,5	-	-
	Від 15 001 до 20 000 грн.	2,6	-	-
	Від 20 001 до 30 000 грн.	2,8	-	-
	Від 30 001 до 50 000 грн.	2,9	-	-
	Більше 50 000 грн.	3,6	-	-
Сімейний дохід	Ледве зводимо кінці з кінцями	2,2	2,3	-4%
	Не вистачає коштів навіть на їжу	2,4	2,4	0%
	Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування викликає труднощі	2,5	2,4	4%
	Вистачає коштів на їжу, одяг і товари тривалого користування	2,7	2,4	13%
Освіта	Вища освіта	2,6	2,4	8%
	Середня спеціальна освіта	2,4	2,4	0%
	Повна або неповна середня	2,4	2,3	4%
Регіон	Центр	2,3	2,6	-12%
	Північ	2,4	2,2	9%
	Південь	2,7	2,1	29%
	Захід	2,5	2,6	-4%
	Схід	2,5	2,4	4%
Тип населеного пункту	Село	2,4	2,5	-4%
	Місто	2,5	2,4	-4%
Користування технологіями	Некористувачі технологій	2,4	-	-
	Користувачі технологій	2,5	-	-
Наявність заощаджень	Заощаджень вистачить менше, ніж на три місяці	2,4	-	-
	Є заощадження на більше, ніж три місяці	14,2	-	-

Статистично значуща різниця у порівнянні з середнім значенням по вибірці при рівні значимості 95%: **зелений колір** = високе значення, **червоний колір** = низьке.

За твердженням «Гроші існують, щоб їх витратити» позиції респондентів несуттєво погіршилися у порівнянні з 2018 р. Натомість за твердженнями «Краще витратити гроші, ніж заощаджувати» і «Живу сьогоднішнім днем, а завтра буде завтра» відбулося покращення, і це свідчить про те, що відбувається переорієнтація на усвідомлення важливості заощаджень і піклування про майбутнє, хоча й вона є повільною через наявність попереднього негативного досвіду щодо інфляції, девальвації національної валюти, а також пандемії та фінансових криз (рис. 9).

% тих, хто повністю/скоріше погоджується з твердженнями

СПЛАТА ПОДАТКІВ

Результати опитування свідчать про те, що близько половини громадян України не проти скористатися можливістю ухилитися від сплати податків (наприклад, поширеним способом ухилення від сплати податків для працівника та роботодавця є виплата частини заробітної плати готівкою)²⁶. При цьому більшість респондентів хочуть знати, як витрачаються їхні податки, а попередні дослідження засвідчили, що обізнаність громадян щодо цієї теми є вкрай низькою²⁷.

Поточне ставлення до сплати податків зокрема може бути пов'язане із загальним низьким рівнем довіри до органів державної влади і фінансових установ. Ставлення українців до «держави» контрастує з їхнім прагненням до справедливого ставлення до касира у магазині (табл. 14).

Чіткої тенденції щодо зміни у поведінці українців щодо сплати податків немає. У 2021 р. порівняно з 2018 р. українці виявилися дещо більш індиферентні щодо способів витрачання податків і дещо більш схильні до ухилення від податків. Разом з тим, зменшилася частка тих, для кого прийнятним є отримання зарплати в конверті (табл. 14).

Таблиця 14. Ставлення до сплати податків та справедливості

	Україна, 2021 р. (% згоден)	Україна, 2018 р. (% згоден)	Зміна, в.п.
Якщо касир у магазині дав мені забагато решти, я можу залишити її собі	13%	14%	-1 в.п.
Якщо є можливість уникнути сплати податків, цим варто скористатися	45%	41%	+4 в.п.
Ви погодитесь, якщо роботодавець запропонує Вам отримати частину Вашої зарплати в конверті	44%	48%	-4 в.п.

²⁶ Варто зазначити, що це твердження з методології ОЕСР («Якщо є можливість уникнути сплати податків, цим варто скористатися») може розглядатися респондентами як питання про мінімізацію податків.

²⁷ <https://cost.ua/obiznanist-ukrayintsiv-pro-podatky-i-byudzhet-znovu-krytychno-nyzka/>

Для мене важливо розуміти, на що витрачаються гроші з податків

72%

77%

-5 в.п.

СТАВЛЕННЯ ДО ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

Респонденти дуже цікавляться фінансовою грамотністю та підтримують її. Опитані прагнуть, щоб діти навчилися розпоряджатися своїми грошима, зокрема у порівнянні з 2018 р. зросла частка тих, хто вважає, що в школі дітей мають навчати розпоряджатися своїми грошима (табл. 15).

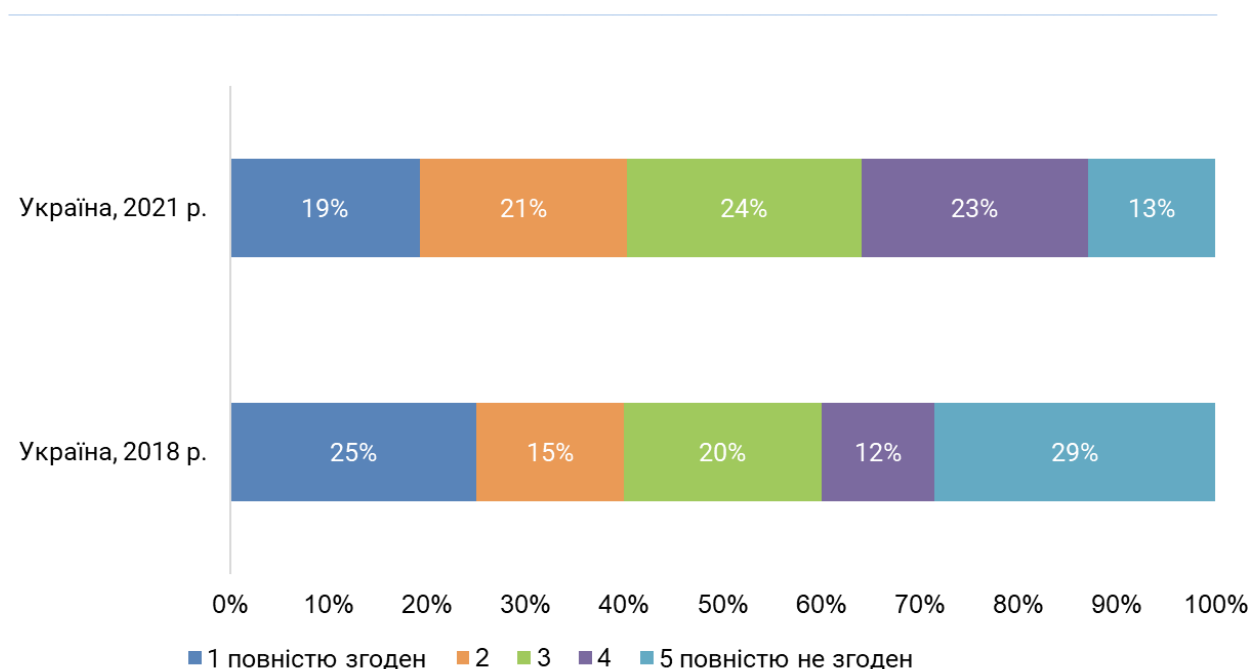
Таблиця 15. Ставлення до фінансової грамотності

	Україна, 2021 р. (% згоден)	Україна, 2018 р. (% згоден)	Зміна, в.п.
Мені цікаво дізнатися більше про те, як краще розпоряджатися своїми фінансами	63%	61%	+2 в.п.
Батьки мають навчити дітей розпоряджатися грошима	92%	91%	+1 в.п.
Дітей мають навчати розпоряджатися своїми грошима в школі	79%	70%	+9 в.п.

ОБГОВОРЕННЯ ФІНАНСОВИХ ПИТАНЬ

Українці демонструють полярні ставлення до обговорення фінансових питань. Хоча 40% обговорюють фінансові питання з родичами та друзями, 36% цього не роблять. Цей показник важливий, оскільки родичі та друзі є джерелом інформації, що найбільше впливає на респондентів під час ухвалення рішення щодо користування фінансовими послугами (рис. 10).

Рис. 10. Ставлення до обговорення фінансових питань

ТЕХНОЛОГІЧНА ДОСВІДЧЕНІСТЬ

Як виявило дослідження 2021 р. половина (50%) респондентів користується або скоріше користується мобільним телефоном (мобільним додатком банку) при здійсненні платежів та

переказів, що робить його більш популярним ніж використання комп'ютера (Інтернет-банкінгу), серед користувачів якого таких 40% опитаних (рис. 11).

Загалом 38% респондентів для здійснення платежів і переказів використовує або скоріше використовує і комп'ютер, і мобільний телефон, що дозволяє припустити що близько 50% населення ще не користуються сучасними технологіями при здійсненні банківських операцій. Розмаїття цифрових, фінансових продуктів, з одного боку, спрощує доступ до них завдяки відсутності необхідності відвідувати відділення (долати відстань, підбирати та витратити час на візит). З іншого боку, скорочення кількості відділень банків може спричинити деяку ізольованість людей, не схильних користуватися технологіями (старші люди, сільські жителі).

Ринки криптоактивів та криптовалюти не знаходяться у фокусі дорослого населення України, 42% не знає чи підходящим є зараз час для інвестицій в них, ще 10% вважає це питання неактуальним для себе.

З точки зору демографічних характеристик більш технологічно досвідченими є українці у віці 20-49 років, жителі міст, і ті, хто проживає на Сході.

Рис. 11. Технологічна досвідченість

РИЗИКОВАНА ПОВЕДІНКА

У 2021 р. 46% опитаних громадян України заявили що вони читають текст дрібним шрифтом, тоді як 29% намагаються ігнорувати його до тих пір, поки не виникнуть проблеми. У випадку останніх, написання фінансових угод дрібним шрифтом може призвести несподіваних наслідків для користувача фінансових послуг (рис. 12).

Тільки 8% респондентів вірять у те, що проблеми з грошима можна вирішити купивши лотерейний білет, 85% зовсім не згодні або скоріше не згодні з цим (рис. 12). Більш легковірними є молоді люди у віці 18-29 років, менше за все вірять у лотерею ті, кому за 60.

Рис. 12. Ризикова поведінка

ДОВІРА ДО ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ

Щоб оцінити ставлення респондентів до фінансових установ, у дослідженні використано два твердження, в якості відповіді на які можна було вибрати від 1 («повністю згоден») до 5 («повністю не згоден»):

- «Я довіряю фінансовим установам, що вони чесно надають послуги».
- «Я вірю, що гроші з банку не зникнуть, навіть якщо банк збанкрутує».

У чесність фінансових установ вірять тільки 23% опитаних, половина дорослого населення України зовсім або скоріше не згодна з тим, що вони довіряють фінансовим установам, що вони чесно надають послуги (рис. 13). Це може бути пов'язано або з реальним досвідом, або із сприйняттям (скоріше може стосуватися кредитів). Реальний досвід громадян можна змінювати, підвищуючи вимоги до розкриття інформації та контролюючи дотримання цих вимог. Сприйняття можна змінювати, підвищуючи фінансову грамотність, пояснюючи, як і де можна дізнатися повну інформацію про умови послуг.

Тільки одна п'ята респондентів сказали що вони скоріше або повністю згодні з тим, що гроші з банку не зникнуть, навіть якщо він збанкрутує, третина опитаних (35%) з цим незгодна зовсім, ще чверть (23%) скоріше незгодна (рис. 13). Щодо впевненості, що гроші з банку не зникнуть, більше потрібно працювати зі сприйняттям через підвищення обізнаності щодо наявності гарантування вкладів в цілому і функціонування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також умов гарантування вкладів, зокрема, максимальної суми відшкодування.

Найменше довіряють фінансовим установам в цілому і банкам зокрема українці у віці старше 60 років. Високий рівень недовіри до фінансових установ може обмежувати зростання користування фінансовими послугами і розвиток фінансової системи. Однак, у більшості випадків достовірне розкриття інформації про фінансові послуги – це швидше рівень відповідальності фінансових установ, а не відсутності у споживача фінансових послуг навичок фінансової грамотності. Навіть фінансово обізнана людина може не мати доступу до необхідної інформації для ухвалення рішення щодо придбання тієї чи іншої послуги. Так, недовіру посилюють суттєві розбіжності між публічною офертою фінансових установ і власне договором про надання фінансових послуг, зокрема, в такій важливій частині, як їх вартість.

Рис. 13. Довіра до фінансових установ

БЛОК IV. ФІНАНСОВА ІНКЛЮЗІЯ

Фінансова грамотність і фінансова інклюзія²⁸ є взаємодоповнюючими поняттями. Фінансова система не може ефективно функціонувати, якщо населення не користуватиметься фінансовими послугами. І ця теза справедлива і для заощаджень, і для кредитування, і для інвестування. Звісно, що користувачі фінансовими послугами мають бути фінансово грамотними, оскільки лише в цьому разі фінансова система функціонуватиме стабільно.

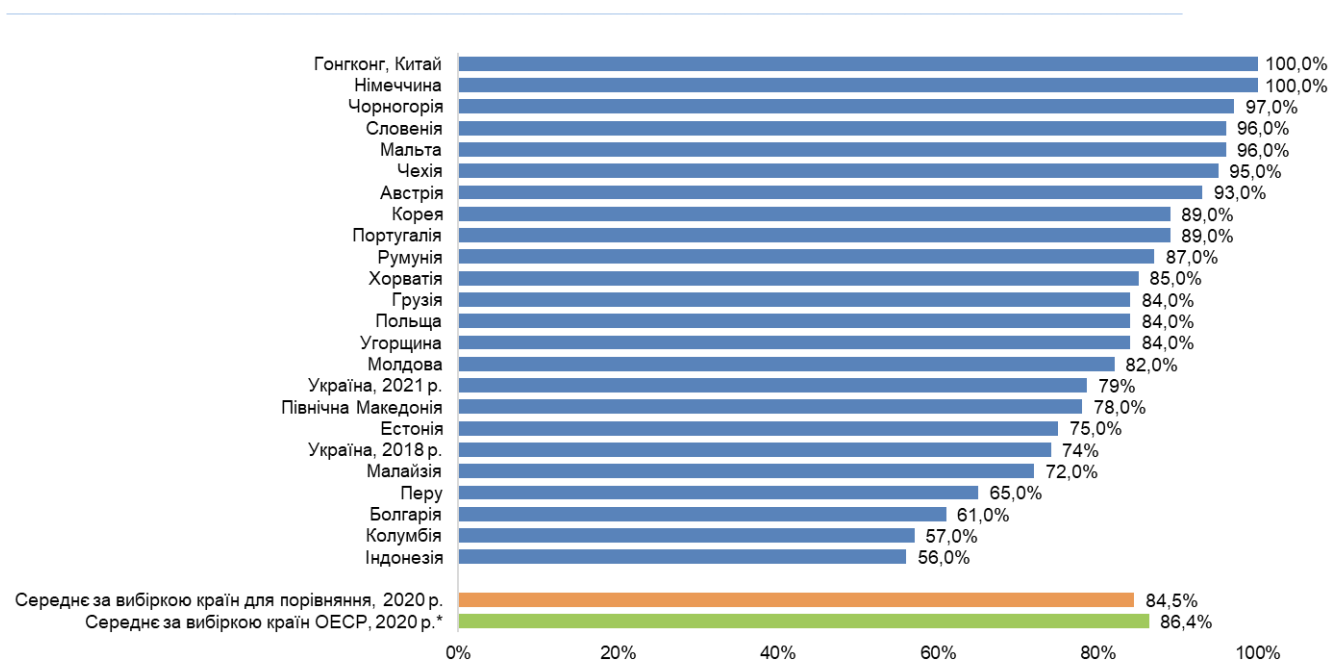
Для оцінювання рівня фінансової інклюзії у Звіті ОЕСР за 2020 р. основна увага зосереджена на аналізі трьох показників:

- знання щонайменше 5 фінансових продуктів;
- придбання продукту упродовж останнього року;
- звернення до родини/друзів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання.

ЗНАННЯ ЩОНАЙМЕНШЕ 5 ФІНАНСОВИХ ПРОДУКТІВ

В Україні обізнаність про фінансові продукти є досить високою і зростає: у 2021 р. 79% респондентів знають щонайменше 5 фінансових продуктів (74% в 2018 р.). Україна демонструє кращий результат, ніж низка країн: Болгарія, Естонія, Північна Македонія, Перу, Малайзія, Індонезія, Колумбія (рис. 14). Також Україна наближається за цим показником до Угорщини. Обізнаність про фінансові продукти у країнах порівняння та вибірці країн ОЕСР склала 85% та 86%, що вказує на потенціал фінансової інклюзії в Україні.

Рис 14. Знання щонайменше 5 фінансових продуктів

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Загалом, якщо оцінювати ситуацію в Україні на національному рівні щодо користування фінансовими продуктами, то порівняно з 2018 р. зросла частка тих, хто використовує тільки один продукт і зменшилася частка тих, хто використовував два і більше продукти (табл. 16).

²⁸ Фінансова інклюзія – процес сприяння доступному, своєчасному та адекватному доступу до широкого кола фінансових продуктів та послуг та розширення їх використання усіма верствами суспільства через впровадження спеціальних існуючих та інноваційних підходів, включаючи фінансову обізнаність та освіту з метою сприяння фінансовому добробуту, а також економічній та соціальній інклюзії (Atkinson and Messy, 2013).

Таблиця 16. Кількість використаних фінансових продуктів

Кількість використаних фінансових продуктів	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, в.п.
Не користувались	43%	40%	+3 в.п.
1	32%	29%	+3 в.п.
2	15%	19%	-4 в.п.
3+	10%	12%	-2 в.п.

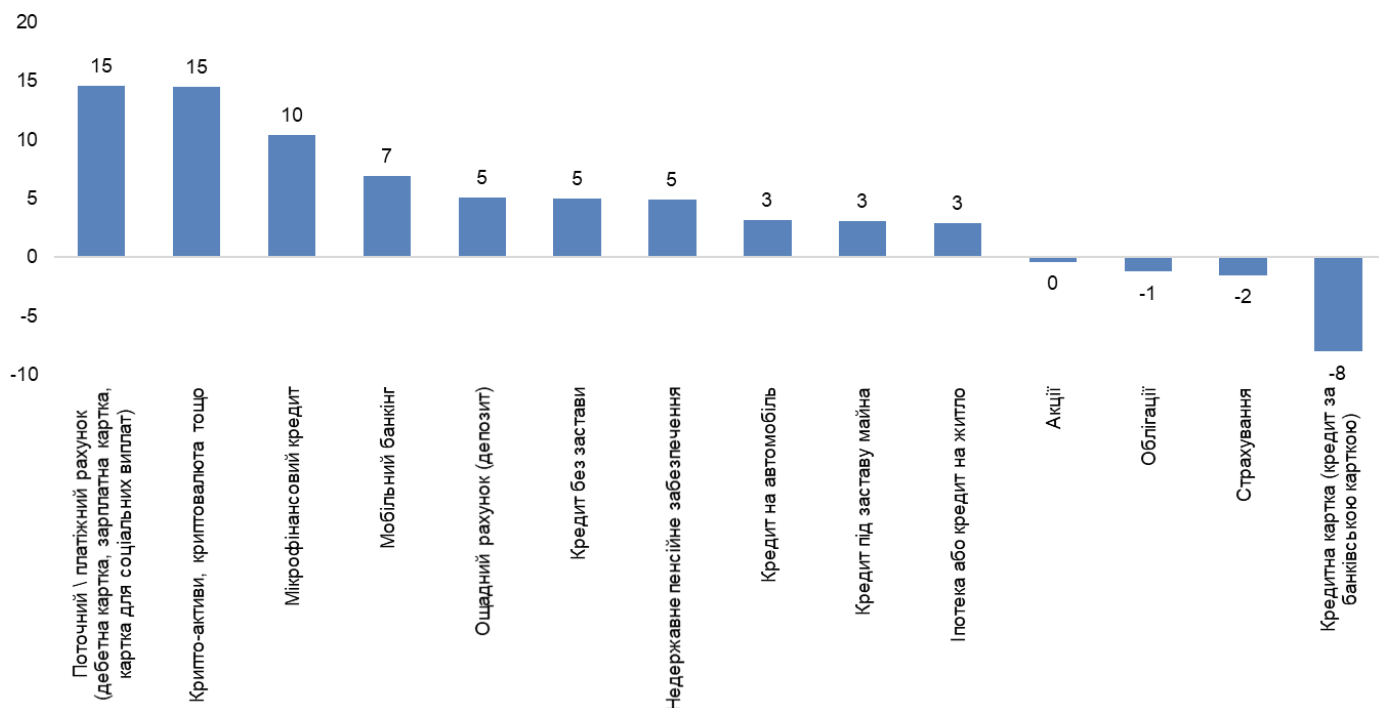
Обізнаність щодо більшості фінансових продуктів в Україні зросла (рис. 15).

Рис. 15. Обізнаність щодо фінансових продуктів

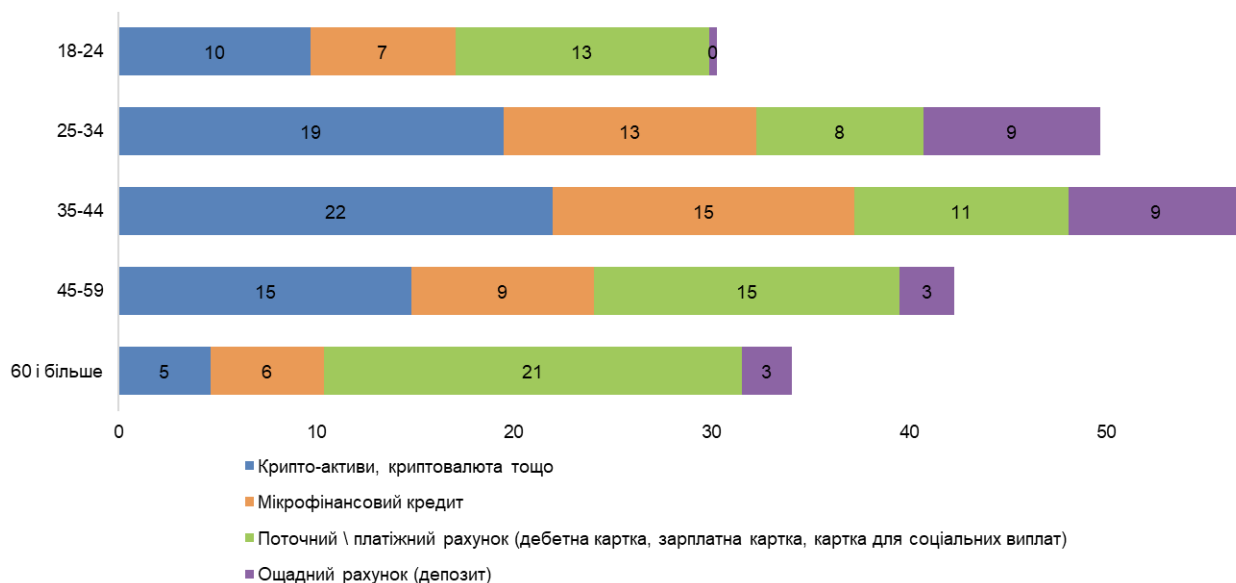
Максимальні позитивні зміни в обізнаності, спостерігаються за такими продуктами (наведені за спаданням): поточний (платіжний) рахунок – зростання на 15 в.п.; криптоактиви – на 15 в.п.; мікрофінансовий кредит – на 10 в.п.; мобільний банкінг – на 7 в.п.

Рис. 16. Різниця в обізнаності про фінансові продукти в Україні: 2021 р. в порівнянні з 2018 р. (в.п.)

Якщо проаналізувати Топ-4 фінансових продукти за впізнаваністю у розрізі вікових груп, то варто відзначити, що вона зростає суттєво у віковій групі 25-34 роки, сягаючи свого піку у 35-44 років, а надалі розпочинається спад (рис. 17).

Рис. 17. Різниця у впізнаваності фінансових продуктів між 2021 р. і 2018 р. за віком, в.п.

Викликає подив, що рівень знання про кредитну картку зменшився на 7%, але паралельно ми спостерігаємо й зменшення рівня користування кредитною картою як окремим продуктом. Також раніше вже наголошувалося на тому, що більшість респондентів може не розрізняти кредитну і платіжну картки через можливість овердрафту.

Варто звернути увагу на те, що у попередній хвилі дослідження користувачі фінансових послуг давали відповіді «не знаю», «не чув про жодний», «відмова» у питаннях про обізнаність щодо фінансових продуктів. У цій хвилі таких відповідей немає.

Аналіз у розрізі користування фінансовими послугами виявив, що розрив у обізнаності щодо фінансових продуктів між їх користувачами і некористувачами суттєво зріс за результатами другої хвилі. Так, середній розрив у обізнаності щодо таких продуктів був близько 12 в.п. у 2018 р., а наразі – 22 в.п. Найбільший розрив в обізнаності між користувачами та некористувачами фінансових продуктів простежується за такими продуктами: поточний (платіжний) рахунок – 35 в.п., мобільний банкінг – 33 в.п., криптоактиви – 25 в.п., кредитна картка – 24 в.п., акції – 22 в.п. Ймовірно, зростання обізнаності про платіжний рахунок пов'язане з переходом на безготівкові розрахунки під час пандемії.

ПРИДБАННЯ ФІНАНСОВИХ ПРОДУКТІВ УПРОДОВЖ ОСТАННЬОГО РОКУ

Разом з тим, рівень користування фінансовими продуктами є достатньо невисоким: 57% респондентів сказали, що користувалися фінансовими продуктами із запропонованого списку (особисто чи спільно з членами родини) упродовж останніх двох років, показник трохи знизився з 2018 р., коли складав 60%. Це відбулося в основному за рахунок меншого користування кредитами, тоді як рівень користування платіжними продуктами зріс (детальніше про використання продуктів – далі у розділі).

Аналогічний показник для країн ОЕСР мав дещо інше формулювання: респондентів питали про придбання продуктів за останній рік, тому пряме порівняння буде некоректним (для інформації: за останній рік 41% респондентів в країнах порівняння та 44% в вибірці країн ОЕСР придбали фінансові продукти).

ЗВЕРНЕННЯ ДО РОДИНИ/ДРУЗІВ З ПРОХАННЯМ ПОЗИЧИТИ ГРОШІ АБО ВЗЯТИ ЇХ НА ЗБЕРІГАННЯ

У 2021 р. 21% респондентів (які і у 2018 р.) зверталися до родичів чи друзів з проханням позичити гроші чи взяти їх на зберігання, уникаючи таким чином придбання відповідних фінансових продуктів. Це відповідає ситуації у країнах порівняння, у вибірці країн ОЕСР цей показник трохи нижчий (рис. 18).

Рис 18. Зверталися до друзів/родичів з проханням позичити гроші або взяти їх на зберігання

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

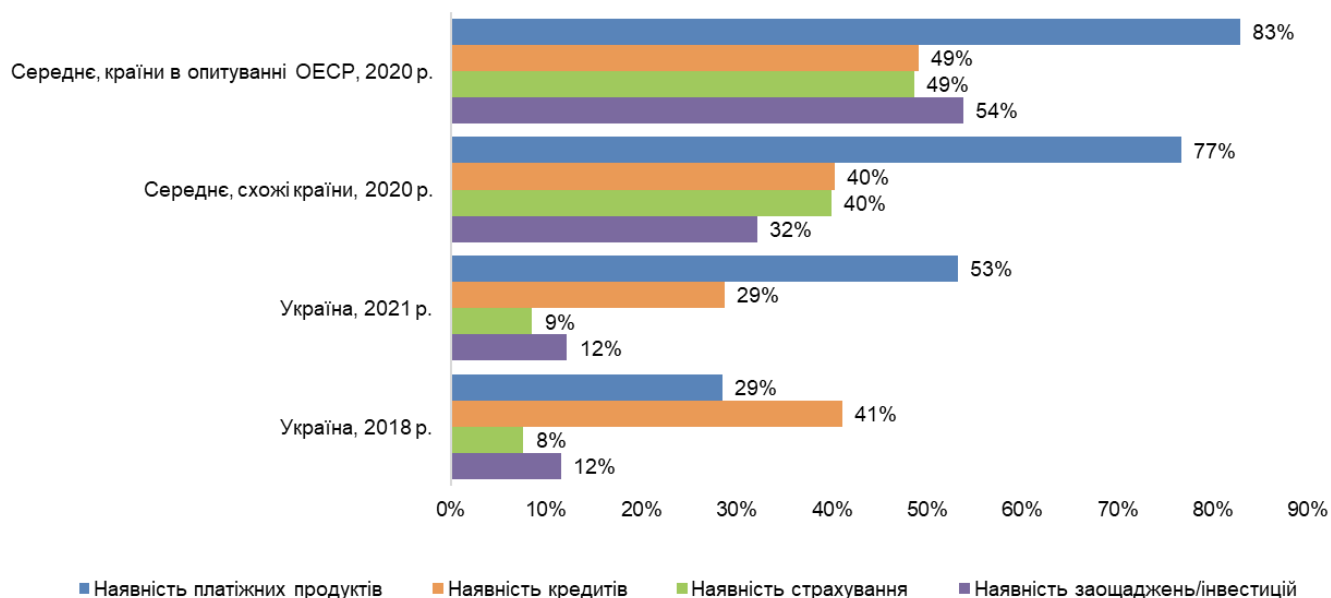
Для оцінювання фінансової інклюзії можуть використовуватися й інші показники, зокрема, такі: користування фінансовими продуктами на поточний момент та фінансові продукти (крім державного пенсійного забезпечення), які дозволяють забезпечити респондентам належні умови життя після досягнення пенсійного віку.

КОРИСТУВАННЯ ФІНАНСОВИМИ ПРОДУКТАМИ НА ПОТОЧНИЙ МОМЕНТ

Найбільш популярними продуктами наразі є платіжні: 53% респондентів повідомили, що зараз використовують платіжну картку (дебетну, зарплатну або для соціальних виплат) або мобільний

банкінг. Цей показник зріс у порівнянні з 2018 р. (тоді він становив 29%) (рис. 19). У країнах порівняння, де ідея “cashless” втілюється вже давно, біля 80% респондентів користуються платіжними засобами – це значення можна трактувати як потенціал для України. Водночас, за цим показником Україна знаходиться нарівні з Румунією та випереджає такі країни, як Грузія, Болгарія, Молдова, Перу, Індонезія, Колумбія.

Рис. 19. Поточне використання фінансових продуктів

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Кредитами (включаючи кредитні картки) користуються 29% респондентів. Показник знизився порівняно із 2018 р., коли він становив 41%. Ймовірним поясненням є пандемія Covid-19 і пов'язана з нею невизначеність, а також більш усвідомлене ставлення до грошей. Зниження відбувалося за всіма типами кредитів, проте основним чинником стало зниження використання кредитних карток. Рівень використання кредитів у інших країнах є набагато вищим (у країн порівняння він становив 40%, у вибірці країн ОЕСР – 49%).

Відсоток поточних користувачів страховими послугами дещо зріс: з 8% у 2018 р. до 9% у 2021 р. Разом з тим, в країнах порівняння послугами страхування користуються 40% громадян, тобто маємо великий потенціал для зростання цього ринку, особливо зважаючи на те, що відбулося переформатування фінансових регуляторів в Україні і наразі за страховими компаніями здійснює нагляд Національний банк України. Зазначимо, що за цим показником Україна наразі випереджає Італію (4%), Північну Македонію (5%), Молдову (7%). Таким чином, напевно крім довіри до страхових компаній, важливу роль відіграє наявність у суспільстві культури страхування.

У 2021 р. 12% респондентів (як і в 2018 р.) сказали, що в даний момент використовують депозитні, інвестиційні або пенсійні продукти, які не є обов'язковими (недержавне пенсійне забезпечення). За цим показником спостерігаємо суттєву різницю порівняно з іншими країнами: у країнах порівняння їх використовує третина населення, у вибірці країн ОЕСР – приблизно половина, що знову-таки вказує на потенціал для розвитку цих послуг в Україні.

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Аналіз пенсійного забезпечення можна здійснювати у розрізі не тільки впевненості у майбутньому пенсійному забезпеченні, але й у розрізі джерел його забезпечення. Так, загалом, у населення збільшилась впевненість у майбутньому пенсійному забезпеченні (відсоток впевнених зріс з 12% у 2018 р. до 19% у 2021 р., частка невпевнених відповідно скоротилася з 50% до 42%).

Було з'ясовано, що особи, які оцінюють свої знання як доволі високі і дуже високі, більш впевнені у фінансовому забезпеченні при виході на пенсію, ніж інші групи: зокрема, в групі «доволі високі» відбулося зростання з 21% до 38%. І в цій же групі покращилася ситуація з формуванням плану щодо пенсійного забезпечення. Респонденти, які оцінюють свої знання як дуже і доволі низькі, розраховують на державну пенсію на відміну від осіб з дуже високою самооцінкою знань, які більшою мірою мають заощадження і розраховують продовжити працювати.

У цілому у 2021 р., більшість опитаних (71%) розраховують на пенсію від держави як джерело забезпечення себе після досягнення пенсійного віку, а 33% респондентів планують продовжувати працювати. Певна частка опитаних (10-15%) розраховує на свої заощадження, підтримку родичів. І наразі вже 3% планують користуватися послугами недержавних пенсійних фондів (табл. 17).

Таблиця 17. Джерела забезпечення після досягнення пенсійного віку

Україна, 2021 р.	
Пенсія від держави	71%
Продовжити працювати	33%
Розраховую на підтримку дітей або інших членів родини	16%
Використовувати заощадження	15%
Розраховую на підтримку чоловіка\дружини або партнера\партнерки	10%
Дохід від власного бізнесу	6%
За рахунок доходу, що приносять фінансові активи або інше майно (наприклад, дивіденди за акціями, дохід від здачі в оренду)	5%
Пенсія від недержавного пенсійного фонду	3%
Продаж майна (машина, нерухомість, предмети мистецтва, дорогоцінні прикраси, антикваріат тощо)	3%
Продаж фінансових активів (акцій, облігацій, інвестиційних сертифікатів)	1%

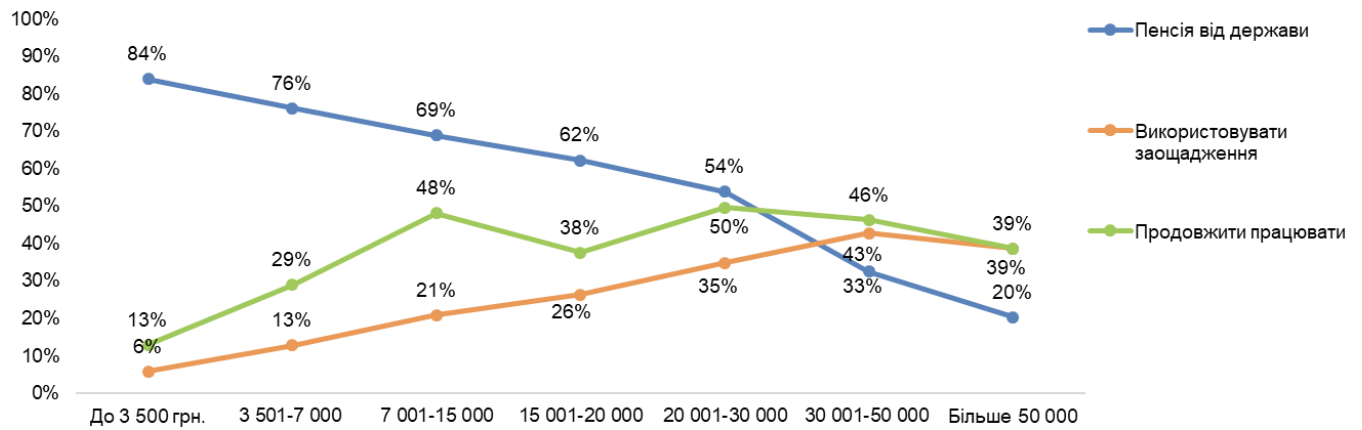
Аналіз відповідей респондентів за демографічними характеристиками щодо джерел забезпечення після досягнення пенсійного віку засвідчує цікаві факти.

Стать. Жінки більше розраховують на пенсію від держави, підтримку партнера, а також підтримку дітей. Чоловіки обирають більш самостійні варіанти і порівняно більше розраховують на дохід від власного бізнесу, планують продовжити працювати на пенсії.

Вік. Загалом, особи саме працездатного віку стали впевненішими у пенсійному забезпеченні. Окремо варто звернути увагу на молодь. Так, частка молоді (18-24 роки), впевненої у майбутньому пенсійному забезпеченні, зростає з 5% у 2018 р. до 17% 2021 р.; частка невпевнених скоротилася відповідно з 47% до 28%; при цьому частка молодих респондентів, які не мають плану пенсійного забезпечення збільшилась з 25% у 2018 р. до 34% 2021 р. Спостерігається тенденція: чим молодше респондент, тим менше він розраховує на пенсію від держави. Молодь (18-34 роки) схильна розраховувати на дохід від ведення власного бізнесу більше, ніж решта.

Дохід. Особи з середнім доходом і вище (від 7000 грн) більш впевнені у пенсійному забезпеченні, і частіше мають план щодо пенсійного забезпечення. Чим більше людина заробляє, тим менше вона розраховує на пенсію від держави і більше на заощадження і продовження трудової діяльності (рис. 20).

Рис. 20. Плани на пенсію в залежності від рівня особистого доходу

Освіта. Респонденти з вищою і неповною вищою освітою більш впевнені в пенсійному забезпеченні у 2021 р. (на відміну від попередньої хвилі, коли значущої відмінності у вибірці не спостерігалось). Особи з вищою освітою меншою мірою, ніж інші групи, покладаються на пенсію від держави, і статистично значущо вирізняються за такими позиціями, як заощадження, намір продовжити працювати, пенсія від недержавного пенсійного фонду, дохід від власного бізнесу.

Місце проживання. Суттєво змінилася ситуація між відповідями мешканців міської і сільської місцевості. По-перше, містяни стали більш впевненими у пенсійному забезпеченні (частка впевнених зростає з 11% у 2018 р. до 22% у 2021 р.), при цьому відбулося зменшення частки невпевнених (з 51% у 2018 р. до 37% у 2021 р.). Однак, якщо звертати увагу на наявність плану пенсійного забезпечення, то і у селі, і в місті ситуація покращилася, і в селі було суттєвіше покращення. Містяни також вирізняються тим, що мають заощадження на пенсійне забезпечення.

Щодо регіонів, то на Заході відбулося зростання впевненості у пенсійному забезпеченні з 10% у 2018 р. до 23% у 2021 р., і відповідно скорочення невпевненості з 45% до 32%. Частка респондентів без плану щодо пенсійного забезпечення скоротилася з 18% до 13% (швидше за все, каталізатором покращення ситуації став розвиток туризму). Також Захід статистично значущо вирізняється тим, що покладається на родинні зв'язки, заощадження та продаж майна для забезпечення себе після досягнення пенсійного віку. На Сході частка невпевнених у пенсійному забезпеченні зменшилася з 48% у 2018 р. до 35% у 2021 р. Центр тяжіє до державного пенсійного забезпечення. На Півдні спостерігається посилення уваги до плану пенсійного забезпечення: якщо у 2018 р. такого плану не мали 36%, то вже у 2021 р. цей відсоток скоротився до 20%. На Півночі помітних змін не відбулося.

В Україні, як в країнах, що брали участь у дослідженні ОЕСР в 2020 р., рівень фінансових знань збільшується із збільшенням використання фінансових продуктів (табл. 18).

Таблиця 18. Користування фінансовими продуктами і рівень знань

	Не користуюся	Користуюся одним фін. продуктом	Користуюся двома фін. продуктами	Користуюся трьома та більше фін. продуктами
Знання: середній бал	3,9	4,4	4,6	5,1
Знання: відсоток від максимального значення	56%	62%	66%	73%

Міжнародний досвід свідчить, що фінансова грамотність та фінансова інклюзія, разом із вибудованим захистом прав споживачів фінансових послуг, є принципово важливими для зростання фінансових можливостей громадян і можуть сприяти загальній стабільності фінансової системи. Тому, для формування державної політики, поряд із показником фінансової грамотності, так важливо розуміти рівень фінансової інклюзії громадян.

БЛОК V. ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ І ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ

Фінансова грамотність, як правило, означає краще управління грошима, досягнення фінансових цілей та уникнення стресів, пов'язаних з фінансовими проблемами; тим самим у кінцевому підсумку фінансова грамотність покращує фінансовий добробут. У цьому розділі розглянуто елементи фінансової стійкості, які використовуються в рамках методології ОЕСР, а також наведено новий показник фінансового добробуту, розроблений відповідно до методології Бюро фінансового захисту споживача (США).

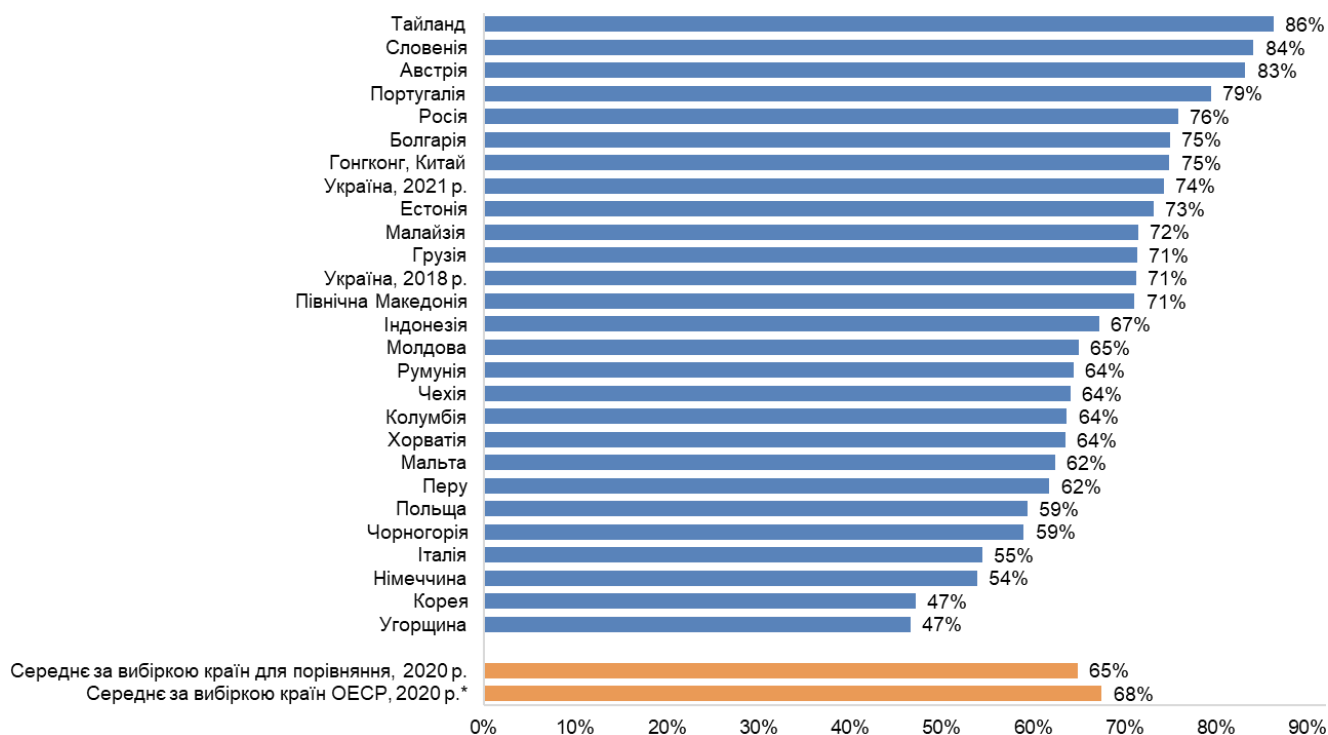
Фінансова стійкість складається з оцінювання 6 елементів: контроль за грошима, контроль за витратами, планування індивідуальних фінансів, наявність фінансової подушки, управління фінансовими шоками і чутливість до шахрайства.

КОНТРОЛЬ ЗА ГРОШИМА, ВИТРАТАМИ І ФІНАНСОВЕ ПЛАНУВАННЯ

У звіті ОЕСР виділено окремі аспекти, що впливають на фінансову стійкість громадян, серед яких – фінансове планування, фінансовий контроль, контроль за витратами.

Варто відзначити, що однією з важливих звичок, які формують фінансову стійкість особи, є стеження за станом власних фінансів. В опитуванні характеристикою цієї звички стало твердження: «Я постійно стежу за своїми фінансовими справами». В Україні 74% громадян згодні з цим твердженням. У порівнянні з іншими країнами Україна обіймає 8 місце і таким чином входить до топ-10 країн (див. рис.21).

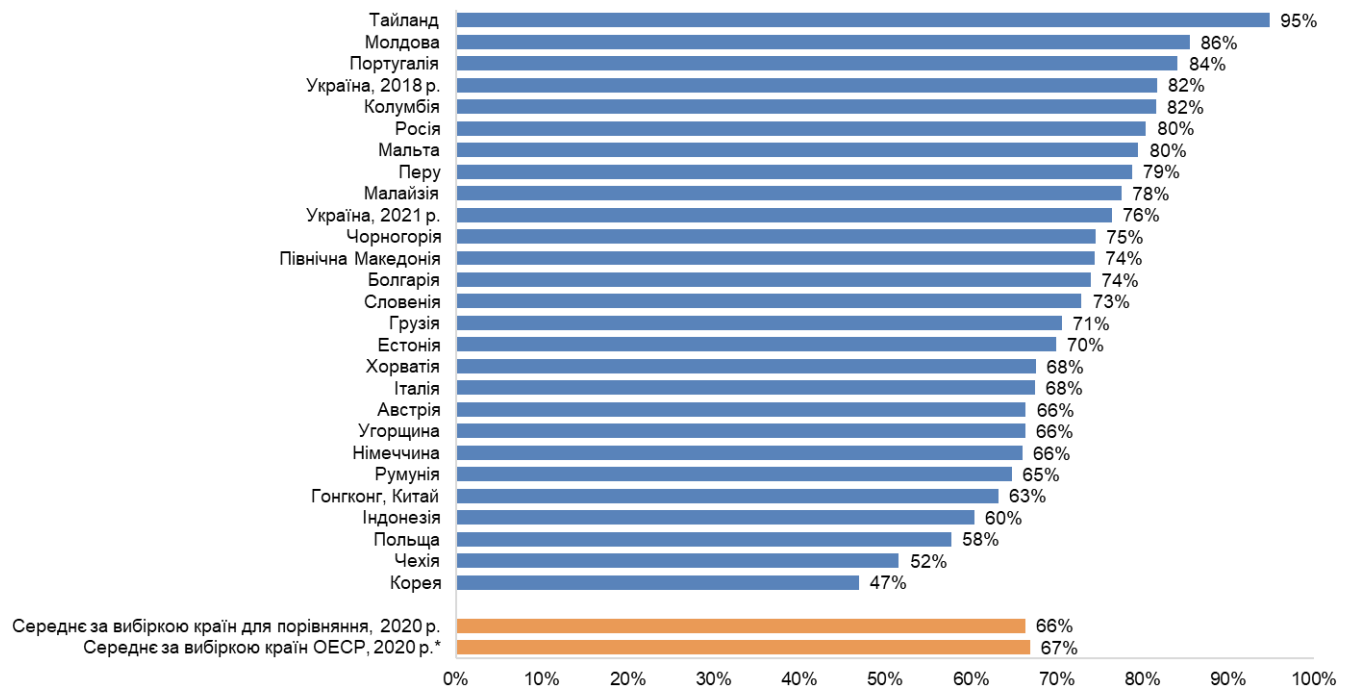
Рис. 21. Частка респондентів, що постійно стежать за своїми фінансовими справами

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

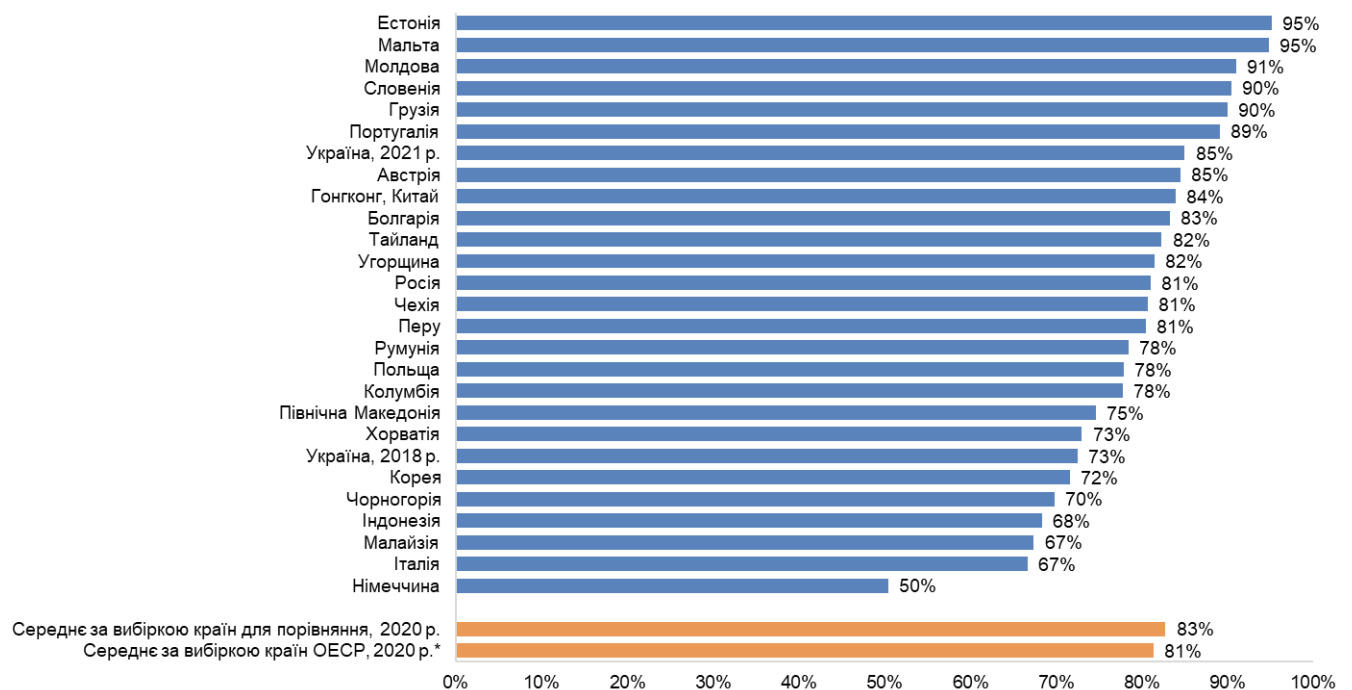
За такими твердженнями як «Ретельно обмірковую покупки» і «Вчасно сплачую рахунки» Україна за результатами опитування 2021 р. у порівнянні з країнами опитування ОЕСР 2020 р. входить також до топ-10 країн (див. рисунки нижче).

Рис. 22. Частка респондентів, які ретельно обмірковують покупки

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Рис. 23. Частка респондентів, які вчасно сплачують рахунки

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Порівняння ситуації в Україні в розрізі двох хвиль опитування засвідчує, що частка згодних з відповідними твердженнями в Україні зросла (єдине виключення – відсоток тих, хто ретельно обмірковує покупки).

Таблиця 19. Фінансове планування та контроль за витратами

Аспект за методологією ОЕСР	Питання анкети	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміни, в.п.	Середнє по країнах порівняння, 2020 р.	Середнє по вибірці країн ОЕСР, 2020 р.*
Фін. планування	Активно заощаджую	69%	61%	+8 в.п.	65%	72%
	Ставлю довго термінові цілі і прагну їх досягати	41%	37%	+4 в.п.	41%	46%
Фін. контроль	Планую/контролюю витрати	84%	82%	+2 в.п.	65%	68%
Контроль за витратами	Вчасно сплачую рахунки	85%	73%	+12 в.п.	83%	81%
	Ретельно обмірковую покупки	76%	82%	-6 в.п.	66%	67%

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

ЗАПАС МІЦНОСТІ НА МАЙБУТНЄ АБО ФІНАНСОВА ПОДУШКА

Одним з аспектів фінансової стійкості є запас міцності людей для вирішення потенційних фінансових проблем у майбутньому. Респондентів запитали: «Якщо Ви особисто зіткнетесь з великою витратою сьогодні – яка дорівнює Вашому місячному доходу – чи змогли б Ви сплатити за неї, не позичаючи гроші та не звертаючись за допомогою до сім'ї чи друзів?».

В цілому, спостерігаємо покращення ситуації, оскільки 31% (проти 25% у 2018 р.) можуть покрити непередбачені витрати. Чоловіки є більш впевненими і покращили свої позиції більшою мірою, ніж жінки за відповіддю на це запитання. Для осіб пенсійного віку така ситуація є викликом, оскільки частка впевнених у здатності покрити велику витрату зменшилася. Населення таких регіонів, як Захід, Південь і Схід демонструють більшу впевненість, ніж населення з Центру та Півночі України. Мешканці міст стали більш впевненими щодо покриття непередбачуваних витрат; наразі розрив із мешканцями сільської місцевості збільшився і складає 7 в.п. за відповіддю «так» і 9 в.п. за відповіддю «ні», тоді як раніше таких відмінностей не спостерігалось.

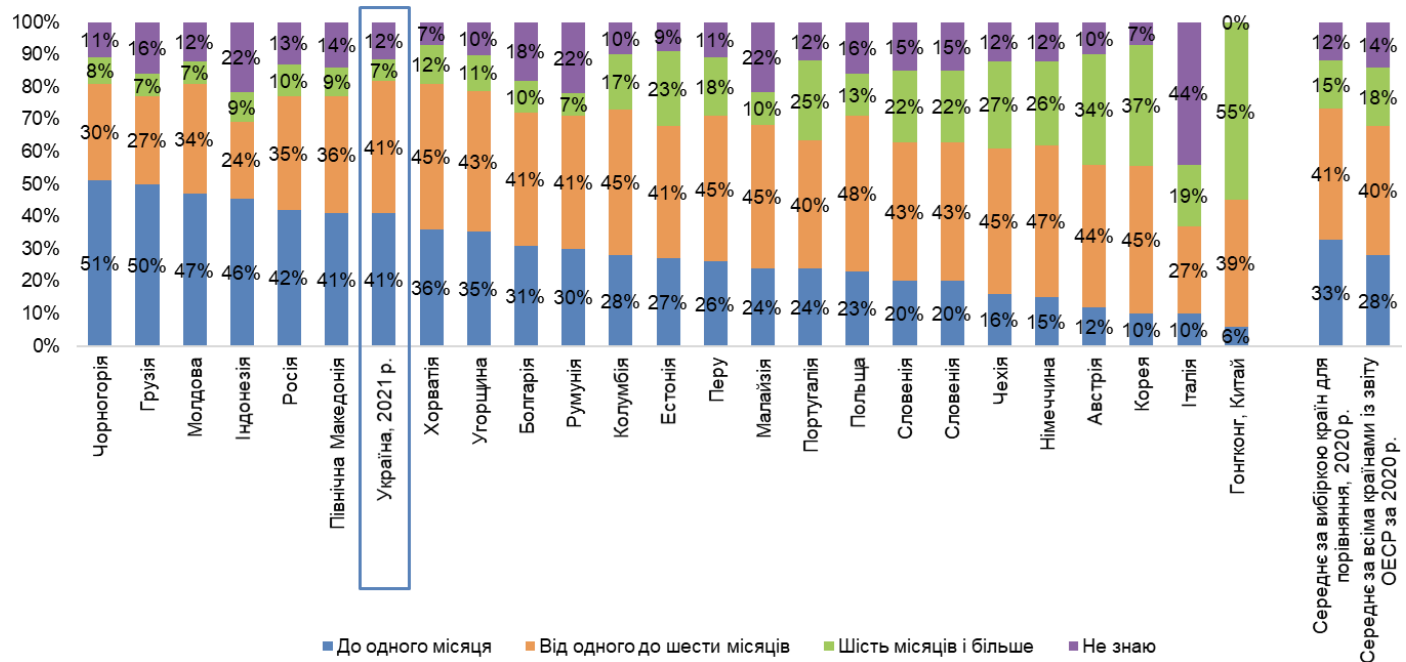
Користувачі фінансових послуг покращили позиції і стали значно впевненіше себе почувати, ніж некористувачі, у тому, що змогли б сплатити за велику витрату сьогодні, не позичаючи гроші та не звертаючись за допомогою (зростання з 27% у 2018 р. до 36% у 2021 р.).

Передбачувано, існує значний розрив впевненості у покритті великої витрати між особами, що мають заощадження на більше, ніж 3 місяці, і тими, хто їх не має (розрив становить близько 40%).

У цій хвилі дослідження з'явилося нове запитання стосовно наявності «фінансової подушки»:

Якщо Ви втратите основне джерело доходу, на який період часу Вам вистачить заощаджень для забезпечення поточних витрат без використання позики або зміни місця проживання?

Рис. 24. Період, на який вистачить заощаджень в разі втрати основного джерела доходу

Частка респондентів, здатних забезпечувати свої поточні витрати у разі втрати основного джерела доходу до місяця в Україні складає 41%, від одного місяця до шести місяців – 41%, більше шести місяців – 7%. Ситуація в Україні в цілому краща, ніж в Чорногорії, Грузії, Молдові, Індонезії, Росії, Північній Македонії, але гірша, ніж в країнах порівняння.

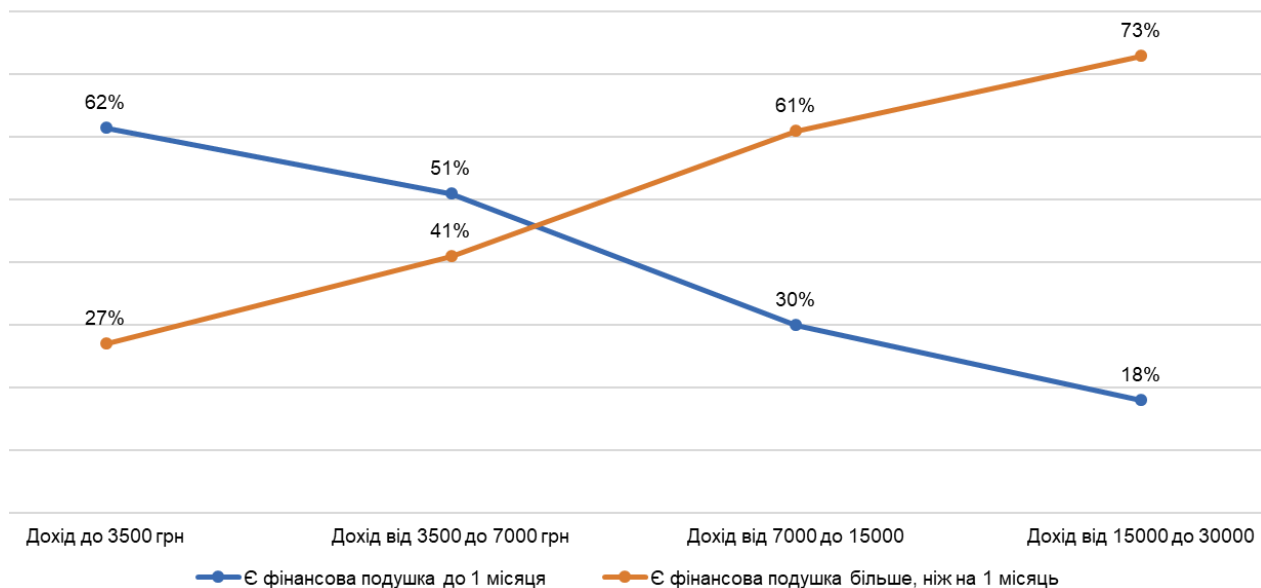
Якщо аналізувати дані щодо фінансової подушки в Україні більш детально, з врахуванням демографічних характеристик населення, то простежуються такі особливості:

- за статтю: чоловіки мають більшу фінансову подушку, ніж жінки, оскільки на інтервалі від 1 місяця і більше розрив складає 6 в.п.;
- за регіонами: по-перше, найгірші позиції має Центр, зокрема, для 54% респондентів цього регіону фінансової подушки вистачає менше, ніж на місяць. Схід, натомість, має найкращу позицію за цією категорією (для 31% респондентів цього регіону фінансової подушки вистачає менше, ніж на місяць). Відповідно, частка респондентів, які мають фінансову подушку більше місяця становить на Заході – 54%, на Сході - 50%, на Півночі – 44%, на Півдні – 43%, в Центрі – 29%;
- за користуванням фінансовими послугами: користувачі фінансових послуг мають менші проблеми з фінансовою подушкою: подушку до одного тижня мають 14% проти 20% серед некористувачів фінансовими послугами. Якщо ж розглядаємо запас заощаджень, якого вистачить на період більше одного місяця, то розрив між користувачами і некористувачами фінансових послуг суттєво зростає – 13,2 в.п.;
- за самооцінкою загальних знань щодо фінансових питань: частка респондентів, які оцінюють свої знання високо і вважають, що їм вистачить грошей до 1 місяця, складає 25%, а більше місяця – 67%. Респонденти з середнім рівнем знань мають такі значення відповідно: 35% і 52%, респонденти з низьким рівнем знань – 51% і 38%. Категорія респондентів, які мають низьку і дуже низьку самооцінку фінансових знань, представлені переважно пенсіонерами, які до того ж мають проблеми з користуванням технологіями (вони складають переважну частку некористувачів технологій). Відповідно спостерігаємо, що серед некористувачів технологій частка респондентів, які мають фінансову подушку до 1 місяця, складає 61%;
- за віком: зі зростанням віку зростає обсяг фінансової подушки, який сягає максимуму у віці 40-49 років. Починаючи з 50 років, відбувається її скорочення і відповідно скорочення терміну, на який її вистачає;

- за типом населеного пункту: респонденти з міста демонструють кращі показники за наявністю фінансової подушки. Наприклад, якщо розглядати фінансову подушку на строк від одного місяця і більше, то в містах 50% дають позитивну відповідь, а в селі – 41%;
- за рівнем освіти: респонденти з вищою освітою мають кращі позиції з фінансової подушки на строк від одного місяця (56% мають її).

Цікавим є те, як період, на який вистачить фінансової подушки, залежить від рівня доходу. Є переламний рівень доходу (приблизно 7 тис. грн. особистого доходу), після якого українці починають активніше накопичувати (рис. 25).

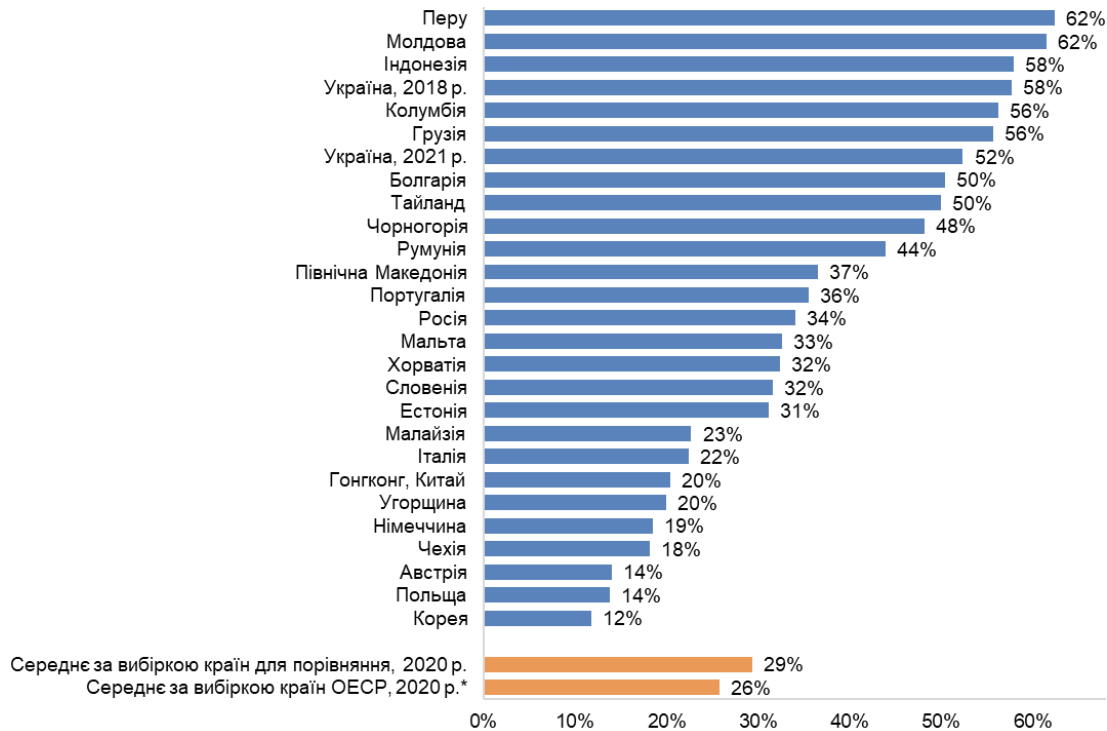
Рис. 25. Фінансова подушка в залежності від рівня доходу

ФІНАНСОВІ ШОКИ ТА АДАПТАЦІЯ ДО НИХ

52% респондентів відмітили, що за останній рік стикалися з ситуацією, коли не могли покрити свої витрати. Необхідно відзначити, що в порівнянні з країнами дослідження ОЕСР 2020 р., Україна має кращі позиції, ніж Перу, Молдова, Індонезія, Колумбія та Грузія (рис. 26).

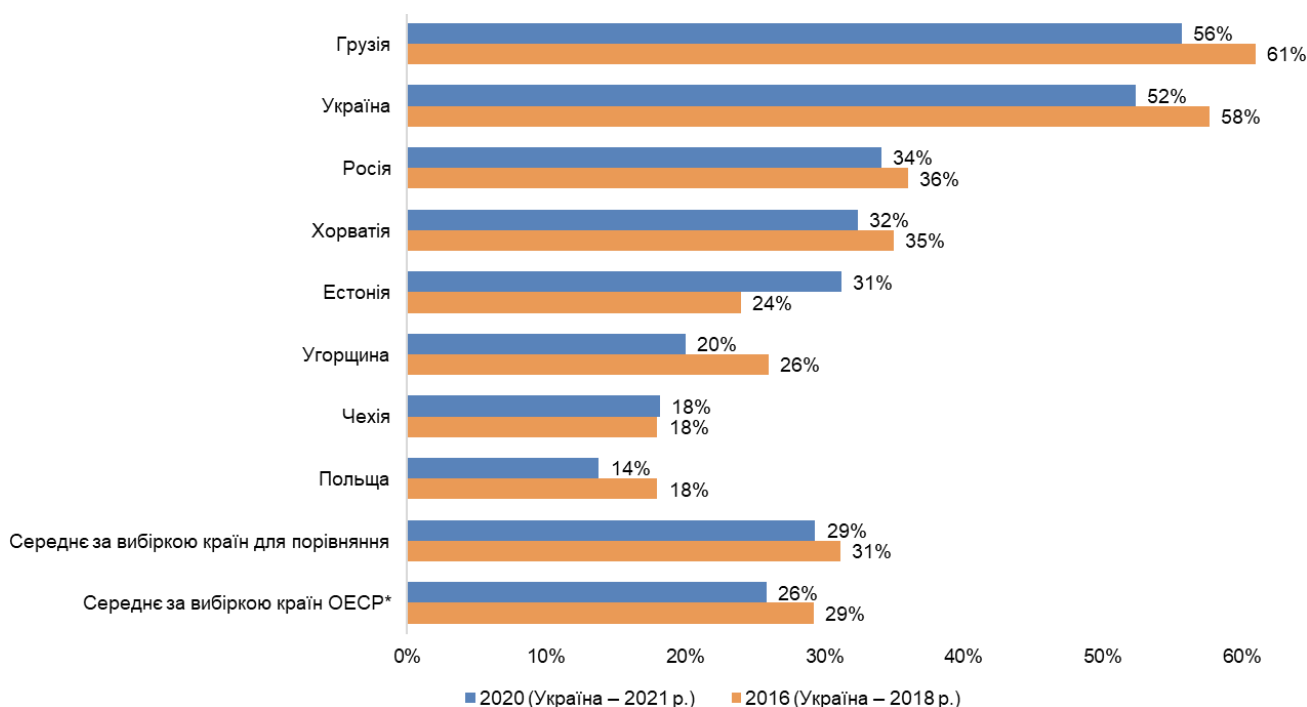
Рис 26. Частка тих, хто в останні 12 місяців стикався з ситуацією, коли їх доходи не повністю покривали витрати

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Незважаючи на те, що Україна має гірші за середні значення за цим показником, варто відзначити, що в динаміці відбулося його покращення (більш суттєве, ніж в країнах порівняння). Так, у 2018 р. 58% громадян України стверджували, що в останні 12 місяців стикалися з ситуацією, коли їхні доходи не повністю покривали їхні витрати на проживання (див. рис. 27).

Рис 27. Частка тих, хто в останні 12 місяців стикався з ситуацією, коли їх доходи не повністю покривали витрати: країни порівняння

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Способи, за допомогою яких українці виходили з такої фінансової ситуації, в цілому співпадають з практикою в інших країнах:

- 74% справилися своїми силами, не використовуючи кредити (тобто використовували власні заощадження, економили, продавали власні речі або додатково працювали);
- 48% просили про допомогу/кредит у друзів чи родичів;
- 17% брали офіційно оформлені кредити;
- 16% сплачували поточні фінансові зобов'язання із запізненням.

Таблиця 20. Досвід виходу із фінансової скрути

	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміни, в.п.
Траплялося, що доходи не покривають витрати	52%	58%	-6
<i>з такої ситуації виходив таким чином:</i>			
Справлявся самостійно, без позик	74%	74%	0
Брав кредит/допомогу у знайомих/родичів	48%	46%	+2
Брав офіційно оформлений кредит	17%	22%	-5
Сплачував поточні зобов'язання із запізненням	16%	10%	+6

Аналіз даних щодо можливих шляхів виходу зі скрутного становища засвідчує такі особливості:

- за віком: ситуація значно покращилася за всіма категоріями, окрім осіб пенсійного віку (для них ситуація лишилася взагалі без змін). За варіантом відповіді «позичив гроші у друзів, родини, громади» молодь віком 18-24 років має статистично вищий показник проти середнього за вибіркою. В обох хвилях молодь віком 18-34 років схильна працювати понаднормово, щоб звести кінці з кінцями. Респонденти старші 45 років стали частіше звертатися за підтримкою до друзів, родини та громади, ніж раніше.

- за доходами: особи з доходами нижче за середні більше стикаються з фінансовими труднощами, але у порівнянні з попередньою хвилею ситуація покращилася. Респонденти з доходами від 15 тис. грн. загалом краще обслуговують рахунки і рідше пропускають платежі у період скрути;
- за освітою: особи з вищою освітою менше стикаються з фінансовими проблемами. Загалом спостерігається тенденція до гіршого обслуговування рахунків респондентами з освітою нижче за вищу і неповну вищу; також збільшився розрив між особами з вищою освітою і середньою спеціальною. Люди з вищою освітою частіше мали кошти (заощадження) для зведення кінців з кінцями (статистично значуща різниця порівняно з іншими групами за освітою). І що цікаво, саме вони збільшили користування овердрафтом, що не характерно для вибірки і цілому;
- за типом населеного пункту: у цій хвилі дослідження 58% мешканців сіл і 49% мешканців міст відмітили, що за останній рік стикалися з ситуацією, коли доходи не покривають витрати (проти 56% і 59% у 2018 р.). Респонденти з села меншою мірою схильні до несплати рахунків у період фінансової скрути, ніж містяни;
- за користуванням фінансовими послугами: респонденти-некористувачі фінансових послуг значно погіршили позицію зі сплати рахунків у період фінансової скрути (частка «боржників» зросла з 4% у 2018 р. до 16% у 2021 р.);
- за користуванням технологіями: некористувачі технологіями, серед яких частка пенсіонерів складає 68%, порівняно частіше за вибірку в цілому закладають речі у ломбарді та беруть кредити у фінансових установах;
- за регіонами: у Центрі менше покладаються на допомогу родини і друзів, краще сплачують рахунки, так само продовжують користуватися кредитами, як і в 2018 р. (тоді як по вибірці в цілому мало місце скорочення користування кредитами); на Півночі у попередню хвилю респонденти меншою мірою зменшували витрати для зведення кінців з кінцями, ніж вибірка в цілому. Наразі ситуація кардинально змінилася: частка, тих, хто готовий скоротити витрати, сягнула 61% на противагу 32%; на Півдні: не скорочують витрати, працюють понаднормово, краще звернуться по допомогу до друзів і навіть у них позичать, а також зменшилася сумлінність зі сплати рахунків; на Заході: частіше (статистично значуща різниця) зверталися по державну допомогу, ніж інші регіони; на Сході: порівняно з 2018 р. зменшилася «популярність» понаднормової роботи як способу звести кінці з кінцями, збільшилося використання кредитування (на противагу до вибірки в цілому), кожен 5-й прострочував зі сплатою рахунків або зовсім пропускав їх.

Фінансовий стрес також можна виміряти за оцінюванням рівня згоди на такі твердження, як «Мене турбує питання оплати моїх звичних витрат на проживання (щоденних витрат)», «Я стурбований, що мої гроші не нескінченні», «Я просто зводжу кінці з кінцями». Дані свідчать, що українці набагато більше переживають через фінансові питання, ніж опитані з інших країн. Зокрема відсоток тих, у кого є стурбованість щодо оплати щоденних витрат та того, що власні кошти не нескінченні, перевищує 60%, тоді як аналогічний показник у країнах порівняння становить менше 40%.

Водночас, населення України має нижчі побоювання щодо оплати щоденних витрат, ніж населення Перу, Молдови, Чорногорії, Колумбії. Спостерігається позитивний тренд: якщо у 2018 р. 73% респондентів в Україні турбувалися про оплату щоденних витрат, в 2021 р. цей показник знизився на 9 в.п. до 64%. Частка тих, хто згоден з твердженням «Я стурбований, що мої гроші не нескінченні» зросла на 7 в.п. Проте Україна за цим показником посідає однакове місце з Грузією, а в таких країнах, як Індонезія, Португалія, Колумбія це твердження викликає більше занепокоєння.

Позитивним моментом є те, що відсоток згодних з твердженням «Я просто звожу кінці з кінцями» в Україні (який фактично залишився на тому самому рівні, що й в 2018 р.), є нижчим, ніж в країнах порівняння (38% проти 42%).

Рис. 28. Стрес, пов'язаний із фінансовими проблемами

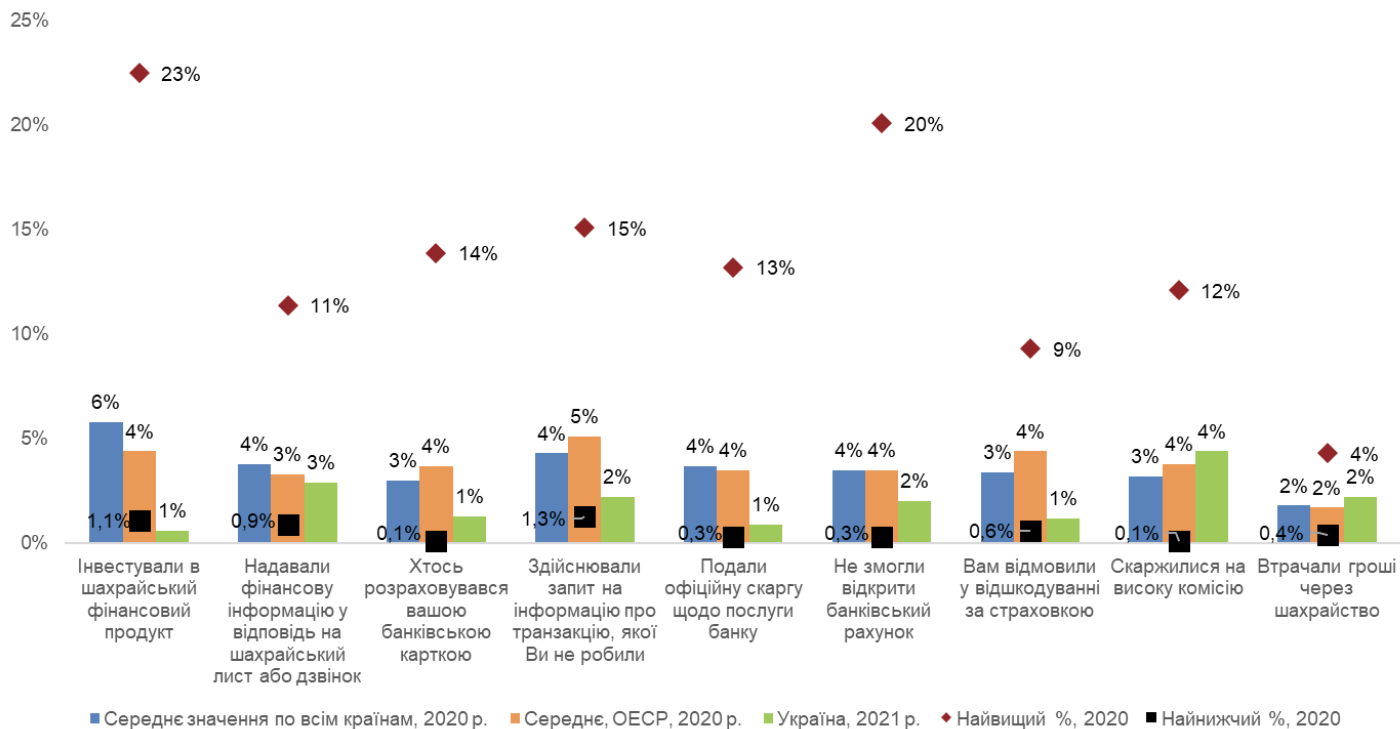
ЧУТЛИВІСТЬ ДО ШАХРАЙСТВА

Принаймні кожен 10-й українець (13%) стикався із проблемами з фінансовими продуктами у попередні два роки, такими як: афера, шахрайство, відмова в обслуговуванні. Найпоширенішою проблемою, яку розпізнавали, були високі комісії за грошові перекази чи отримання грошей, про що повідомили 4% опитаних. Наступною за значенням проблема є така: «Надавали фінансову інформацію у відповідь на електронний лист або телефонний дзвінок, який, як пізніше з'ясувалося, був шахрайським».

Примітно, що на відміну від 2018 р., на одного респондента, який давав відповідь на запитання «Чи виникали у Вас протягом останніх 2-х років якісь із наведених проблем з фінансовими продуктами?» припадало декілька відмічених проблем зі списку. Це може свідчити як про більшу поширеність таких проблем, так і про кращу обізнаність серед українців щодо різновидів фінансових проблем й кращою обізнаністю та ідентифікацією проблемних ситуацій.

Щодо вибірки країн ОЕСР, то найбільший відсоток респондентів (6%), сказали, що інвестували в шахрайську схему, 4% здійснювали запит на інформацію про транзакцію, яку не робили.

Рис. 29. Проблеми з фінансовими продуктами

ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ

48% респондентів зазначили, що їхній сім'ї/домогосподарству важко задовольнити базові потреби (покупка їжі та/або одягу), що свідчить про все ще достатньо низький рівень доходів українців.

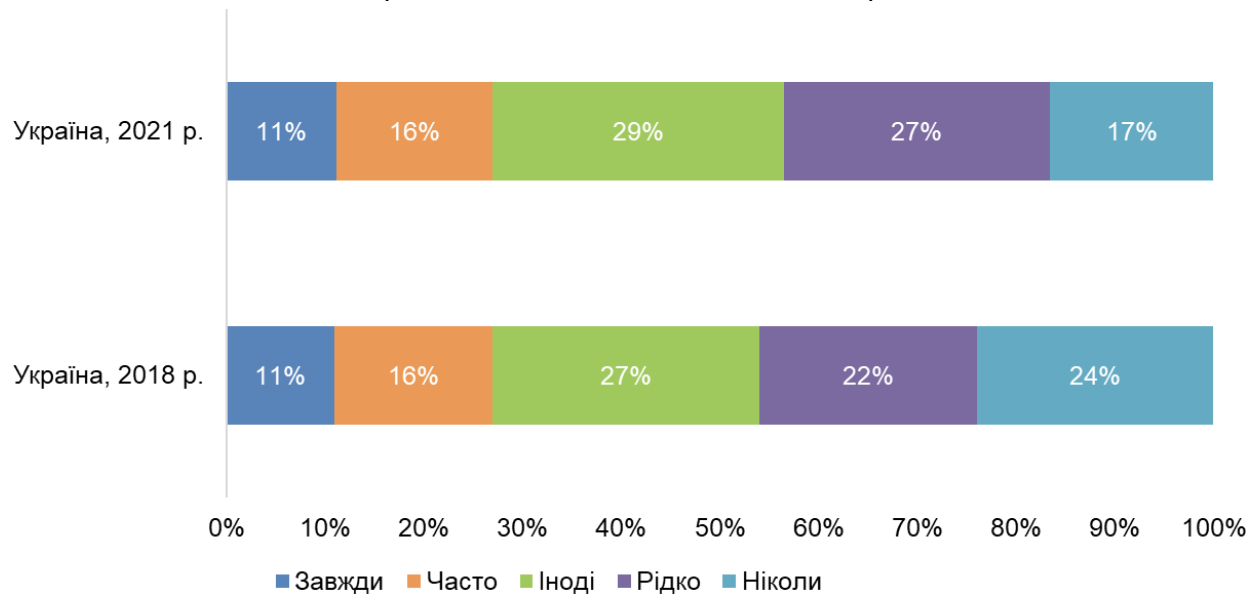
Таблиця 21. Дохід/купівельна спроможність домогосподарства

	Україна, 2021 р.	Україна, 2018 р.	Зміна, в.п.
Ледве зводимо кінці з кінцями	9%	8%	+1
Не вистачає коштів навіть на їжу	8%	9%	-1
Вистачає коштів на їжу, але придбання одягу викликає фінансові труднощі	31%	40%	-9
Вистачає коштів, як мінімум, на їжу та одяг	49%	40%	+9
Важко сказати	2%	4%	-2

Проте загалом рівень купівельної спроможності респондентів покращився:

- відповідно до питання анкети «До якої з наступних груп населення Ви можете віднести себе/свою сім'ю швидше за все?» 49% респондентів порівняно з 40% у 2018 р. сказали, що їм вистачає коштів (як мінімум) на їжу та одяг;
- порівняно з 2018 р. скоротилася (з 46% до 44%) частка тих, у кого, як правило, не залишається грошей в кінці місяця (рис. 30);
- скоротилася частка людей, які вважають, що мають занадто багато боргів (з 13% до 10%). Загалом 82% респондентів стверджували, що в разі позичання грошей відповідально ставляться до того, щоб погасити борги.

Рис. 30. Рівень згоди з твердженням «У мене залишаються гроші в кінці місяця»

ІНДЕКС ФІНАНСОВОГО ДОБРОБУТУ

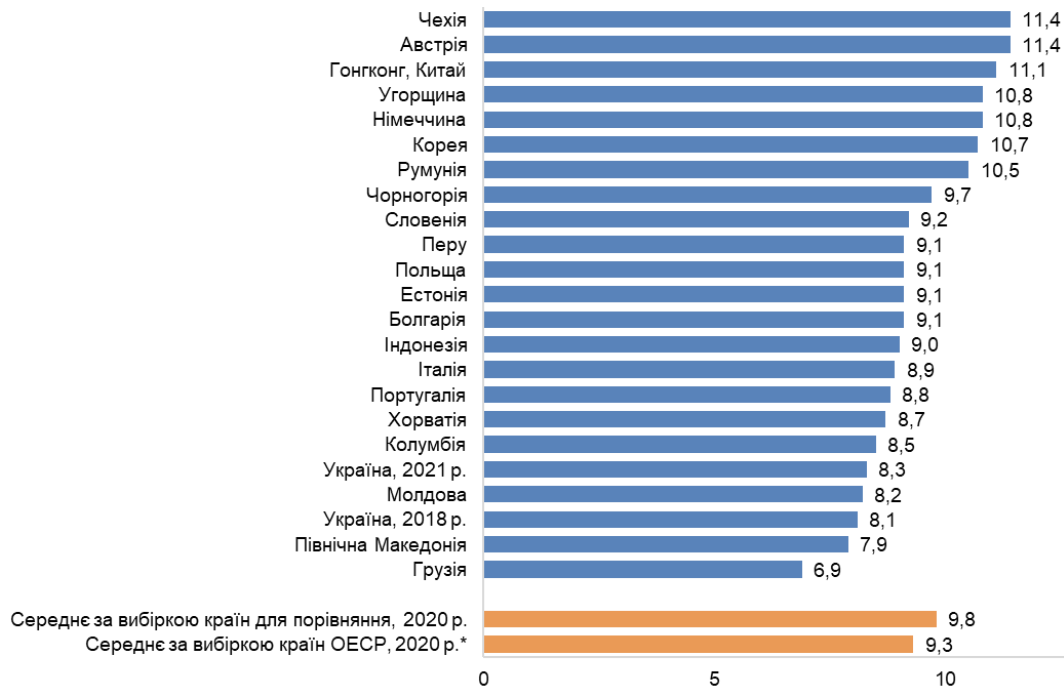
Згідно з методикою, наведеною в звіті ОЕСР за 2020 р., Індекс фінансового добробуту розраховується на основі оцінювання тверджень:

- Мої фінанси контролюють моє життя
- Я просто звожу кінці з кінцями
- У мене залишаються гроші в кінці місяця²⁹
- Через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті
- Я стурбований тим, що мої гроші не нескінченні

За кожне з п'яти тверджень респондент може отримати від 0 до 4 балів залежно від відповіді. Таким чином, індекс фінансового добробуту приймає значення від 0 до 20 (що відповідає максимальному рівню добробуту).

²⁹ При підрахунку індексу застосовується «зворотне» кодування цього твердження.

Рис. 31. Індекс фінансового добробуту

*Середнє за вибіркою країн ОЕСР не співпадає з показниками із звітів ОЕСР за 2016 р. і 2020 р., оскільки дані перераховувалися.

Індекс фінансового добробуту в балах для України становить 8,3 бали або 42% від максимально можливого значення (8,1 бали в 2018 р.). Це означає, що респонденти скоріше невпевнені у своїй здатності пережити фінансові потрясіння в майбутньому і більш схильні погодитися з тим, що їхні фінанси обмежують їх життєвий вибір, і вони, зрештою, не контролюють свої довгострокові фінансові плани.

Показник у країнах порівняння становить 9,8 бали (49%), у вибірці країн ОЕСР – 9,3 бали (47%). Серед вибірки країн ОЕСР Україна – випереджає 3 країни (на останньому місці – Грузія з 6,9 балів, передостаннє – Північна Македонія (7,9), тоді як Росія не надавала дані за відповідними питаннями), близька за балами до Молдови (8,2). Серед країн порівняння Україна за цим показником наздоганяє Польщу і Болгарію.

ДЕРЕВО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

З метою вивчення, які чинники мають найзначніший вплив на фінансовий добробут різних груп населення, було застосовано аналіз за методом дерева прийняття рішень (див. Додаток 3). Цей метод дає змогу дослідити як змінюється добробут у різних категоріях населення, класифікованих за критеріями, які мають найбільший вплив серед усіх включених в аналіз.

Змінна, що має найбільший вплив на бал добробуту, – це рівень доходу домогосподарства. Середнє значення індексу добробуту респондентів із низьким доходом домогосподарства становить 29,1% проти 53,4% у респондентів з найвищим доходом.

Вивчення дерева розкриває різницю у чинниках, що мають найбільший вплив на фінансовий добробут респондентів із різним рівнем доходу домогосподарства. Серед респондентів з найнижчим рівнем доходу, найнижчий більш низький фінансовий добробут мають якраз ті, хто стежать і планують свої фінанси (чи принаймні повідомляють про це), ніж ті, хто цього не робить.

Серед респондентів з середнім рівнем доходу, нижчий показник фінансового добробуту мають ті, чиї доходи не повністю покривають витрати, і вони вимушені або залучати кредитні кошти, або використовувати додаткові власні джерела (заощадження, додаткова робота), або економити.

БЛОК VI. ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

В Україні вдруге проведене загальнонаціональне опитування щодо визначення рівня фінансової грамотності за методологією ОЕСР. Характеристики вибірки 2021 р. (2040 респондентів) і 2018 р. (2007 респондентів) відповідають структурі населення України загалом, що дозволяє здійснити порівняння результатів цих двох хвиль. Застосування методики та інструментарію ОЕСР для оцінювання фінансової грамотності дозволяє також проводити порівняння результатів України з результатами інших країн, дослідження яких було здійснене у 2016 р. і 2020 р.

Особливістю опитування 2021 р. в Україні стало розширення питань, які були включені до анкети за рахунок питань, які стосувалися, зокрема, пенсійного забезпечення, достатності заощаджень у разі втрати основного джерела доходу, каналів отримання інформації тощо. Відповідно, особливістю дослідження результатів опитування стало визначення фінансової стійкості населення, Індексу фінансового добробуту, а також поглиблений аналіз рівня фінансової інклюзії.

Основними знахідками у результаті аналізу проведеного опитування у 2021 р. стали:

- Україна зростає за рівнем фінансової грамотності як у порівнянні з 2018 р., так і в порівнянні з іншими країнами (тренди України іноді суттєво кращі, ніж тренди інших країн);
- залишаються розбіжності у фінансовій грамотності за віком, місцем проживання, освітою і доходами, що є характерним і для країн дослідження ОЕСР за 2020 р. Водночас, практично відсутні відмінності за статтю (у Звіті ОЕСР навпаки питання відмінностей між фінансовою грамотністю чоловіків і жінок є релевантним); українці мають нижчий рівень доходу та відповідно менший запас міцності на випадок втрати основного джерела доходу та відчувають більший стрес через стан своїх фінансів порівняно із опитаними з країн порівняння.

За методологією ОЕСР, загальний індекс фінансової грамотності України становить 12,3 бали (або 58% від його максимального значення). Індекс фінансової грамотності в Україні наразі демонструє гарну динаміку – за менше ніж 3 роки відбулося зростання на 6,0% у бальному вираженні; усі компоненти індексу покращилися. Натомість темп приросту Індексу фінансової грамотності у країнах порівняння³⁰, які брали участь в опитуваннях ОЕСР у 2016 р. і 2020 р. (Грузія, Естонія, Польща, Росія, Угорщина, Хорватія, Чехія) склав лише 2,4%. Так само Україна впритул наблизилася до цих країн за відсотковим значенням від максимуму (60%). За Індексом фінансової грамотності залишається найменш обізнаною молодь віком 18-24 роки, незважаючи на значний прогрес у порівнянні з опитуванням 2018 р. Ще одна група, яка продемонструвала невисокий рівень фінансової грамотності, - це респонденти старше 60 років. Важливо відзначити, що освіта відіграє значну роль у рівні фінансової грамотності: найбільші проблеми спостерігаються у респондентів з неповною середньою освітою незалежно від їх віку. Також з'ясовано, що зріс розрив у фінансовій грамотності між респондентами з міста та села, на користь перших.

Фінансові знання. Бал фінансових знань в Україні складає 4,3 бали з 7 можливих, або 61%. За цим показником Україна випереджає такі країни, як Італія, Португалія, Румунія, Чорногорія, Болгарія, Північна Македонія, Молдова, Малайзія, Індонезія, Колумбія, Перу. 48% дорослого населення в Україні правильно відповіло на мінімум 5 із 7 запитань на перевірку знань (що вважається мінімальним цільовим показником) проти 43% у 2018 р. Найбільш проблемним запитанням стало запитання щодо розрахунків відсоткових платежів. Визначено, що ще одним уразливим місцем є недостатнє усвідомлення українцями зв'язку між ризиком і доходом.

³⁰ Країни порівняння обрані за чотирма критеріями: 1) наявність країни у двох дослідженнях ОЕСР щодо фінансової грамотності (2016 р. та 2020 р.); 2) індекс фінансового розвитку менший за 0,5; 3) розташовані в Європі; 4) нижче середнього, вище середнього або високий рівень ВВП на душу населення за методологією Світового банку. Див. також Додаток 2.

Помічено суттєві розбіжності у знаннях за віковою ознакою і за освітою, що відповідає загальному стану за Індексом фінансової грамотності.

Фінансова поведінка. Середній бал за фінансову поведінку в Україні становив 5,5 балів за шкалою від 0 до 9 (або 61%) і за цим показником Україна входить до ТОП-10 країн з дослідження ОЕСР за 2020 р. Бал України за фінансову поведінку виявився вищим, ніж у країнах порівняння (5,1 або 56%) та на рівні середнього показника для країн вибірки ОЕСР (5,4 або 60%). 51% дорослого населення в Україні отримало мінімум 6 із 9 балів (що вважається мінімальним цільовим показником) проти 36% у 2018 р. Незважаючи на надзвичайно позитивний тренд за цим показником, українці почали менше планувати, а також досі віддають перевагу зберіганню грошей в готівці.

Ставлення. У 2021 р. середній бал в Україні склав 2,5 (за шкалою від 1 до 5) порівняно з 2,4 у 2018 р. Бал за ставлення до фінансових питань в Україні виявився нижчим, ніж у країнах порівняння (2,9) та вибірці країн ОЕСР (2,9), разом з тим, він – практично на одному рівні з показником таких країн як Грузія та Польща. Лише 17% дорослого населення в Україні набрало більше трьох балів з 5 (що вважається мінімальним цільовим показником). Позитивним моментом є те, що з минулої хвили Україна дещо покращила свій результат по середньому балу, в той час як країни для порівняння та вибірка країн ОЕСР – погіршили. Українці зосереджені на короткострокових планах і витратанні грошей, ніж на їх заощадженні.

Фінансова інклюзія:

- обізнаність про фінансові продукти є досить високою і зростає: 79% респондентів знають щонайменше 5 фінансових продуктів (74% в 2018 р.). Разом з тим, аналогічний показник у країнах порівняння та вибірці країн ОЕСР склав 85%, що вказує на потенціал залучення нових користувачів фінансовими послугами, так і розширення арсеналу фінансових продуктів, які використовуються однією особою;
- рівень користування фінансовими продуктами є достатньо невисоким: 57% респондентів сказали, що користувалися фінансовими продуктами упродовж останніх двох років;
- 21% респондентів (аналогічно з вибіркою країн ОЕСР) зверталися до родичів чи друзів з проханням позичити гроші чи взяти їх на зберігання, уникаючи таким чином придбання відповідних фінансових послуг – це ще один маркер, що вказує на потенціал для розвитку фінансової інклюзії;
- найбільш популярними продуктами є платіжні рахунки – 53% використовують платіжну картку (дебетну, зарплатну або для соціальних виплат) або мобільний банкінг. 29% користуються кредитами, 12% використовують депозитні, інвестиційні або пенсійні продукти, 9% – послуги страхування.

Фінансова стійкість.

Україна входить до ТОП-10 країн за показником достатності заощаджень для покриття поточних витрат протягом щонайменше трьох місяців у випадку втрати основного джерела доходу. Частка респондентів, здатних забезпечувати свої поточні витрати у разі втрати основного джерела доходу до місяця в Україні складає 41%, від одного місяця до шести місяців – 41%, більше шести місяців – 7%. Ситуація в Україні в цілому краща, ніж в Чорногорії, Грузії, Молдові, Індонезії, Північній Македонії, Росії, але гірша, ніж в країнах порівняння.

Також дані свідчать, що українці набагато більше переживають через фінансові питання, ніж опитані з інших країн. Зокрема відсоток тих, в кого є стурбованість щодо оплати щоденних витрат та того, що власні кошти не нескінченні, перевищує 60%, тоді як аналогічний показник в країн порівняння становить менше 40%. Разом з тим, спостерігається такий позитивний тренд: якщо у 2018 р. 73% респондентів в Україні турбувалися про оплату щоденних витрат, в 2021 р. цей показник знизився на 9 в.п. до 64%.

Фінансовий добробут. Індекс фінансового добробуту в балах для України становить 8,3 бали або 42% від максимально можливого значення (8,1 бали в 2018 р.). Це означає, що респонденти скоріше невпевнені у своїй здатності пережити фінансові потрясіння в майбутньому і більш схильні погодитися з тим, що їхні фінанси обмежують їх життєвий вибір, і вони, зрештою, не контролюють свої довгострокові фінансові плани.

Показник у країнах порівняння становить 9,3 бали (47%), у вибірці країн ОЕСР – 9,8 бали (49%). Серед вибірки країн ОЕСР Україна випереджає 3 країни (на останньому місці – Грузія з 6,9 балів, передостаннє – Північна Македонія (7,9), тоді як Росія не надавала дані за відповідними питаннями), і близька за балами до Молдови (8,2). Серед країн порівняння Україна за цим показником наздоганяє Польщу і Болгарію.

Пропозиції та рекомендації щодо державної політики

Проведений аналіз засвідчив наявність низки проблемних зон, які потребують розв'язання. Рекомендації можна згрупувати за такими напрямками:

- робота з молоддю. Існує нагальна потреба у подальшому просуванні фінансової грамотності у цій віковій групі. З одного боку, запровадження курсу за вибором з фінансової грамотності для школярів, вже дає результати, оскільки простежується позитивна динаміка, а з іншого боку – залишається найбільш проблемною вікова категорія – 18-19 років, і відповідно, молодь молодшого віку. Особливий фокус – учні закладів спеціальної технічної освіти;
- робота з особами старшими за 60 років, які мають не тільки низький рівень фінансової грамотності, але й залишаються осторонь фінансової системи через низький рівень фінансової інклюзії. Помічено, що саме недостатність цифрових навичок загострює проблему фінансової інклюзії. Таким чином, необхідно проводити навчання фінансової грамотності у комплексі з цифровою грамотністю;
- спрямування зусиль з поширення фінансової грамотності у сільській місцевості для усіх вікових груп, однак, з акцентом на молоді та особах пенсійного віку;
- проведення роз'яснювальної роботи щодо переваг користування фінансовими продуктами серед населення України;
- посилення просвітницької роботи щодо безпеки користування фінансовими продуктами. При плануванні змісту просвітницьких заходів треба також брати до уваги різкий стрибок в діджиталізації населення на тлі пандемії COVID-19. Зараз ситуація виглядає так, що українці швидко навчаються використовувати переваги цифровізації, але можуть не знати пов'язаних ризиків (наприклад, щодо цифрового шахрайства);
- спрямування зусиль фінансових регуляторів на посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та інформування споживачів про вже наявні можливості їх відстоювання;
- усвідомлення фінансовими установами своєї відповідальності за недоброчесну поведінку щодо споживачів фінансових послуг, зокрема, в частині розкриття інформації про фінансову послугу.

ДОДАТОК 1. МЕТОДОЛОГІЯ

Вибірка та метод дослідження

Всього було опитано 2040 респондентів у віці 18-79 років. За такої вибірки похибка не перевищує 2,2%.

Опитування проводилося методом CAPI (Computer Assisted Personal Interviewing). Вибірка репрезентативна для дорослого населення України віком 18-79 років. Структура вибірки відповідає структурі населення України за такими параметрами як стать, вік, розмір населеного пункту та регіон проживання, згідно даних Державної служби статистики станом на 1.01.2019 року.

Формування вибірки учасників відбувалось за випадковим методом. Щоб забезпечити збереження принципу випадковості, формування вибірки здійснювалося на декількох рівнях: за областями та розмірами населених пунктів (сільські, 0-50, 50-100, 100-500, 500+), вибір населеного пункту, вибір маршрутів, домогосподарств, відбір респондентів в рамках домогосподарства. На кожному маршруті було проведено до 10 інтерв'ю.

Таблиця 22. Розподіл інтерв'ю за віком та статтю

Вік	Усього	Чоловіки	Жінки
18-29	18,5%	20,5%	16,7%
30-39	21,1%	23,0%	19,5%
40-49	18,4%	19,1%	17,8%
50-59	17,9%	17,6%	18,2%
60-69	15,5%	13,7%	17,2%
70-79	8,6%	6,2%	10,6%
Усього	100%	100,0%	100,0%

З дослідження вилучена Автономна Республіка Крим та м. Севастополь, а у Донецькій та Луганській області опитування проводилося тільки на територіях, що контролюються Україною.

Період проведення

Всеукраїнське опитування громадян було проведено компанією Info Sapiens у період з 10 серпня по 26 серпня 2021 року.

Географія дослідження:

Були опитані респонденти з усіх областей України, що були структуровані у такі макрорегіони:

Східний: Запорізька, Харківська, Дніпропетровська, Донецька (частина області, що знаходиться під контролем України), Луганська область (частина області, що знаходиться під контролем України)

Західний: Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька область

Північний: Житомирська, Київська, Сумська, Чернігівська область, Київ

Центральний: Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська

Південний: Миколаївська, Одеська, Херсонська

Таблиця 23. Розподіл інтерв'ю за регіонами

Регіон	Частка
Північ	21%
Центр	14%
Південь	12%
Захід	27%
Схід	26%
Усього	100%

Інструментарій дослідження

Опитування базувалося на анкеті, розробленій Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) та доповнено запитаннями на замовлення Національного банку України (НБУ). Було проведено претест опитувальника 12 респондентів (6 інтерв'ю українською та 6 інтерв'ю російською), включаючи інтерв'ю в таких містах:

- Київ (4 респонденти)
- Дніпро (1 респондент)
- Львів (2 респонденти)
- Одеса (1 респондент)
- Сєверодонецьк (1 респондент)
- Хмельницький (1 респондент)
- Херсон (1 респондент)
- Черкаси (1 респондент)

За результатами претесту були внесені зміни до формулювань питань та інструкцій до них, головним чином для того щоб полегшити сприйняття та проходження анкети респондентами (зокрема питання QF3, QF9, Qprod1_a, Qprod1_b, Qprod1_c, Qprod1_d, QS3, QD22_ad, QD23_ad, QD24_ad, QD25_ad, QD26_ad).

Опитування проводилося українською та російською мовами, мова інтерв'ю залежала від вибору респондента.

Середня тривалість інтерв'ю склала приблизно 40 хвилин.

Зважування даних

Зважування масиву даних з фінальними набором анкет відбувалося за віком, статтю, регіоном, розміром населеного пункту (села; міста та СМТ з населенням до 50,000; міста з населенням 50,000-100,000; міста з населенням 100,000-500,000; міста з населенням понад 500,000). Отже, зважені дані для усієї України відповідають розподілу населення за цими чотирма параметрами. Коефіцієнти зважування склали від 0,4 до 1,8.

ДОДАТОК 2. ГРУПА КРАЇН ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ: ХАРАКТЕРИСТИКИ

В рамках цього дослідження було сформовано вибірку країн для порівняння. Для цього обрано країни за чотирма критеріями:

- 1) наявність країни у двох дослідженнях ОЕСР щодо фінансової грамотності (2016 р. та 2020 р.);
- 2) індекс фінансового розвитку менший за 0,5³¹;
- 3) географічне розташування (Європа та/або неподалік від України) ;
- 4) нижче середнього, вище середнього або високий рівень ВВП на одну особу за методологією Світового банку³² (див. табл. 24).

Таблиця 24. Група країн для порівняння: характеристики

	Індекс фінансового розвитку, 2019 р.	Рівень ВВП на душу населення за методологією Світового банку
Грузія	0,3	Вище середнього
Росія	0,48	Вище середнього
Україна	0,21	Нижче середнього
Чехія	0,46	Високий
Естонія	0,26	Високий
Польща	0,43	Високий
Угорщина	0,43	Високий
Хорватія	0,48	Високий

³¹ Дані щодо індексу фінансового розвитку можна знайти за посиланням: <https://data.imf.org/?sk=F8032E80-B36C-43B1-AC26-493C5B1CD33B>

³² <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

ДОДАТОК 3. ДЕРЕВО ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

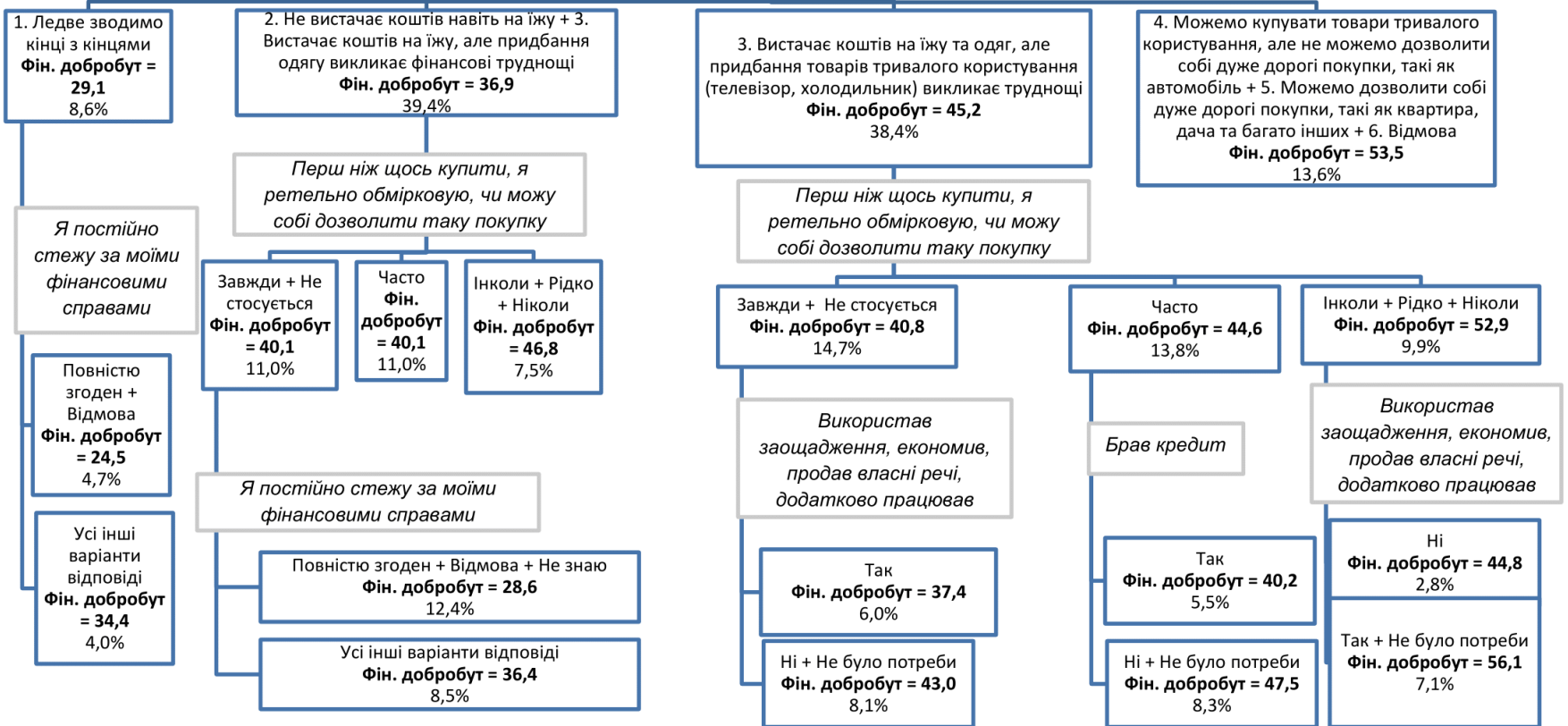
Дерево прийняття рішень – це непараметричний метод класифікації, що дає змогу провести глибоке дослідження змінних взаємозв'язків і взаємодій. Воно було побудоване для вивчення того, як бал фінансового добробуту зумовлений змінними, що охоплюють ключові демографічні параметри, ставлення, знання та поведінку.

Дерево прийняття рішень допомагає побачити, як різні умови впливають на бал фінансового добробуту. Верхній блок містить усіх респондентів, для яких порахований показник фінансового добробуту (1793 респондентів). Нижні блоки розділено на менші групи за різними критеріями з різними балами добробуту.

Усі респонденти
Фін. добробут = 41,7
n = 1793, 100%

Індекс фінансового добробуту
переведений у шкалу 0-100

До якої з наступних груп населення Ви можете віднести себе (свою сім'ю)?

БЛОК 1. ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСПОНДЕНТА ТА ДОМОГОСПОДАРСТВА

QD2. Область: ВІДМІТЬТЕ

Київ	1	Івано-Франківська область	10	Тернопільська область	19
Київська область	2	Кіровоградська область	11	Харківська область	20
Вінницька область	3	Луганська область	12	Херсонська область	21
Волинська область	4	Львівська область	13	Хмельницька область	22
Дніпропетровська область	5	Миколаївська область	14	Черкаська область	23
Донецька область	6	Одеська область	15	Чернівецька область	24
Житомирська область	7	Полтавська область	16	Чернігівська область	25
Закарпатська область	8	Рівненська область	17		
Запорізька область	9	Сумська область	18		

QD3. ТИП НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ ЗА РОЗМІРОМ

Село, селище або хутір (менше ніж 3 000 осіб)	1
Селище міського типу (від 3 000 до 15 000 осіб)	2
Невелике місто (від 15 000 до 100 000 осіб)	3
Місто (від 100 000 до 1 000 000 осіб)	4
Місто-мільйонник (понад 1 000 000 осіб)	5

НАЗВА НП (ЗАПИШІТЬ) _____

QD4. МОВА ОПИТУВАННЯ

Українська	1
Російська	2

QD1. ЗАПИШІТЬ СТАТЬ РЕСПОНДЕНТА

Чоловіча	1
Жіноча	2

QD7. Скажіть, будь ласка, скільки повних років Вам виповнилося?

ЗАПИШІТЬ _____ РОКІВ (МІНІМАЛЬНИЙ ВІК=18, А МАКСИМАЛЬНИЙ ВІК 79 РОКІВ)

Відмова	99

QD7_а. ЗАКОДУЙТЕ ВІДПОВІДЬ АБО ЗАПИТАЙТЕ, ЯКЩО QD7=99.

До якої з цих вікових груп Ви належите?

18-19	1
20-29	2
30-39	3
40-49	4
50-59	5
60-69	6
70-79	7

QD5. З ким Ви проживаєте? Ви живете... ЗАЧИТАЙТЕ. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Сам/ один [ЯКЩО «ТАК», ДАЛІ НЕ ЗАЧИТАЙТЕ]	1
З партнером/дружиною/чоловіком	2
З дітьми у віці до 17 років (включно)	3
З дітьми у віці 18 років і старше	4

З іншими дорослими родичами	5
З друзями, колегами	6
З іншими дорослими повнолітніми/ не родичами	7
ВІДМОВА	99

ЯКЩО QD5 НЕ ДОРІВНЮЄ 1 (ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ НЕ МЕШКАЄ САМ), ЗАДАЙТЕ QD5_ad, ІНАКШЕ ПЕРЕХІД НА QF1_a.

QD5_ad. Скільки дорослих (віком від 18 років і старше) проживає разом з вами включаючи Вас?

ЗАПИШІТЬ	
Відмова	99

ЯКЩО QD5 ВІДМІЧЕНО 3 (ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ МЕШКАЄ З ДІТЬМИ ВІКОМ ДО 17 РОКІВ ВКЛЮЧНО), ЗАДАЙТЕ QD5_ch, ІНАКШЕ ПЕРЕХОДЬТЕ НА QF1_a.

QD5_ch. Скільки дітей у віці до 17 років (включно) проживають разом з Вами?

ЗАПИШІТЬ	
Відмова	99

БЛОК 2. ПЛАНУВАННЯ ФІНАНСІВ ТА УПРАВЛІННЯ НИМИ

ЗАЧИТАЙТЕ: Наступні запитання допоможуть нам зрозуміти, як люди планують свої фінанси і обмірковують їх. Правильних чи неправильних відповідей на ці питання не існує, до того ж Ваші відповіді будуть цілком конфіденційні, тому, будь ласка, надайте відповідь максимально точно.

QF1_a. Чи займаєтесь ви плануванням власних повсякденних і/чи регулярних витрат?

Так	1
Ні	0
НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QF1. А хто займається плануванням витрат у Вашому домогосподарстві?

ІНТЕРВ'ЮЕР: ЗАЧИТАЙТЕ 1-3:

Ви самі приймаєте ці рішення	1
Ви приймаєте ці рішення разом з кимось іншим (в чомусь ви, а в чомусь хтось інший)	2
Хтось інший приймає ці рішення	3
НЕ ЗНАЮ/НІХТО	97
ВІДМОВА	99

QF2. Що з переліченого на картці Ви робите для себе чи своєї сім'ї?

КАРТКА QF2. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Плануєте доходи та витрати	1
Записуєте свої витрати	2
Тримаєте гроші для сплати рахунків окремо від грошей на щоденні витрати	3
Робите записи про майбутні рахунки, щоб переконатися, що Ви не пропустите їх	4
Використовуєте банківський додаток або інструмент управління грошовими коштами, щоб відстежити витрати	5
Використовуєте/ налаштовуєте автоматичні платежі для регулярних витрат	6
НІЧОГО	99

БЛОК 3. АКТИВНЕ ЗАОЩАДЖЕННЯ ТА ФІНАНСОВІ ПОТРЯСІННЯ

ІНТЕРВ'ЮЕР, ЗАЧИТАЙТЕ, ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ ПРОЖИВАЄ НЕ ОДИН, ЗГІДНО З ПИТАННЯМ QD5: Тепер подумайте про себе, а не про вашу сім'ю...

QF3. Чи заощадили Ви особисто протягом останніх 12 місяців гроші будь-яким із

перелічених на цій картці способів, незалежно від того лишилися у вас заощадження на даний час чи ні? Будь ласка, не враховуйте гроші, заощаджені унаслідок перерахунків в пенсійний фонд, але подумайте про всі види заощаджень, скажімо, про заощадження на чорний день або про відкладання грошей на особливий випадок.

КАРТКА QF3. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Заощадив і зберігав готівку вдома або в гаманці	1
Зберігав гроші на поточному рахунку або на депозитному рахунку на вимогу (до запитання)	2
Віддавав гроші комусь із членів сім'ї задля заощадження/збереження від вашого імені	3
Купував облигації або відкладав на строковий депозит	5
Інвестував в криптоактиви, криптовалюту тощо	6
Інвестував в акції	7
Заощаджував або інвестував іншим способом, за винятком пенсійних внесків (можливо, вкладали в покупку худоби, золота, майна, тощо)	8
НІЧОГО З ПЕРЕРАХОВАНОГО	9

QF4. Якщо Ви особисто зіткнетесь з великою витратою сьогодні – яка дорівнює Вашому місячному доходу – чи змогли б Ви сплатити за неї, не позичаючи гроші та не звертаючись за допомогою до сім'ї чи друзів? ДОДАТИ В РАЗІ ПОТРЕБИ: якщо у вас немає доходу, подумайте про несподівані витрати, еквівалентні сумі грошей, яку Ви зазвичай витрачаєте за місяць

Так	1
Ні	0
НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

БЛОК 4. ФІНАНСОВІ ЦІЛІ

ЗАЧИТАТИ: Подальші питання стосуються більш детального вивчення тих способів, яким чином люди планують фінансові цілі.

QF5. Деякі люди ставлять перед собою фінансові цілі, такі як сплата за навчання в університеті, купівля автомобіля або квартири, позбутися/не мати боргів тощо. Чи маєте Ви або Ваша родина якісь фінансові цілі?

Так	1	
Ні	0	ПЕРЕХІД НА QF8
НЕ ЗНАЮ	97	
ВІДМОВА	99	ПЕРЕХІД НА QF8

QF6. Запитайте, якщо QF5=1. Коротко розкажіть, будь ласка, про Ваші найважливіші фінансові цілі? Які ваші фінансові цілі? ЗАПИШІТЬ

НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

ЗВЕРНІТЬ УВАГУ, ЩО НАСТУПНЕ ПИТАННЯ МАЄ ВИВЧАТИ ПОВЕДІНКУ РЕСПОНДЕНТА, НАВІТЬ ЯКЩО ЦІЛЬ ВСТАНОВЛЮЮТЬ НА РІВНІ ПАРИ АБО СІМ'І.

QF7. Запитайте, якщо QF5=1. Що Ви (особисто) робили для досягнення своєї найважливішої цілі... ПОКАЖІТЬ КАРТКУ QF7. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Підготували план для досягнення цілі	1
Збільшили виплати на погашення Вашої кредитної картки або кредиту, щоб виплатити кредит достроково	2
Заощаджували або вкладали/інвестували гроші	3
Шукали нові/інші/додаткові джерела прибутку	4
Шукали, де можна позичити гроші/ взяти кредит	5
Скоротили витрати	6
Щось інше (ЗАПИШІТЬ)	7
НІЧОГО	8
НЕ ЗНАЮ	97

БЛОК 5. ПЛАНИ ЩОДО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ЗАЧИТАЙТЕ: Наступні питання стосуються планування пенсійного забезпечення та є актуальним незалежно від того, чи вийшли Ви вже на пенсію.

QF8. Наскільки Ви впевнені в тому, що добре спланували фінансове забезпечення при виході на пенсію (оцініть за шкалою від 1 до 5, де 1 – повністю впевнений/а, а 5 – зовсім НЕ впевнений/а)? КАРТКА QF8

	1 повністю впевнений/а	1
		2
		3
		4
	5 зовсім не впевнений/а	5
У РЕСПОНДЕНТА НЕМАЄ ПЛАНУ ЩОДО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ		6
НЕ ЗНАЮ		97
ВІДМОВА		99

QF9. Яким чином ви плануєте забезпечувати або вже забезпечуєте себе після досягнення пенсійного віку? ПОКАЖІТЬ КАРТКУ . КАРТКА QF9. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Пенсія від держави	1
Пенсія від недержавного пенсійного фонду (НПФ)	2
Продаж фінансових активів (акцій, облігацій, інвестиційних сертифікатів)	3
Продаж майна (машина, нерухомість, предмети мистецтва, дорогоцінні прикраси, антикваріат тощо)	4
За рахунок доходу, що приносять фінансові активи або інше майно (наприклад, дивіденди за акціями, дохід від здачі в оренду майна)	5
Розраховую на підтримку чоловіка/дружини або партнера/партнерки	6
Розраховую на підтримку дітей або інших членів родини	7
Використовувати заощадження	8
Продовжити працювати	9
Дохід від власного бізнесу	10
Щось інше (ЗАПИШІТЬ)	11
НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

БЛОК 6. ПОКРИТТЯ ПОТОЧНИХ ВИТРАТ

ЗАЧИТАЙТЕ: У наступному розділі обговоримо деякі фінансові рішення та досвід. Відповіді на ці запитання допоможуть розробити поради для людей, які стикатимуться з такими рішеннями чи випадками у майбутньому.

QF11. Іноді люди стверджують, що їхні доходи не повністю покривають їхні витрати на проживання. Чи траплялося таке особисто з Вами упродовж останніх 12 місяців?

Інтерв'юєре, тут мається на увазі саме особистий (а не сімейний) дохід респондента.

Так	1	ПЕРЕХІД НА QF13
Ні	0	
НЕ ЗНАЮ	97	
НЕ ПІДХОДИТЬ РЕСПОНДЕНТУ («У МЕНЕ НЕМАЄ ОСОБИСТОГО ДОХОДУ»)	98	
ВІДМОВА	99	

QF12. Що Ви зробили, аби звести кінці з кінцями останнього разу, коли таке сталося? Що ще Ви робили? ПОКАЖІТЬ КАРТКУ QF12. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

1. ВИКОРИСТАВ НАЯВНІ ДЖЕРЕЛА	
Зняв гроші з ощадного рахунку або переказав гроші на поточний рахунок	1_1
Зменшив витрати, економив, відклав заплановані витрати	1_2
Продав деякі власні речі	1_3

2. ВИКОРИСТАВ ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА	
Працював понаднормово, знайшов додаткову роботу/ заробіток	2_1
Звернувся по державну допомогу	2_2
Попросив допомогу у родини, друзів чи громади	2_3
3. ВИКОРИСТАВ ПОЗИКУ	
Позичив у родини, друзів чи громади	3_1
Заклав особисті речі у ломбарді	3_2
4. ПОЗИКА З ІСНУЮЧОЇ КРЕДИТНОЇ ЛІНІЇ	
Використав можливість кредитної лінії або овердрафту банку (НЕ ЧЕРЕЗ КРЕДИТНУ КАРТУ)	4_1
Використав гроші з кредитної картки для отримання готівки або сплати рахунків/придбання їжі	4_2
ДОДАТКОВА ПОЗИКА (ІНТЕРВ'ЮЕРЕ, МОЖЛИВІ УСІ ТРИ НАСТУПНІ ОПЦІЇ, ЯКЩО, НАПРИКЛАД, РЕСПОНДЕНТ ВЗЯВ КРЕДИТ В МФУ ОНЛАЙН ДО ЗАРПЛАТНІ)	
Взяв кредит у фінансовій установі (у тому числі банку, кредитній спілці чи мікрофінансування)	5_1
Взяв короткостроковий кредит до зарплатні	5_2
Взяв кредит онлайн	5_3
6. ВІДТЕРМІНУВАННЯ ПЛАТЕЖІВ	
Домовився про відстрочку виплат	6_1
Сплатив рахунки із запізненням; пропустив платежі	6_2
ІНШІ ВІДПОВІДІ	
Не знаю	97
ВІДМОВА	99

QF 13. Якщо Ви втратите основне джерело доходу, на який період часу Вам вистачить заощаджень для забезпечення поточних витрат без використання позики або зміни місця проживання?

Інтерв'юер зачитує відповіді а)-е)

а) менше, ніж на один тиждень	1
б) щонайменше на один тиждень, але менше за один місяць	2
в) щонайменше на один місяць, але менше за три місяці	3
д) щонайменше на три місяці, але менше за шість місяців	4
е) на шість місяців і більше	5
НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

БЛОК 7. ВИБІР ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВИХ ПРОДУКТІВ І ПОСЛУГ

ЗАЧИТАЙТЕ: Наступні запитання стосуються фінансових продуктів та послуг. Я не буду питати Вас деталі або баланс будь-яких Ваших рахунків, нам просто цікаво, чи чули Ви про них або користувалися ними самостійно чи ними користувався хтось з Вашої родини.

Qprod1_a. Будь ласка, скажіть, чи чули Ви про будь-який із цих видів фінансових продуктів. КАРТКА Qprod? МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Qprod1_b. ПО ВІДМІЧЕНОМУ У Qprod1_a. Яким із цих видів продуктів користуєтеся Ви або члени Вашої родини в даний час? МОЖЛИВІ ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Qprod1_c. ПО ВІДМІЧЕНОМУ У Qprod1_a. Упродовж останніх двох років якими із перелічених фінансових продуктів Ви користувалися (особисто чи спільно з членами родини), незалежно від того, чи Ви продовжуєте досі користуватися ними? Будь ласка, не називайте продукти, користування якими було продовжено автоматично, не вимагало повторного оформлення.

Qprod1_d. ПОСТАВИТИ ЗАПИТАННЯ, ЯКЩО У Qprod1_c БІЛЬШЕ ОДНІЄЇ ВІДПОВІДІ. Який з цих фінансових продуктів Ви замовили нещодавно (упродовж останнього місяця)? МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

	Qprod1_a	Qprod1_b	Qprod1_c	Qprod1_d
Недержавне пенсійне забезпечення	1	1	1	1
Іпотека або кредит на житло	2	2	2	2
Кредит під заставу майна	3	3	3	3

Кредит без застави	4	4	4	4
Кредит на автомобіль	5	5	5	5
Кредитна картка (кредит за банківською картою)	6	6	6	6
Поточний/ платіжний рахунок (дебетна картка, зарплатна картка, картка для соціальних виплат)	7	7	7	7
Ощадний рахунок (депозит)	8	8	8	8
Мікрофінансовий кредит	9	9	9	9
Страховання	10	10	10	10
Акції	11	11	11	11
Облігації	12	12	12	12
Крипто-активи, криптовалюта тощо	13	13	13	13
Мобільний банкінг	14	14	14	14
НЕ ЗНАЮ ВІДПОВІДІ НА ПИТАННЯ В ЦІЛОМУ	97	97	97	97
<i>Не чув про жодний/Не користуюсь</i>	98	98	98	98
ВІДМОВА	99	99	99	99

ЯКЩО У ПИТАННІ **Qprod1_c** ВІДМІЧЕНО 97, 98 або 99, ПЕРЕХОДЬТЕ НА **Qprod4**. ЗАПИТАННЯ ПОСТАВИТИ, ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ ОБРАВ ХОЧА Б ОДНУ ВІДПОВІДЬ У ПИТАННІ **Qprod1_c**.

Qprod2. Яке з наведених нижче тверджень найкраще описує, як ви востаннє обирали фінансову послугу? КАРТКА Qprod2. ОДНА ВІДПОВІДЬ

Перш ніж прийняти рішення, я розглянув кілька варіантів від різних компаній	1
Я розглядав різні варіанти однієї компанії	2
Я взагалі не розглядав жодних інших варіантів	3
Я намагався знайти варіанти, але не було інших пропозицій	4
НЕ ЗНАЮ	97
НЕ ПІДХОДИТЬ ЖОДНЕ	98
ВІДМОВА	99

ЗАПИТАННЯ ПОСТАВИТИ, ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ ОБРАВ ХОЧА Б ОДНУ ВІДПОВІДЬ У ПИТАННІ **Qprod1_c**.

Qprod2_a. Пригадайте момент, коли Ви востаннє обирали фінансовий продукт, чи відповідають нижче зазначені твердження Вашій ситуації? КАРТКА Qprod2_a. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

Для мене було важливо отримати швидке рішення фінансової установи	1
Я довіряв фінансовій установі, що пропонувала фінансовий продукт	2
Я вже користувався іншими фінансовими продуктами цієї фінансової установи, коли робив цей вибір	3
Я ніколи не чув про дану фінансову установу до того, як обрав фінансовий продукт	4
НЕ ЗНАЮ	97
НЕ ПІДХОДИТЬ ЖОДНЕ	98
ВІДМОВА	99

ЗАПИТАННЯ ПОСТАВИТИ, ЯКЩО РЕСПОНДЕНТ ОБРАВ ХОЧА Б ОДНУ ВІДПОВІДЬ У ПИТАННІ **Qprod1_c**.

Qprod3_INT. Як Ви вважаєте, яке з цих джерел інформації найбільше вплинуло на Ваше рішення в останній раз? ЗАЧИТАЙТЕ. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

Інформаційні ресурси з порівняння якості та цін (журнали, інтернет сайти з порівнянням рівня цін)	1
Рекомендація незалежного фінансового консультанта	2
Інформація з реклами, буклета про цей продукт	3
Рекомендації друзів, родичів, знайомих	4
Інформація від співробітників банку (особисто, онлайн чи по телефону)	5
Інше (ЗАПИШІТЬ) _____	6
Жодне	98
ВІДМОВА	99

ЗАПИТАТИ ВСІХ

Qprod4. Чи виникали у Вас протягом останніх 2-х років якісь із наведених на картці проблем з фінансовими продуктами? Картка Qprod4. РОТАЦІЯ. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ

Інвестували в фінансовий продукт, який згодом виявлявся шахрайством, фінансовою пірамідою, тощо	1
Надавали фінансову інформацію у відповідь на електронний лист або телефонний дзвінок, який, як пізніше з'ясувалося, був шахрайським	2
Виявляли, що хтось розраховувався вашою банківською картою без вашого дозволу	3
Здійснювали запит на інформацію про транзакцію, якої Ви не робили, але яка зазначена у Вашому витягу з банку або кредитної картки	4
Подали офіційну скаргу щодо послуги банку або іншої фінансової установи	5
Не змогли відкрити банківський рахунок і банк не повідомив про причини відмови	6
Вам відмовили у відшкодуванні за страховкою, на яке ви розраховували	7
Скаржилися на високу комісію за переказ або при отриманні грошей	8
Втрачали гроші внаслідок дій хакерів або через шахрайство	9
ЖОДНЕ	98

БЛОК 8. СТАВЛЕННЯ І ПОВЕДІНКА

ІНТЕРВ'ЮЕР: В наступних запитаннях повторіть шкалу стільки разів, скільки потрібно. Якщо респондент відповідає (не) згоден: запитайте «Чи Ви повністю (не) згодні»? Якщо він каже, що не знає, уточніть, чи йому здається, що він і не згодний, і згодний (запишіть як 3 у шкалі), або чи він дійсно не впевнений (у цьому разі запишіть його відповідь як «не знаю»)

Для твердження 10: Якщо респондент каже: «У мене немає боргу», запишіть відповідь як 5 - «повністю не згоден».

QS1. Я зараз зачитаю декілька тверджень. Наскільки Ви згодні або не згодні з кожним із цих тверджень (стосовно вас особисто). Будь ласка, використовуйте шкалу від 1 до 5, де 1 означає, що Ви повністю згодні з твердженням, а 5 - Ви повністю НЕ згодні. РОТАЦІЯ. ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

РОТАЦІЯ	ЗАЧИТАЙТЕ	1 повністю згоден	2	3	4	5 повністю НЕ згоден	97 Не знаю	98 Не актуально	99 Відмова
1	Мені більше подобається витратити гроші, ніж заощаджувати їх довготерміново	1	2	3	4	5	97	98	99
2	Гроші існують, щоб їх витратити	1	2	3	4	5	97	98	99
3	Я задоволений моїм теперішнім фінансовим становищем	1	2	3	4	5	97	98	99
4	Я постійно стежу за моїми фінансовими справами	1	2	3	4	5	97	98	99
5	Я користуюсь мобільним телефоном (мобільним додатком банку), щоб здійснювати платежі та отримувати перекази	1	2	3	4	5	97	98	99
6	Моє фінансове становище обмежує мене робити те, що важливо для мене	1	2	3	4	5	97	98	99
7	Я ставлю довготермінові фінансові цілі та прагну їх досягти	1	2	3	4	5	97	98	99
8	Я вірю, що гроші з банку не зникнуть, навіть якщо банк збанкрутує	1	2	3	4	5	97	98	99
9	Зараз я маю занадто багато боргів	1	2	3	4	5	97	98	99
10	Якщо я позичаю гроші, то ставлюсь відповідально до того, щоб погасити борги	1	2	3	4	5	97	98	99
11	Я вважаю зараз підходящий час для інвестицій в криптоактиви, криптовалюту	1	2	3	4	5	97	98	99
12	Я користуюсь комп'ютером (Інтернет банкінгом), щоб здійснювати платежі та отримувати перекази	1	2	3	4	5	97	98	99

QS2. Як часто, на Вашу думку, наступне твердження стосується Вас? Могли б Ви сказати мені, коли до Вас застосовується кожне твердження: завжди, часто, іноді, рідко або ніколи? РОТАЦІЯ. КАРТКА QS2. ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

РОТАЦІЯ	ЗАЧИТАЙТЕ	1 Завжди	2	3	4	5 Ніколи	97 Не знаю	98 Не стосується	99 Відмова
1	Мене турбує питання оплати моїх звичних витрат на проживання (щоденних витрат)	1	2	3	4	5	97	98	99
2	Мої фінанси контролюють моє життя	1	2	3	4	5	97	98	99
3	Перш ніж щось купити, я ретельно обмірковую, чи можу собі дозволити таку покупку	1	2	3	4	5	97	98	99
4	У мене залишаються гроші в кінці місяця	1	2	3	4	5	97	98	99
5	Я вчасно сплачую свої рахунки	1	2	3	4	5	97	98	99

QS3. Я хотіла/в би також дізнатися, наскільки наступні твердження описують Вас чи Вашу ситуацію. Для кожного твердження оберіть відповідь: повністю згоден, скоріше згоден, настільки згоден, наскільки і не згоден, скоріше не згоден, взагалі не згоден. РОТАЦІЯ. КАРТКА QS3. ОДНА ВІДПОВІДЬ У РЯДКУ

РОТАЦІЯ	ЗАЧИТАЙТЕ	1 повністю згоден	2	3	4	5 взагалі не згоден	97 Не знаю	98 Не стосується	99 Відмова
1	Я схильний ігнорувати текст дрібним шрифтом до тих пір, поки не виникнуть якісь проблеми	1	2	3	4	5	97	98	99
2	Через свою фінансову ситуацію я відчуваю, що ніколи не матиму того, що прагну в житті	1	2	3	4	5	97	98	99
3	Я охоче обговорюю своє фінансове становище з людьми, яких я добре знаю	1	2	3	4	5	97	98	99
4	Я довіряю фінансовим установам, що вони чесно надають послуги	1	2	3	4	5	97	98	99
5	Якщо касир у магазині дав мені забагато решти, я, мабуть, залишу її собі	1	2	3	4	5	97	98	99
6	Я стурбований тим, що мої гроші не нескінченні	1	2	3	4	5	97	98	99
7	Я просто звожу кінці з кінцями	1	2	3	4	5	97	98	99
8	Я, як правило, живу сьогоднішнім днем, а завтра буде завтра	1	2	3	4	5	97	98	99
9	Іноді я купую лотерейний білет, коли виникають проблеми з грошима	1	2	3	4	5	97	98	99
10	Я зараз погашаю кредит в іноземній валюті	1	2	3	4	5	97	98	99

QS4. Як часто до придбання фінансової послуги Ви порівнюєте умови надання таких послуг та тарифи різними компаніями/банками? КАРТКА QS4.

Завжди	1
Іноді	2
Рідко	3
Ніколи	4
ВС/НЗ	97

БЛОК 9. ФІНАНСОВІ ЗНАННЯ

QK1. Дякую. А зараз щось трохи інше. Не могли б Ви сказати мені, як Ви оцінюєте свої загальні знання щодо фінансових питань порівняно з іншим дорослим населенням в Україні? Чи можете Ви сказати, що ваші знання щодо фінансових питань... ІНТЕРВ'ЮЄРЕ, ЗАЧИТАЙТЕ ВАРІАНТИ ВІДПОВІДІ.

Дуже високі	1
Доволі високі	2
Середні	3
Доволі низькі	4
Дуже низькі	5
Не знаю	97
Відмова	99

ІНТЕРВ'ЮЕРЕ, ЗАЧИТАЙТЕ: «Подальший розділ опитувальника більше схожий на гру чи вікторину, не варто сприймати його як іспит чи тестування». Питання не призначені для того, щоб «підловити» Вас. Тому, якщо Ви вважаєте, що знаєте правильну відповідь, Ви, скоріше за все, маєте рацію. Якщо Ви не знаєте відповіді, просто вкажіть це.

ІНТЕРВ'ЮЕРЕ: ОЧІКУЄТЬСЯ, ЩО НА ЗАПИТАННЯ МОЖНА ВІДПОВІСТИ БЕЗ КАЛЬКУЛЯТОРА. ПРОТЕ НЕ ВАРТО ЗАВАЖАТИ РЕСПОНДЕНТАМ КОРИСТУВАТИСЯ КАЛЬКУЛЯТОРОМ.

КОД -999 ВАРТО ВИКОРИСТОВУВАТИ ЛИШЕ ТОДІ, КОЛИ ВИ АБСОЛЮТНО ПЕРЕКОНАНІ, ЩО ВІДПОВІДЬ Є ЗОВСІМ НЕ ДОРЕЧНИМ ДЛЯ ДАНОГО ПИТАННЯ. ВИ НЕ ПОВИННІ НАДАВАТИ ПІДКАЗОК ЯКОЮ МАЄ БУТИ ПРАВИЛЬНА ВІДПОВІДЬ, АЛЕ МОЖЕТЕ ПОПРОСИТИ РЕСПОНДЕНТА ПОВТОРИТИ ВІДПОВІДЬ.

QK3. П'ять братів отримають подарунок загальною сумою 1000 гривень, який ділять порівну між собою. Уявіть, що братам доведеться чекати один рік, щоб отримати свою частку від 1000 грн, а інфляція залишається на рівні 10% відсотків. Через рік вони зможуть придбати:

Більше, ніж вони могли б придбати зараз на свою частку грошей	1
Могли б придбати стільки ж, скільки й зараз	2
Менше, ніж зараз	3
[НЕ ЗАЧИТУВАТИ] Скільки вони зможуть придбати залежить від тих речей, які вони хочуть придбати	4
Не знаю	97
Відмова	99
Недоречна відповідь	999

QK4. Одного вечора Ви позичили 25 гривень другові/знайомому, і він повернув вам 25 гривень наступного дня. Скільки відсотків він заплатив за цим кредитом? ІНТЕРВ'ЮЕРЕ: ЗА ПОТРЕБИ, ЩЕ РАЗ ЗАЧИТАЙТЕ ПИТАННЯ ВІДКРИТЕ ПИТАННЯ. ІНТЕРВ'ЮЕРЕ, ЯКЩО ВИКОРИСТАНО ТАКІ СЛОВА ЯК «НІЧОГО» ЧИ ТАКІ ВІДПОВІДІ ЯК «ВІН НЕ ПЛАТИВ», ЗАПИШІТЬ «0»

Не знаю	97
Відмова	99
Недоречна відповідь	999

QK5. Уявіть собі, що хтось поклав 100 гривень на ощадний рахунок із гарантованою відсотковою ставкою 2% на рік. При цьому не здійснює жодних додаткових платежів за цим рахунком і не знімає грошей. Скільки коштів буде на рахунку наприкінці першого року після сплати/нарахування відсотків? ІНТЕРВ'ЮЕРЕ: ЗА ПОТРЕБИ, ЩЕ РАЗ ЗАЧИТАЙТЕ ПИТАННЯ ЗАПИШІТЬ ВІДПОВІДЬ [МІНІМАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ=0]

Не знаю	97
Відмова	99
Недоречна відповідь	999

[ДОДАЙТЕ, ЯКЩО ЦЕ НЕОБХІДНО: Пам'ятайте, що немає комісій або податкових відрахувань]

QK6. Скільки коштів буде на рахунку наприкінці п'яти років, якщо кожного року відсотки додаватимуться до суми вкладу?

ІНТЕРВ'ЮЕРЕ: В ЦЬОМУ ПИТАННІ МИ НЕ БЕРЕМО ДО УВАГИ ПОДАТКИ

ІНТЕРВ'ЮЕРЕ: ЗАЧИТАЙТЕ ВАРІАНТИ

Більше ніж 110 гривень	1

Рівно 110 гривень	2
Менше 110 гривень	3
Неможливо визначити з наданої інформації	4
Не знаю	97
Відмова	99
Недоречна відповідь	999

QK7. Я хотіла/в би дізнатися, чи вважаєте Ви подані нижче твердження істинними або хибними. ІНТЕРВ'ЮЕР: ЗАЧИТАЙТЕ КОЖНЕ ТВЕРДЖЕННЯ ТА ДОЧЕКАЙТЕСЯ ВІДПОВІДІ

ЗАЧИТАЙТЕ	1 «Істинне» ТАК	2 «Хибне» НІ	97 Не знаю	99 Відмова
1. Якщо хтось пропонує Вам можливість заробити багато грошей, то, ймовірно, існує й шанс, що Ви втратите багато грошей	1	2	97	99
2. Висока інфляція означає, що витрати на життя швидко зростають	1	2	97	99
3. Менш імовірно, що ви втратите всі свої гроші, якщо зберігатимете їх у декількох місцях	1	2	97	99

QK8_ad. Припустимо, що Ви побачили телевізор однакової моделі у двох різних магазинах. Його базова роздрібна ціна становить 10 000 грн. Один магазин запропонував знижку в сумі 1 500 грн., а інший - знижку в розмірі 10%. Які умови вигідніші - знижка в сумі 1 500 грн. або 10%? КАРТКА QK8_ad

Знижка в сумі 1 500 грн.	1
Знижка в розмірі 10%	2
Пропоновані умови є однаковими з точки зору вигідності	3
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK9_ad. Якщо житель(ка) України має вклад у звичайному українському недержавному банку і цей банк визнається неплатоспроможним та ліквідується, чи знаєте Ви, яка максимальна сума гарантованого вкладу підлягає компенсації вкладнику? КАРТКА QK9_ad

Гарантії на банківські вклади не існують	1
100 тис. грн.	2
150 тис. грн.	3
200 тис. грн.	4
500 тис. грн.	5
Обмежень немає – всі вклади в будь-якому банку гарантуються державою в повному обсязі	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK10_ad. Якщо житель(ка) України має вклад у кредитній спілці та ця спілка стає банкрутом, чи знаєте Ви, яка максимальна сума вкладу повністю гарантується державою? КАРТКА QK10_ad

Гарантії на вклади в кредитну спілку не існують	1
100 тис. грн.	2
150 тис. грн.	3
200 тис. грн.	4
500 тис. грн.	5
Обмежень немає – всі вклади у будь-якій кредитній спілці гарантуються державою в повному обсязі	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK11_ad. Що повинні робити банки відповідно до чинного українського законодавства? Виберіть один варіант, який, на Вашу думку, найбільше відповідає вимогам законодавства України. КАРТКА QK11_ad

Надавати кредити всім, хто по них звертається	1
Встановлювати однакову річну відсоткову ставку за всіма кредитами	2

Встановлювати однакову річну відсоткову ставку за аналогічними кредитами (кредитні картки, автокредити, іпотечні кредити тощо)	3
Приймати платежі та робити інші операції для населення безкоштовно	4
Повідомити позичальнику загальну вартість кредиту та реальну відсоткову ставку	5
Інше (ЗАПИШІТЬ)	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK12_ad. Чи знаєте Ви, що таке страхування життя? Оберіть варіант, який підходить найбільше. КАРТКА QK12_ad

Це послуга, яку надає будь-яка страхова компанія, сутність якої полягає у виплаті страхового відшкодування визначеним особам у випадку смерті особи, чиє життя було застраховане	1
Це послуга, яку може надавати виключно спеціалізована страхова компанія, сутність якої передбачає отримання застрахованою особою грошей після досягнення певного віку, а після смерті такої особи – виплату страховки її спадкоємцям	2
ІНШЕ (ЗАПИШІТЬ)	3
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK13_ad. Чи знаєте Ви, яка картка дозволяє проводити операції такі як зняття готівки чи оплату в інтернеті чи магазині на суму, більшу за залишок власних коштів на рахунку? КАРТКА QK13_ad

Дебетна картка	1
Кредитна картка	2
Будь-яка платіжна банківська картка	3
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK14_ad. Які з наведених тверджень описують різницю між акцією та облигацією? КАРТКА QK14_ad. МОЖЛИВО ДЕКІЛЬКА ВІДПОВІДЕЙ.

Акція являє собою інвестицію у статутний фонд, а облигація – ні	1
Облигація може бути викуплена емітентом, а акція – ні	2
Прості акції не мають гарантованого рівня доходу, а облигації можуть давати фіксований чи змінний дохід	3
Облигації можна продати на вторинному ринку, а акції – ні	4
Власниками облигацій можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, а акцій – лише інвестори – юридичні особи	5
Акції можна надавати у заставу, а облигації – ні	6
Різниця між акціями та облигаціями немає; це просто різні назви одних і тих самих інструментів	7
ІНШЕ (ЗАПИШІТЬ) _____	8
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QK15_ad. Якби Ваш друг попросив Вас виступити поручителем за його або її кредитом і Ви б погодились, яка відповідальність виникла б для Вас при цьому? КАРТКА QK15_ad. ОДНА ВІДПОВІДЬ

При цьому не виникає жодної майнової відповідальності, я просто зробив би гарний жест по відношенню до свого друга	1
При цьому виникає майнова відповідальність у випадку неспроможності мого друга виплатити позику	2
При цьому виникає як майнова, так і кримінальна відповідальність у випадку неспроможності мого друга виплатити позику	3
Моя відповідальність полягає в тому, що якщо мій друг не зможе розрахуватися, то у випадку мого звернення за кредитом, мені автоматично буде відмовлено в кредиті як особі, що не є надійною	4
ІНШЕ (ЗАПИШІТЬ) _____	5
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97
ВІДМОВА	99

QD6. Що з перерахованого нижче Ви робили протягом останніх 7 днів? ПОЗНАЧТЕ ВСЕ, ЩО ПІДХОДИТЬ.

КАРТКА QD6 №	ЗАЧИТАЙТЕ	1=Так	0=Ні	97=Не знаю	99=Відмова
1	Читав журнал (друковану версію або електронну)	1	0	97	99
2	Читав газету (друковану версію або електронну)	1	0	97	99
3	Слухав радіо	1	0	97	99
4	Користувався комп'ютером	1	0	97	99
5	Заходив в Інтернет	1	0	97	99
6	Вислав або отримав електронний лист (email)	1	0	97	99
7	Дивився телевізор	1	0	97	99
8	Користувався мобільним телефоном	1	0	97	99
9	Грав у гру на електронному засобі (комп'ютері, телефоні тощо)	1	0	97	99

QD15_ad Наскільки Ви згодні з наступними твердженнями. Використовуйте шкалу, від 1 – повністю згоден, до 5 – зовсім не згоден. КАРТКА QD15 ad.

ЗАЧИТАЙТЕ	1...Повністю згоден	2	3	4	5...Зовсім НЕ згоден
1. Мені важливо розуміти, на що витрачаються гроші з податків	1	2	3	4	5
2. Якщо є можливість уникнути сплати податків, цим варто скористатися	1	2	3	4	5
3. Ви погодитесь, якщо роботодавець запропонує Вам отримати частину Вашої зарплати в конверті	1	2	3	4	5

QD16_ad Чи був у Вас досвід користування кредитом/кредитною картою банку або кредитної спілки?

Так	1	
Ні	2	
важко сказати/ не пам'ятаю	3	ПЕРЕХІД НА QD18_ad.

QD17_ad. Яке з тверджень найкраще описує Вашу обізнаність про вашу кредитну історію? ЗАЧИТАЙТЕ

Я не знаю, що таке кредитна історія	1
Я знаю, що таке кредитна історія, але не знаю свій статус	2
Я знаю свій статус	3

QD18_ad. До кого потрібно звертатися у випадку, якщо Ви постраждали від незаконної діяльності фінансової установи? ЗАЧИТАЙТЕ

Безпосередньо до фінансової установи, від дій якої постраждали	1
До суду	2
До Національного банку України	3
До іншої установи (вказіть якої саме)	4
НЕМАЄ СЕНСУ ЗВЕРТАТИСЯ ДО ЖОДНОЇ З УСТАНОВ, ВСЕ ОДНО Я НЕ ЗМОЖУ ВІДСТОЯТИ СВОЇ ПРАВА	5
ВАЖКО СКАЗАТИ	97

QD19_ad. Наскільки Ви згодні з наступними твердженнями. Використовуйте шкалу, від 1 – повністю згоден, до 5 – зовсім не згоден. КАРТКА QD19 ad.

ЗАЧИТАЙТЕ	1 Повністю згоден/а				5 Зовсім НЕ згоден/а
1. Мені цікаво дізнатися більше про те, як краще розпоряджатися фінансами	1	2	3	4	5
2. Батьки мають навчити дітей розпоряджатися грошима	1	2	3	4	5

3. Я вважаю, що дітей мають навчати користуванню грошима в школі	1	2	3	4	5
4. Я обговорюю з друзями та близькими питання користування грошима	1	2	3	4	5

QD20_ad. Якщо Ви працюєте, то у якій сфері?

Освіта	1
Охорона здоров'я	2
Фінансовий сектор	3
ІТ сектор	4
Сільське господарство	5
Торгівля	6
Транспорт	7
Промисловість	8
Охорона (армія, поліція)	9
Туризм	10
Культура	11
Інше (ЗАПИШІТЬ)	12

ТЕПЕР Я ХОТІЛА БИ ПОСТАВИТИ ЩЕ КІЛЬКА ЗАПИТАНЬ ПРО ВАС І ВАШУ СІМ'Ю. ЯК Я ВЖЕ ЗГАДУВАВ/ЛА РАНІШЕ, МИ ХОЧЕМО ПЕРЕКОНАТИСЯ, ЩО СПІЛКУВАЛИСЯ З ЛЮДЬМИ З УСІХ ТИПІВ СІМЕЙ, АБИ ВІДОБРАЗИТИ ДУМКУ ВСЬОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ.

QD9. Яка у Вас освіта?

Друга вища освіта або аспірантура	1
Вища освіта – магістр (спеціаліст)	2
Вища освіта – бакалавр	3
Неповна вища (як мінімум три роки вищого навчального закладу)	4
Середня спеціальна освіта (технікум, ПТУ)	5
Повна середня освіта (11 класів)	6
Неповна середня освіта (9 класів)	7
Початкова школа	8
Немає офіційної освіти	9
Відмова	99

QD10. Який Ваш основний рід занять (статус і професійна сфера)?

ІНТЕРВ'ЮЕР: ЗАЧИТАЙТЕ ЗВЕРХУ ВНИЗ, ЗУПИНІТЬСЯ ТА ЗАЗНАЧТЕ ПЕРШИЙ НАЗВАНИЙ РЕСПОНДЕНТОМ ВАРІАНТ

Самозайнятий [працюю на себе]	1
Найманий працівник (в тому числі держслужбовець)	2
Учень/Стажер/Інтерн	3
Займаюсь домашнім господарством	4
Шукаю роботу [безробітний]	5
На пенсії	6
Не в змозі працювати через хворобу чи погане здоров'я	7
Не працюю і не шукаю роботи	8
Студент	9
Інше	10
Не знаю	97
Відмова	99

ПРИМІТКА ДЛЯ ІНТЕРВ'ЮЕРА: Будь ласка, наголосіть на конфіденційності та повідомте респондента, що інформація потрібна, аби переконатися в тому, що будуть опитані всі верстви населення.

QD13. Назвіть, будь ласка, Ваш особистий середньомісячний заробіток (включаючи вашу зарплату та гроші, які ви можливо отримали із інших джерел)? КАРТКА QD13

До 3 500 грн	1
Від 3 501 до 7 000 грн	2
Від 7 001 до 15 000 грн	3
Від 15 001 до 20 000 грн.	4
Від 20 001 до 30 000 грн	5
Від 30 001 до 50 000 грн	6
Більше 50 000 грн	7
ВАЖКО СКАЗАТИ / НЕ ЗНАЮ	97

QD14_ad. До якої з наступних груп населення Ви можете віднести себе (свою сім'ю) швидше за все? КАРТКА QD14_ad. ОДНА ВІДПОВІДЬ

Ледве зводимо кінці з кінцями	1
Не вистачає коштів навіть на їжу	2

Вистачає коштів на їжу, але придбання одягу викликає фінансові труднощі	3
Вистачає коштів на їжу та одяг, але придбання товарів тривалого користування (телевізор, холодильник) викликає труднощі	4
Можемо купувати товари тривалого користування, але не можемо дозволити собі дуже дорогі покупки, такі як автомобіль	5
Можемо дозволити собі дуже дорогі покупки, такі як квартира, дача та багато інших	6
ВАЖКО СКАЗАТИ/ НЕ ЗНАЮ	97

ІНТЕРВ'ЮЕРЕ: Будь ласка, подякуйте респондентові за його час та завершіть опитування. Нагадайте респондентові, що дані залишаться конфіденційними, і надайте йому наші контактні дані на той випадок, якщо виникнуть запитання